

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра господарсько-правових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «**ФІНАНСОВЕ ПРАВО**»

Для студентів юридичного
факультету

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала Фокша Л.В., доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Галабурда Н.А., доцент кафедри адміністративного та кримінального права Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, кандидат юридичних наук, доцент

Савко В.В., адвокат

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри господарсько-правових дисциплін юридичного факультету від 01.08.2016 р., протокол № 1

**ТЕМА № 1. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ Й ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ І
ФІНАНСОВЕ ПРАВО
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття фінансів, їх ознаки та функції.
2. Фінансова система України та її структура.
3. Поняття, принципи та методи фінансової діяльності держави.
4. Органи влади, що здійснюють фінансову діяльність.
5. Фінансове законодавство України.
6. Фінансове право як галузь вітчизняного права.
7. Фінансове право як наука та навчальна дисципліна.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
3. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (Голос України від 04.12.2010 - № 229, / № 229-230 /)
4. Закон України „Про Рахункову палату” від 11.07.1996 № 315/96-ВР (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 43, ст.212).
5. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997р. №280-97-ВР. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
6. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” від 09.04.1999 № 586-XIV (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190).
7. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 № 2664-III //Відомості Верховної Ради України - 2002 р., № 1, ст. 1
8. Положення про Міністерство фінансів України, затверджене Указом Президента України від 08.04.2011 № 446/2011 // Урядовий кур'єр від 11.05.2011 № 83
9. Положення про Державну казначейську службу України, затверджене Указом Президента України від 13.04.2011 № 460/2011
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу України» від 21.05.2014 № 236 // Урядовий кур'єр від 08.07.2014 № 120
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну фінансову інспекцію України» від 06.08.2014 № 310
12. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..

13. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.
14. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. – К.: Атака, 2007 – 263 с..

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Зрозуміти сутність та методи фінансової діяльності держави; засвоїти складові елементи фінансової системи України; з'ясувати систему органів, що здійснюють фінансову діяльність в Україні; визначити систему фінансового законодавства України; дослідити фінансове право як галузь вітчизняного права, як науку та навчальну дисципліну.

ВСТУП

Дисципліна «Фінансове право» відноситься до групи нормативних навчальних дисциплін для студентів – бакалаврів, що дозволяє набуті загальні професійні знання спеціалістам-правознавцям, збагатити теоретичні поняття та допомагає реалізувати набуті знання на практиці.

Існування будь-якої держави неможливе не лише без адекватного правового механізму, що відповідає кожному етапу її розвитку, без чітко сформульованих завдань та цілей функціонування, а й без необхідного фінансового забезпечення. Адже фінанси є невід'ємною складовою економіки. Узагалі фінансова діяльність — надзвичайно важлива органічна частина життєдіяльності сучасного цивілізованого суспільства. Започаткована кілька тисячоліть тому, вона нині пронизує всі сфери суспільного життя, ставши явищем і фактором глобального характеру. Проблема регулювання фінансових відносин є однією з найактуальніших для сучасного етапу розвитку України.

Фінансове право є однією з найбільш складних дисциплін права, що пояснюється великим обсягом навчального матеріалу, складністю теоретичних категорій, мінливістю та суперечливістю законодавчих актів.

Роль і значення навчальної дисципліни «Фінансове право» у підготовці правознавців полягає у засвоєнні повного базового комплексу знань бюджетного процесу, податкової політики, страхової діяльності, банківської системи, грошового обігу, валютного регулювання, а також здобутті вмінь і навичок, які знадобляться для виконання службових обов'язків на необхідному професійному рівні.

I. ПОНЯТТЯ ФІНАНСІВ, ЇХ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ

Фінансове право є галуззю права, що регулює значну кількість економічних, а саме - фінансових відносин. Тож для розуміння природи й особливостей цієї галузі права необхідно мати чітке уявлення про те, а що ж, власне, є фінанси.

Термін «фінанси» походить від *лат. finis* - строк сплати чого-небудь; закінчення справи; від *фр. finance* - дохід; готівка. Із XVIII ст. термін «фінанси» стає міжнародним і застосовується на позначення відносин, пов'язаних із державними доходами та видатками.

Фінанси - це сукупність відносин, які спрямовані на утворення та витрачання фондів коштів, необхідних для виконання завдань і функцій держави, державно-владних органів, органів місцевого самоврядування. Це - грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу внутрішнього валового продукту (далі - ВВП) і внутрішнього національного продукту (далі - ВНП), мають розподільчий характер і опосередковуються через доходи й видатки громадян, юридичних осіб, фінансово-кредитних установ, держави тощо.

Фінанси та гроші взаємозалежні, але не тотожні поняття. Гроші є інструментом фінансових відносин. Проте фінанси - це не всі грошові відносини, а лише ті, що пов'язані зі створенням, розподілом і використанням фондів коштів. Безумовно, фінанси та фінансові відносини — це грошові відносини, проте, не всі відносини щодо коштів є фінансовими. Так, грошові відносини, що виникають під час укладання договору купівлі-продажу, поставки чи сплати адміністративних штрафів не є фінансовими та взагалі регулюються іншими галузями права (цивільним, адміністративним та ін.).

Своєю чергою, фінанси поділяються на *публічні* та *приватні*. Предметом фінансового публічно-правового регулювання є не фінанси взагалі як сукупність усіх коштів у державі, а тільки публічні фінанси, власником яких є держава й територіальні громади. Тому публічний аспект фінансів проводить межу між публічними та приватними фінансами, коли останні регулюють диспозитивні норми й не є предметом фінансового права.

Державні фінанси — це система грошових відносин, що виникає разом із державою та нерозривно пов'язана з її існуванням і функціонуванням. За своїм матеріальним змістом державні фінанси є фондами грошових коштів.

Таким чином, об'єкт фінансів - грошові фонди, джерела фондів - фінансові ресурси відповідних ланок господарства.

Грошові фонди - виокремлені за певним цільовим призначенням грошові ресурси. Фонди поділяються на: централізовані (бюджети. Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування) і децентралізовані (створені в галузях народного господарства, на підприємствах, в установах - фонд обігових коштів, фонд оплати праці, амортизаційний фонд, резервний фонд тощо).

Об'єктивна необхідність існування фінансів спричинена:

- 1) існуванням товарно-грошових відносин;
- 2) дією закону вартості;
- 3) застосуванням механізму розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу для забезпечення діяльності держави й органів місцевого самоврядування;
- 4) використанням механізму контролю за фінансами та за господарською діяльністю колективних й індивідуальних суб'єктів.

Фінанси виконують такі основні функції.

1. *Розподільча* - покликана забезпечувати організацію збалансованого й ефективного суспільного виробництва, а також розвиток усіх його галузей, що відповідають потребам суспільства для найбільш повного задоволення потреб людей. Відповідно до цієї функції держава й органи місцевого самоврядування отримують фінанси зі своїх фондів, а потім їх розподіляють.

Ця функція покликана забезпечувати організацію збалансованого й ефективного суспільного виробництва, а також розвиток усіх його галузей. Основними об'єктами реалізації розподільчої функції фінансів є обов'язкові платежі до бюджету й інших централізованих фондів коштів, а також джерела фінансування бюджетного дефіциту.

2. *Контрольна* - спрямована на постійний контроль за задоволенням суспільних потреб. Держава повинна чітко визначити, скільки їй потрібно податків для існування, а відтак податкові органи контролюють порядок їх сплати.

Контрольна функція фінансів виявляється в суворому контролі за розподілом ВВП між відповідними фондами та використанні їх за цільовим призначенням.

3. Зміст ще однієї, *стабілізаційної* функції полягає в тому, щоб забезпечити всім суб'єктам господарювання та громадянам стабільні умови економічних і соціальних відносин. Неабияке значення при цьому має усталеність фінансового законодавства.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Фінанси — це грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу вартості валового суспільного продукту й частини національного багатства у зв'язку з формуванням грошових доходів і накопичень у суб'єктів господарювання та держави і використання їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

II. ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Фінанси, становлячи цілісну, однорідну систему, припускають певну видову диференціацію, яка впливає із кола відносин фінансово-правового регулювання. Сукупність різних ланок фінансових відносин (фінансових інститутів), урегульованих фінансово-правовими нормами, за допомогою яких держава утворює, розподіляє і використовує централізовані та децентралізовані фонди коштів, становить *фінансову систему* держави.

Фінансова система України містить такі елементи.

1. Бюджетна система, яка складається з державного та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування.

2. Кредитна система, яка складається з державного та банківського кредитування. При цьому необхідно мати на увазі те, що державне кредитування є, безумовно, сферою публічного регулювання, а банківський кредит умовно належить до фінансової системи, так як фінансово-правовий аспект

торкається тільки відносин, що регулюють обіг державних коштів, тоді як інша сфера цих відносин, в яких учасниками є банки, юридичні та фізичні особи, належить до кола регулювання цивільно-правових норм.

3. Обов'язкове державне страхування, пов'язане з розподілом і перерозподілом частини сукупного національного продукту та спрямуванням грошових коштів на виплату пенсій, соціальної допомоги та ін.

4. Фінанси підприємств, що складають основу децентралізованих фондів. Фінанси державних підприємств, безумовно, є складовою фінансової системи та мають публічний характер. Фінанси недержавних підприємств належать до цієї групи тільки з приводу реалізації імперативних обов'язків щодо формування державних грошових фондів (наприклад, кошти підприємств, за рахунок яких сплачуються податки чи будь-які інші види обов'язкових платежів). Тобто *фінанси галузей народного господарства* (підприємств різних форм власності, установ чи організацій) — це система економічних відносин, спрямованих на утворення децентралізованих фондів коштів, кожен з яких пов'язаний з основним централізованим фондом держави — бюджетом.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, фінансова система - сукупність фінансових інститутів, які сприяють утворенню та використанню відповідних централізованих і децентралізованих фондів коштів, необхідних для здійснення фінансової діяльності держави її органів місцевого самоврядування, тобто діяльності щодо формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів для виконання завдань і функцій держави й органів місцевого самоврядування.

ІІІ. ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Фінансова діяльність держави — це діяльність держави та її органів у галузі мобілізації, розподілу та витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою покриття фінансових потреб держави й виконання її функцій.

Методи фінансової діяльності держави — це конкретні прийоми та засоби, за допомогою яких уповноважений державою орган від її імені мобілізує, розподіляє та використовує фонди коштів.

З огляду на три основні напрями фінансової діяльності держави можна виділити й три відповідні групи методів фінансової діяльності держави: 1) мобілізація; 2) розподіл; 3) використання.

У процесі мобілізації використовуються наведені нижче методи.

1) **Обов'язковий**, який полягає у примусовому й безвідплатному вилученні частини грошових коштів у власників на користь держави.

Цей метод передбачає встановлення виду платежу, його точного розміру, терміну внесення платежу обов'язкової санкції за порушення терміну у вигляді пені, штрафів.

2) Добровільний метод мобілізації коштів у юридичних осіб і населення (грошово-речові лотереї, позики різних видів, акції, випуск державою облігацій, інших цінних паперів).

Під час розподілу коштів використовують такі методи:

— метод фінансування — безвідплатний, безповоротний, цільовий, плановий відпуск коштів з централізованого фонду (бюджету). Здійснюється у формі дотацій, субсидій і субвенцій;

— метод кредитування — відпуск коштів на принципах повернення, строковості й відплатності. Існують два види кредиту: державний, коли позичальником виступає держава, а кредитором — юридичні особи й громадяни; банківський, коли кредиторами виступають кредитні установи.

Під час використання встановлюються такі методи:

— метод встановлення цільового призначення державних грошових фондів коштів (наприклад, Пенсійного фонду);

— метод встановлення порядку використання коштів;

— метод встановлення компетентними органами фінансових нормативів і лімітів використання грошових коштів;

— метод фінансового контролю;

— метод планування та ін.

Фінансова діяльність держави та органів місцевого самоврядування базується на відповідних принципах — основоположних правилах і вимогах, які відображають її найсуттєвіші особливості та цілеспрямованість, а основний зміст їх визначається Конституцією України та нормами права, що безпосередньо регламентують цю діяльність.

Зазначимо *принципи фінансової діяльності*.

1) Публічний характер фінансової діяльності держави.

2) Розподіл функцій у галузі фінансової діяльності держави між представницькими та виконавчими органами влади на основі конституційного принципу розподілу компетенції законодавчої та виконавчої влади загалом.

3) Принцип пріоритету органів законодавчої над органами виконавчої влади (тісно пов'язаний з попереднім принципом).

4) Принцип пріоритетності публічних видатків щодо прибутків казни.

5) Принцип здорових фінансів.

6) Принцип фінансової безпеки та інші принципи.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Фінансова діяльність держави та органів місцевого самоврядування виступає як важлива та необхідна складова механізму соціального управління. Це відображається в тому, що грошові кошти, які акумулюються державою, направляються в галузі народного господарства, соціальну та інші сфери з урахуванням пріоритетності заходів, що фінансуються на відповідному етапі розвитку держави, її зовнішньої та внутрішньої політики. Саме завдяки фінансовій діяльності створюється матеріальна база, що є необхідною для функціонування органів державної влади та управління, правоохоронних органів, забезпечення оборони та безпеки держави.

IV. ОРГАНИ ВЛАДИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Здійснюється фінансова діяльність держави за допомогою заходів, які у сукупності утворюють **фінансову політику держави**. Здійснюють фінансову діяльність держави: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Міністерство фінансів України; НБУ; Державна казначейська служба України; Рахункова палата Верховної Ради України; місцеві органи самоврядування й місцеві органи виконавчої влади; Державна податкова служба України тощо.

Здійснюють фінансову діяльність держави:

1. **Верховна Рада України.** Державну політику в фінансовій сфері здійснює Верховна Рада України, що затверджує загальнодержавні програми, Державний бюджет і внесення змін до нього, здійснює контроль за використанням Державного бюджету України, приймає рішення щодо звіту про його виконання. Виключно законами України регулюють найважливіші питання в фінансовій сфері.

2. **Президент України** має певні повноваження стосовно фінансової сфери: призначення міністра фінансів; подання на затвердження до Верховної Ради кандидатур Голови Національного банку України.

3. **Кабінет Міністрів України, який** забезпечує: проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; розробку проекту Закону про Державний бюджет України; виконання затвердженого Державного бюджету України; надання звіту про виконання Державного бюджету України.

4. **Міністерство фінансів України,** яке здійснює оперативне управління через систему спеціалізованих органів.

5. **НБУ** здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політик.

6. **Державна казначейська служба України,** яка забезпечує організацію виконання Державного бюджету України, здійснює контроль за його виконанням і регулювання відносин між Державним бюджетом України та позабюджетними фондами, формує короткострокові прогнози обсягів державних фінансових ресурсів і надання інформації Верховній Раді та Президенту України.

7. **Рахункова палата Верховної Ради України** - орган державного фінансово-економічного контролю, створений Верховною Радою України. Рахункова палата забезпечує єдину систему контролю за виконанням Державного бюджету України й використанням позабюджетних фондів.

8. **Місцеві органи самоврядування й місцеві органи виконавчої влади.**

9. **Державна фіскальна служба України.**

Здійснюється фінансова діяльність переважно у правових формах, які доповнюються неправовими.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

У фінансовій діяльності держави беруть участь усі державні органи законодавчої та виконавчої влади. Представницькі державні органи (Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого

самоврядування) та державні органи виконавчої влади загальної компетенції (Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська й Севастопольська міські, районні, районні в містах державні адміністрації) управляють фінансовою діяльністю поряд із здійсненням інших функцій у відповідних територіальних масштабах. До їх компетенції входить вирішення загальних фінансових питань, що забезпечують комплексний економічний і соціальний розвиток, формування збалансованого ринкового господарства на певній території.

Організація оперативного управління фінансами здійснюється через спеціалізовані державні органи виконавчої влади, наприклад, Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, Рахункову палату України, Державну податкову адміністрацію України.

v. ФІНАНСОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Під системою фінансового законодавства слід розуміти систему усіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі.

Фінансове законодавство - це зовнішня форма фінансового права, що відображає його внутрішню структуру. Норми фінансового права містяться у нормативно-правових актах, або джерелах, як загального характеру так і спеціальних нормативно-правових актах.

Під поняттям фінансового законодавства слід розуміти всю сукупність нормативних форм фінансового права – нормативних актів, якими встановлюються, змінюються чи відміняються гіпотези, диспозиції чи санкції правових норм або правові норми в цілому.

В силу цього, первинним елементом системи фінансового законодавства конкретна фінансово-правова форма – закон, декрет, указ, постанова, інструкція тощо – в якій виражена відповідна фінансово-правова норма в цілому чи окремі її елементи.

Структура системи фінансового законодавства має вертикальний та горизонтальний зрізи.

Вертикальну структуру системи фінансового законодавства України за критеріями суб'єктів правотворчості та юридичної сили фінансово-правових норм складають:

- Конституція України;
- фінансово-правові закони;
- інші закони України, що містять фінансово-правові норми;
- декрети Кабінету Міністрів України;
- укази Президента України;
- постанови Кабінету Міністрів;
- акти органів виконавчої влади, що опосередковано здійснюють фінансову діяльність держави; акти фінансово-кредитних органів держави; фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування.

Горизонтальна структура системи фінансового законодавства в

основному співпадає зі структурою системи фінансового права. В ній виділяються статті нормативно-правових актів, субінститути, інститути, підгалузі. До основних інститутів системи фінансового законодавства України належать:

- бюджетне законодавство;
- податкове законодавство;
- правові акти по регулюванню фінансів державних підприємств;
- нормативно-правові акти з питань обов'язкового соціального страхування;
- нормативно-правові акти про державні видатки;
- нормативно-правові акти з питань державного боргу;
- нормативно-правові акти з питань державного кредиту;
- банківське законодавство;
- нормативно-правові акти з питань валютного регулювання;
- нормативно-правові акти з питань фінансового контролю;
- фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування.

Найбільш розвинутими сегментами системи фінансового законодавства є бюджетне та податкове законодавство.

Також діють міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України.

Для фінансового права характерна ще одна особливість джерел, а саме: актів, які б містили суто фінансово-правові норми досить мало ("джерел у чистому вигляді"), в основному зустрічаються нормативно-правові акти комплексного характеру, які поряд з нормами фінансового права містять норми й інших галузей права.

При встановленні сутності поняття фінансового законодавства слід керуватися тлумаченням терміну "законодавство", яке надано Конституційним Судом України. Виходячи із зазначеного, під фінансовим законодавством слід розуміти сукупність фінансово-правових актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Отже, фінансове законодавство охоплює закони України; чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в рамках їх повноважень і відповідно до Конституції України та законів України.

VI. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА

Фінансове право - галузь національного права, норми якої регулюють відносини, які складаються в процесі мобілізації, розподілу, перерозподілу та використання державних коштів. Фінансове право - це галузь публічного права. Як і будь яку галузь права, фінансове право характеризують: предмет правового регулювання; метод правового регулювання; система законодавства.

Предмет фінансового права - це суспільні відносини, які виникають в процесі фінансової діяльності держави, тобто в процесі мобілізації, розподілу перерозподілу й використання державних коштів. Однак не всі правові відносини, в яких бере участь держава та її органи, є фінансовими. Предметом фінансового права є лише ті фінансові відносини, які випливають із владної діяльності держави в особі уповноважених нею органів в процесі фінансової діяльності. Інші види грошових відносин регулюються нормами інших галузей права (цивільним, адміністративним тощо).

Метод фінансового права - це органічна система прийомів і способів безперервного впливу на поведінку учасників фінансових відносин. Метод фінансового права - це **метод владних приписів**, який характеризується абсолютною визначеністю правових приписів, нерівністю учасників правових відносин, каральним характером фінансово-правових санкцій. Метод владних приписів - це основний метод регулювання суспільних відносин у процесі фінансової діяльності. Додатковий характер мають: **метод рекомендацій**, **метод погодження** та ряд інших, роль яких останнім часом підвищується.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Фінансове право — це самостійна галузь публічного права, що регулює суспільні відносини в сфері мобілізації, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів держави з метою забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій.

VII. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Фінансове право розглядають як галузь права, як галузь законодавства і як науку. **Наука фінансового права** - внутрішня цілісна система узагальнених знань про фінансове право і фінансову діяльність держави і закономірності розвитку цих знань. Вона вивчає реальні суспільні процеси, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням державою та державними утвореннями грошових коштів.

Предмет науки фінансового права - система знань у формі наукових досліджень, фінансово-правових понять і категорій.

Предмет науки фінансового права становить сукупність наведених нижче основних компонентів:

- норм та інститутів фінансового права України;
- фінансово-правових відносин;
- фінансового законодавства;
- тенденції розвитку фінансово-правового регулювання.

Особливості: це суспільнознавча наука; це юридична наука; це наука публічного права. Її функції: аналітична; критична; конструктивна; прогнозуюча.

Науковці фінансист: Ю.А.Ровинський, М.А.Гурвич, С.Д.Ципкін, Л.В.Воронова, Н.І.Хімичева, І.В.Март'янов, М.І.Піскотін, О.М.Горбунова,

Н.А. Куракова, Д.А.Бекерська, Є.О.Алісов, М.П.Кучерявенко, Л.А.Савченко, С.Т.Кадькаленко, П.С.Пацюрківський тощо.

ВИСНОВКИ З СЬОМОГО ПИТАННЯ:

Наука фінансового права — це галузева, суспільна, публічно-правова наука, предметом вивчення якої є фінансове право як галузь права, яка є системою знань у вигляді фінансово-правових концепцій, категорій, принципів; правил юридичної техніки у сфері державних фінансів; наукових прогнозів і пропозицій щодо вдосконалення правотворчої та правозастосовчої діяльності.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, фінансове право — це публічна галузь права, яка містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі створення, розподілу й використання фондів коштів (фінансових ресурсів) держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань та функцій.

Загалом, фінансове право можна характеризувати з різних позицій. З одного боку, це самостійна галузь права із визначеним предметом та методами правового регулювання, з іншого — це галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження і становлять джерело фінансового права. Водночас, фінансове право — це також наука та навчальна дисципліна у системі загальноправових курсів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема має важливе методологічне значення для підготовки юристів, адже науково коректне розуміння сутності та змісту фундаментальних понять і категорій фінансового права та законодавства має не тільки теоретичну, але й практичну спрямованість. Такі поняття, як «фінанси», «фінансова система», «фінансова діяльність» та інші активно використовуються у нормативно-правових та інтерпретаційних актах, а також у актах застосування норм права.

Студенти повинні знати основні теоретичні питання фінансів та фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування; правову природу, зміст, систему та джерела фінансового права; місце фінансового права в системі права України; уміти відмежовувати фінансові правовідносини від інших правовідносин.

**ТЕМА № 2. ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ НОРМИ І ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ
ВІДНОСИНИ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Визначення та ознаки фінансово-правових норм.
2. Класифікація фінансово-правових норм.
3. Структура фінансово-правових норм.
4. Поняття, зміст і особливості фінансових правовідносин.
5. Структура фінансових правовідносин.
6. Види фінансових правовідносин.
7. Підстави виникнення, зміни та припинення фінансових правовідносин.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
3. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (Голос України від 04.12.2010 - № 229, / № 229-230 /)
4. Закон України „Про Рахункову палату” від 11.07.1996 № 315/96-ВР (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 43, ст.212).
5. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997р. №280-97-ВР. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
6. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” від 09.04.1999 № 586-XIV (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190).
7. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 № 2664-III //Відомості Верховної Ради України - 2002 р., № 1, ст. 1
8. Положення про Міністерство фінансів України, затверджене Указом Президента України від 08.04.2011 № 446/2011 // Урядовий кур'єр від 11.05.2011 № 83
9. Положення про Державну казначейську службу України, затверджене Указом Президента України від 13.04.2011 № 460/2011
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу України» від 21.05.2014 № 236 // Урядовий кур'єр від 08.07.2014 № 120
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну фінансову інспекцію України» від 06.08.2014 № 310
12. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..

13. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.

14. Монаєнко А.О. Бюджетне право України : навч. посіб. / А. О. Монаєнко; Клас. приват. ун-т. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 399 с

15. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. — К.: Атака, 2007 – 263 с..

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

На підставі узагальнення фінансового законодавства дослідити зміст та ознаки фінансово-правових норм, проаналізувати типи фінансово-правових норм, визначити структуру фінансово-правових норм. Зрозуміти зміст і особливості фінансових правовідносин, визначити структуру фінансових правовідносин, з'ясувати права та обов'язки суб'єктів фінансових правовідносин, визначити види фінансових правовідносин, дослідити підстави виникнення, зміни та припинення фінансових правовідносин.

ВСТУП

Відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави, регулюються нормами фінансового права. Як і норми всіх інших галузей права, це писані правила поведінки, які встановлюються державою у суворо визначеному порядку і формі та вводяться в дію в точно встановлений законодавцем термін.

Фінансово-правові норми не є простою волею законодавчих і виконавчих органів, вони мають матеріальне обґрунтування. Державні органи, приймаючи закони і нормативні акти у галузі фінансової діяльності, завжди обмежені об'єктивними економічними можливостями.

Фінансово-правові норми визначають права і обов'язки учасників фінансових відносин, обставини, за яких вони стають носіями прав і обов'язків, і передбачають відповідальність за виконання приписів держави.

Здійснюючи фінансову діяльність, державні органи та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції вживають фінансово-правові акти, за допомогою яких у межах своїх повноважень регулюють суспільні відносини в області акумуляції, розподілу та використання фінансових ресурсів, проведення контролю за їх витрачанням, за виконанням фінансових планів, фінансових зобов'язань перед державою. У таких актах і виражаються юридичні (або правові) форми фінансової діяльності держави і муніципальних утворень.

I. ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ

Фінансове право як галузь права має свої первинні елементи, якими є фінансово-правові норми.

Фінансово-правова норма - встановлене державою в суворо визначеному порядку та забезпечене заходами державного примусу,

виражене в категоричній формі загальнообов'язкове писане правило поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, які виникають у галузі мобілізації, розподілу та використання коштів централізованих і децентралізованих фондів.

Фінансово-правові норми визначають права й обов'язки учасників фінансових відносин, обставини, за яких вони стають носіями прав та обов'язків, і передбачають відповідальність за невиконання приписів держави; містять приписи та заборони, що встановлюються державою щодо мобілізації, розподілу, використання фондів коштів.

Особливості фінансово-правових норм:

- державно-владний характер;
- їхній зміст завжди пов'язаний із регулюванням фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування;
- наділені імперативністю (обов'язковістю, забезпеченою примусовою силою, вираженою в категоричній формі, що не дозволяє суб'єктам фінансово-правових відносин змінювати приписи держави), при цьому категоричний характер властивий усім фінансово-правовим нормам;
- мають специфічне цільове призначення, тобто регулювання відносин, що виникають у процесі фінансової діяльності держави, а саме формування, розподіл і використання державних фондів грошових коштів;
- є засобом реалізації суспільних, тобто публічних, а не приватних інтересів;
- фінансово-правові норми відрізняються від інших норм у системі права своєю нестабільністю.
- безпосередньо визначають поведінку громадян, підприємств, владних органів за певних обставин незалежно від їх згоди.

Особливість фінансово-правових норм зумовлена специфікою тих відносин, які регулюються нормами фінансового права та методом фінансово-правового регулювання.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Фінансово-правова норма — це встановлене державою й забезпечене заходами державного примусу правило поведінки у відносинах, що виникають у процесі утворення, розподілу й використання грошових фондів держави.

II. КЛАСИФІКАЦІЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ

Фінансово-правові норми можна класифікувати за різними підставами.

Залежно від способу впливу на учасників фінансових відносин:

- *зобов'язальні* - містять приписи щодо здійснення певних дій з мобілізації, розподілу та використання коштів, тобто регулюють відносини в галузі фінансового планування тощо. Такі норми вимагають від учасників фінансових відносин здійснення певних дій і встановлення їх прав і обов'язків у сфері цих відносин, тобто приписують виконання певних дій;

- *забороняючі* - містять заборони на вчинення певних дій, що порушують або підривають фінансову дисципліну;

- *уповноважуючі* — передбачають можливість певного суб'єкта діяти в межах вимог фінансово-правової норми, але на власний розсуд.

Залежно від функцій, які виконує фінансове право, фінансово-правові норми поділяються на регулятивні та охоронні:

Регулятивні — це норми, які безпосередньо спрямовані на регулювання суспільних відносин шляхом надання учасникам прав і покладення на них обов'язків.

Охоронні — це норми, які передбачають застосування заходів державного примусу за фінансові правопорушення.

Залежно від змісту фінансово-правові норми поділяють на матеріальні та процесуальні:

Матеріальні норми закріплюють структуру бюджетної системи, бюджетний устрій, види та обсяг грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб перед державою, визначають обсяг і спрямування видатків держави, тобто закріплюють матеріальний зміст юридичних прав та обов'язків учасників фінансових правовідносин.

Процесуальні норми фінансового права встановлюють порядок застосування та дії норм матеріального права. Це, наприклад, норми, які визначають порядок складання, затвердження та виконання бюджетів.

За дією в просторі:

- *загальнодержавні;*
- *місцеві.*

За терміном дії:

- *постійні;*
- *тимчасові.*

За колом осіб, на яких норми поширюють свою дію:

- *загальні;*
- *спеціальні;*
- *виняткові.*

Залежно від характеру дій суб'єктів фінансових відносин на підставі нормативно-правових актів, що охоплюють різні види фінансово-правових норм, розрізняють чотири форми реалізації норм фінансового права:

1) *виконання* (суб'єкти провадять активні дії для втілення приписів, що містяться в зобов'язувальних нормах);

2) *використання* (суб'єкти фінансово-правових відносин реалізують суб'єктивні права й обов'язки, передбачені диспозицією фінансово-правової норми);

3) *дотримання* (суб'єкти виконують припис про заборону дій у галузі фінансів);

4) *застосування* (органи держави й органи місцевого самоврядування, наділені владними повноваженнями, через правозастосовні акти провадять дії, скеровані на формування, розподіл і використання централізованих та

децентралізованих фондів коштів).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Враховуючи складність та багатоплановість фінансових діяльності держави та органів місцевого самоврядування, фінансові норми можна класифікувати за низкою параметрів.

ІІІ. СТРУКТУРА ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ

Структура фінансово-правової норми — це її внутрішня побудова, яка полягає в її поділі на складові частини, пов'язані між собою.

Структура правової норми - впорядкована єдність необхідних елементів, які забезпечують функціональну самостійність правової норми. Структура фінансово-правової норми є типовою, такою ж, як і для інших правових норм:

- *гіпотеза* - визначає конкретно сформульовані умови, за яких можуть виникнути передбачені нормою юридичні права й обов'язки учасників фінансових відносин у галузі фінансової діяльності; це умови застосування диспозиції;

- *диспозиція* - основа норми, що містить, власне, правило поведінки учасників фінансових правовідносин; виражена в безумовно визначеній формі; це ідеальна модель правила поведінки, яку прагне бачити держава;

- *санкція* - містить вказівки на невігідні для порушника цієї норми наслідки. Саме в санкції виражений імперативний характер приписів щодо фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування. Санкція вміщує заходи фінансового, адміністративного, кримінального впливу. До санкції належать: пеня, штраф, вилучення, припинення бюджетного фінансування та кредитування. Усі санкції фінансово-правових норм поділяються на: правовідновлювальні (спрямовані на усунення шкоди, заподіяної державі чи органу місцевого самоврядування) і штрафні (безпосередні покарання порушників фінансово-правової норми).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, структура фінансово-правової норми — це її внутрішня побудова, яка полягає в її поділі на складові частини, пов'язані між собою. Містить основні елементи: гіпотеза, диспозиція і санкція.

ІV. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Фінансово-правові відносини (фінансові правовідносини) - врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав і обов'язків у сфері мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів. У механізмі правового впливу на державні фінанси ці норми виконують три основні функції:

1) визначають коло осіб, на яких у конкретний час поширюється дія фінансово-правових норм;

2) закріплюють конкретну поведінку юридичних осіб і громадян у галузі мобілізації, розподілу та використання фондів коштів;

3) постають як умова введення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктних прав і юридичних обов'язків учасників фінансових відносин.

Ознаки фінансово-правових відносин:

- суспільний, двосторонній (і більше) зв'язок, який виникає на підставі фінансово-правових норм;

- цей зв'язок виявляється через суб'єктивні права й обов'язки сторін;

- це - вольові відносини, оскільки одна сторона (владний орган) завжди наділена владними повноваженнями;

- ці відносини завжди пов'язані з коштами;

- існує постійна охорона цих відносин з боку держави.

Особливості фінансово-правових відносин:

- завжди виникають із фінансової діяльності держави та мають грошовий характер (пов'язані з дією закону вартості й товарно-грошових відносин);

- один із суб'єктів цих відносин є уповноважений державою фінансово-кредитний орган, наділений владними повноваженнями стосовно іншої сторони;

- завжди виникають, змінюються та припиняються лише на підставі нормативно-правового акта;

- усім фінансово-правовим відносинам властивий владно-майновий характер (або державно-владний майновий (грошовий) характер);

- мають розподільчий характер, що закладено вже у функціях фінансів, передусім у функції створення грошових фондів і спрямування цих фондів (їх коштів) на задоволення потреб суспільства;

- їм властива плановість, пов'язана з дією закону планомірного розвитку.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Фінансові правовідносини — це суспільні відносини, які виникають у сфері фінансової діяльності держави й регулюються фінансово-правовими нормами.

Фінансові правовідносини характеризуються такими особливостями:

— завжди виникають і розвиваються лише у сфері фінансової діяльності держави;

— є формою реалізації публічних інтересів, у зв'язку з чим є публічно-правовими;

— фінансово-правові відносини є по суті економічними відносинами (визначаються економікою та є видом економічних відносин);

— мають майновий характер, тобто завжди пов'язані з грошовими коштами (грошовим платежем, державними видатками);

— фінансові правовідносини є відносинами влади. Це пояснюється тим, що вони є формою реалізації фінансово-правової норми, яка має імперативний характер. Крім того, одним із суб'єктів фінансових

правовідносин завжди є держава або уповноважений державою орган, які мають право надавати владні приписи.

V. СТРУКТУРА ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Суб'єкт фінансового правовідношення — це той, хто бере участь у конкретному фінансовому правовідношенні і, таким чином, реалізує належні йому права й обов'язки.

Суб'єкт фінансового права має фінансову правосуб'єктність, яка дає йому можливість бути суб'єктом фінансових правовідносин. Поняття «фінансова правосуб'єктність» включає поняття «фінансова правоздатність» і «фінансова дієздатність».

Фінансова правоздатність — це здатність мати фінансові права та обов'язки, передбачені законом.

Фінансова дієздатність — це здатність особи самостійно або через законних представників набувати, здійснювати, змінювати й припиняти фінансові права та обов'язки, а також відповідати за їх невиконання та неправомірну реалізацію.

Суб'єкти фінансового права поділяються на три групи:

— суспільно-територіальні утворення — Україна як держава загалом, адміністративно-територіальні одиниці (Автономна Республіка Крим, області тощо);

— колективні суб'єкти — органи державної влади, організації та ін.;

— індивідуальні суб'єкти — фізичні особи, іноді посадові особи.

Україна як суверенна держава є суб'єктом фінансового права, має компетенцію в галузі фінансової діяльності, яку закріплено Конституцією України, Бюджетним кодексом України, іншими законодавчими актами.

Як суб'єкт фінансового права держава має певні права. Наведемо їх.

1. Матеріальні та процесуальні бюджетні права (на розгляд і затвердження бюджету).

2. Права на встановлення податків і зборів.

3. Права на отримання й стягнення податків і зборів.

4. Права в сфері державного кредитування.

5. Право грошової емісії.

Як суб'єкти фінансового права адміністративно-територіальні одиниці (область, район, місто, район у місті, селище, село) також мають певні права. Наведемо їх.

1. Право формування і виконання місцевого бюджету.

2. Право введення місцевих податків і зборів.

3. Право на випуск місцевих позик.

4. Право на отримання фінансової допомоги.

5. Право на надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах.

Підставою для визнання органів державної влади суб'єктами фінансового права є наявність у них компетенції в галузі фінансової діяльності держави.

Організації, підприємства, установи є колективними суб'єктами фінансового права стосовно:

- прав на отримання бюджетних асигнувань (бюджетні установи);
- прав на отримання бюджетних кредитів;
- прав на участь в кошторисному процесі;
- обов'язків із сплати податків і зборів;
- обов'язків податкових агентів;
- обов'язків з перерахування до бюджету вільного залишку прибутку або частки прибутку (казенні, державні підприємства);
- обов'язку надавати в податкові органи інформацію. Наприклад, органи, що реєструють фізичних осіб як підприємців; органи, що реєструють нерухоме майно, яке є об'єктом оподаткування.

Громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства є індивідуальними суб'єктами фінансового права, головним чином стосовно їх обов'язків.

Об'єктом фінансових правовідносин є фонди коштів, які формуються, розподіляються, використовуються внаслідок реалізації прав і обов'язків учасників фінансових відносин. Беручи до уваги значення фінансової діяльності для функціонування держави, об'єкт фінансових правовідносин завжди буде пов'язаний з інтересом держави.

Матеріальним **змістом фінансових правовідносин** є поведінка суб'єктів, а юридичним — суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників, встановлені фінансово-правовими нормами.

Характерною особливістю змісту фінансового правовідношення є те, що поведінці зобов'язаної особи в такому правовідношенні протистоїть право вимоги уповноваженої особи, яке переважно (крім права вимоги платника податку) є одночасно й обов'язком.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, основними елементами фінансових правовідносин є суб'єкт, об'єкт та зміст фінансових правовідносин.

VI. ВИДИ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Класифікувати фінансово-правові відносини можна за різними підставами.

Виходячи з основних функцій правовідносин:

- *охоронні* - забезпечують реалізацію охоронної функції права, у фінансовому праві виконують допоміжну роль щодо регулятивних відносин, виникають у зв'язку з порушенням фінансово-правових норм;

- *регулятивні* - забезпечують реалізацію регулятивної функції права. *Регулятивні* правовідносини поділяються на:

- *абсолютні* - у них уповноваженій особі протистоїть як зобов'язана будь-яка особа (наприклад, правовідносини зі встановлення податків і зборів, із випуску внутрішніх державних позик);

- *відносні* - (двосторонньо індивідуалізовані) - ті, в яких уповноваженій особі протистоїть не будь-яка особа, а чітко визначений суб'єкт, котрий має вчиняти або не вчиняти певні дії (наприклад, міжбюджетні відносини, відносини зі сплати податкових і неподаткових платежів до бюджету).

За характером фінансово-правових норм:

- *матеріальні* - у них реалізуються права й обов'язки суб'єктів щодо отримання, розподілу, використання фінансових ресурсів;

- *процесуальні* - у них виражається юридична форма, в якій відбувається отримання державою чи органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів, їх розподіл і використання.

За видами фінансово-правових інститутів:

- бюджетні;

- податкові;

- валютні;

- банківські;

- відносини в галузі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- відносини в галузі фінансового контролю;

- інші відносини.

На підставі об'єкта:

- *майнові* - об'єктом є грошова субстанція (податки, трансферти), наприклад, відносини щодо сплати податків, бюджетного фінансування;

- *немайнові* - об'єктом є проект бюджету, бюджет як законодавчий і плановий акт; діяльність зі здійснення фінансового контролю тощо. Наприклад, відносини у сфері бюджетного процесу, встановлення податків і зборів, надання пільг.

За структурою юридичного змісту:

- *прості* - їх зміст складається з одного права й одного обов'язку. У фінансовому праві трапляються рідко, наприклад, встановлення податку - при цьому праву держави (в особі представницького органу влади) на встановлення податку кореспондує обов'язок інших не заважати його здійсненню;

- *складні* - складаються з декількох взаємопов'язаних суб'єктивних прав і обов'язків, наприклад, міжбюджетні відносини, податкові правовідносини.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Враховуючи складність та багатоплановість фінансових діяльності держави та органів місцевого самоврядування, фінансові правовідносини можна класифікувати за низкою параметрів.

**VII. ПІДСТАВИ ВИНЕКНЕННЯ, ЗМІНИ ТА ПРИПИНЕННЯ
ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Виникнення, зміна та припинення фінансово-правових відносин пов'язані з юридичними фактами - конкретними життєвими обставинами, як-от: діями (юридичними актами та проступками) та подіями:

дій - пов'язаних з волею суб'єктів фінансово-правових відносин:

правомірних дій - поведінки, яка не суперечить приписам фінансово-правових норм (індивідуальні акти; юридичні вчинки; правомірні дії, скеровані на підтримку фінансових інтересів держави);

неправомірних дій - поведінки, яка суперечить приписам фінансово-правових норм.

подій - не пов'язаних з волею суб'єктів фінансово-правових відносин.

ВИСНОВКИ З СЬОМОГО ПИТАННЯ:

Фінансові правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів. Юридичні факти — це відповідні життєві обставини, з якими правова норма пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. До юридичних фактів у фінансовому праві належать дії (правомірні та неправомірні) та події.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Фінансово-правові норми — це загальнообов'язкові правила соціальної поведінки, встановлені державою у сфері публічної фінансової діяльності, виражені у формально визначених приписах у письмовій формі, що охороняються державою шляхом контролю за їх дотриманням та вжиття передбачених законом заходів примусу за правопорушення.

Фінансово-правові норми визначають права й обов'язки учасників фінансових відносин, обставини, за яких вони стають носіями прав та обов'язків, і передбачають відповідальність за невиконання приписів держави.

Фінансово-правові норми закріплюють вичерпний перелік учасників фінансових правовідносин, наділяють їх суб'єктивними юридичними правами та покладають на них суб'єктивні юридичні обов'язки.

У фінансових правовідносинах, як і в будь-яких інших, спостерігається єдність фактичного (матеріального) змісту і юридичної форми. Оскільки правовідносини є формою суспільних відносин, урегульованих юридичними нормами, останні можуть через правовідносини впливати на поведінку людей. Теорія права констатує нерозривний зв'язок, невіддільність правових і фактичних відносин.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО РОЗГЛЯДУ

1. Дія фінансово-правових норм у часі, просторі та за колом осіб.
2. Джерела фінансового права.
3. Міжнародні договори, як джерела фінансового права України.
4. Співвідношення повноважень суб'єктів фінансового права.
5. Проблеми вдосконалення фінансового законодавства.
6. Специфічні риси фінансових правовідносин.
7. Юридичні факти як підстави виникнення, зміни і припинення фінансових правовідносин

ТЕМА № 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Фінансовий контроль та фінансова дисципліна.
2. Зміст і завдання фінансового контролю.
3. Види фінансового контролю.
4. Методи фінансового контролю.
5. Органи фінансового контролю.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
3. Податковий Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI (Голос України від 04.12.2010 - № 229, / № 229-230 /)
4. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
5. Закон України „Про Рахункову палату” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 43, ст.212) N 316/96-ВР від 11.07.96, ВВР, 1996, N 43, ст.213).
6. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р. № 2939-XII // Голос України від 01.12.2012 - № 229
7. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 № 3125-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
8. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фінансовим правопорушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна» від 15.12.2005 N 3202-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

10. «Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року» від 24.05.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

11. Савченко Л.А. Правові основи фінансового контролю : Навчальний посібник / Л.А. Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.

12. Державний фінансовий контроль: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Н. С. Вітвицька, І. Ю. Чумакова, М. М. Коцурпатрий, М. Т. Фенченко. — К.: КНЕУ, 2013. —315 с.

13. Декларація про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав - учасниць СНД//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Зрозуміти сутність, зміст і завдання фінансового контролю та призначення фінансової дисципліни; визначити види та методи фінансового контролю, охарактеризувати завдання та функції органів державного фінансового контролю, визначити порядок їх взаємодії, проаналізувати сутність відповідальності за порушення фінансового законодавства.

ВСТУП

Одним із елементів правової держави, основні засади побудови якої закладені в Конституції України, виступає державний контроль, складовою частиною якого є фінансовий контроль.

Якісні перетворення, які відбуваються в Україні, потребують значних фінансових ресурсів, що забезпечать повне і своєчасне виконання завдань і функцій держави. Повнота та своєчасність надходження грошових коштів у державні фонди, дотримання діючого законодавства під час їх розподілу та використання залежать від організації і здійснення фінансового контролю.

В Україні, як суверенній державі, вже сформувалась система органів, що здійснюють фінансовий контроль. Його, поряд з виконанням основних завдань і функцій, проводять державні органи загальної компетенції, а також спеціальні органи, створені з цією метою. На сьогодні потребує вдосконалення законодавство, що визначає правовий статус фінансово-контрольних органів. Неоднозначне визначення їх завдань та функцій, нечіткість закріплення повноважень сприяє неналежному здійсненню фінансового контролю. Зараз існує проблема вдосконалення державного фінансового контролю, яка вимагає комплексного підходу. Необхідно вдосконалювати форми і методи його здійснення, шукати шляхи підвищення ефективності. Важливу роль у забезпеченні дієвості і ефективності фінансового контролю відіграватиме координація і взаємодія між контролюючими органами, бо всі вони мають спільну мету – захист та охорону інтересів держави.

I. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ТА ФІНАНСОВА ДИСЦИПЛІНА

Фінансовий контроль – це регламентована правовими нормами діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших публічних органів з перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів у відповідні фонди, правильності та ефективності їх використання.

Фінансовий контроль спрямований на дотримання законності, фінансової дисципліни, запобігання фінансовим правопорушенням під час мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів для виконання завдань і функцій держави й ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин.

Об'єктом фінансового контролю є фінансова діяльність підприємницьких структур, бюджетних установ і організацій, фінансово-кредитних інститутів тощо.

Загальна мета фінансового контролю — створення ефективного фінансового механізму, а безпосередня мета — забезпечення ефективності фінансової діяльності держави. Об'єктом фінансового контролю є грошові процеси, що відбуваються під час формування, розподілу та використання державних фондів грошових коштів.

Предметом фінансового контролю є бухгалтерські звіти, баланси, кошториси тощо.

Принципи фінансового контролю зафіксовано в *Лімській декларації керівних принципів контролю, прийнятій IX конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів у 1977 р.* Це, зокрема, такі принципи:

- 1) незалежність фінансового контролю як невід'ємного атрибуту демократії та обов'язкового елемента управління фінансовими ресурсами;
- 2) законодавче закріплення незалежності органів фінансового контролю;

3) визначення необхідності здійснення попереднього контролю та контролю за фактичними результатами;

4) наявність внутрішнього та зовнішнього контролю як обов'язкової умови існування фінансового контролю;

5) гласність і відкритість органів контролю з обов'язковою вимогою дотримання комерційної чи іншої таємниці, що захищається законом.

На основі Лімської декларації в 2002 р. прийнято *Декларацію про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав - учасниць СНД*. Серед принципів фінансового контролю названо ще такі: *законність, незалежність, компетентність, оперативність, доказовість, гласність, дотримання професійної етики, об'єктивність*.

Фінансовий контроль покликаний забезпечувати законність і фінансову дисципліну.

Фінансова дисципліна – сукупність вимог, встановлених законодавством щодо функціонування фінансового механізму держави і обов'язок дотримуватися їх всіма учасниками фінансових правовідносин.

Таким чином, державний фінансовий контроль — це діяльність органів державної влади, спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни й раціональності в ході мобілізації, розподілу та використання коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави з метою створення ефективного фінансового механізму.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, **фінансовий контроль** - це діяльність державних органів і недержавних організацій по забезпеченню законності, фінансової дисципліни і доцільності при мобілізації, розподілі, перерозподілі та використанні грошових коштів та зв'язаних з цим матеріальних цінностей.

II. ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Зміст державного фінансового контролю становлять такі операції:

– перевірки виконання фінансових зобов'язань перед державою та органами місцевого самоврядування з боку фізичних та юридичних осіб;

– перевірки й ревізії цільового використання коштів, виділених з бюджетів;

– перевірки дотримання правил ведення фінансових операцій і розрахунків, а також зберігання грошових коштів;

– виявлення внутрішніх резервів виробництва — можливостей підвищення продуктивності праці, рентабельності, економії грошових і матеріальних ресурсів;

– попередження та усунення виявлених порушень фінансової дисципліни. Фінансова дисципліна виражає обов'язковий для всіх юридичних і фізичних осіб порядок ведення фінансового господарства, дотримання встановлених норм і правил, виконання фінансових зобов'язань.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2005 р № 158 р схвалено Концепцію розвитку державного внутрішнього фінансового контролю.

Завдання фінансового контролю –

- 1) забезпечити своєчасне, найбільш ефективно, повне збирання грошових коштів, сприяти їх збільшенню, пошук нових джерел доходів;
- 2) перевірка фінансових планів підприємств, установ і організацій, планів виробництва, планів по собівартості, прибутку, платежах у бюджет тощо з метою раціонального використання коштів;
- 3) забезпечення виконання і додержання законів і фінансової дисципліни всіма державними, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами;
- 4) попередження та усунення порушень фінансової дисципліни.

III. ВИДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Фінансовий контроль можна класифікувати за різними критеріями.

Залежно від характеру відносин і суб'єктів контролю:

- *внутрішній* - самоконтроль, який здійснюється органами підприємствами, установами як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу; є складовою управління організацією і тому проводиться на її розсуд на основі рішень цієї організації (наприклад, внутрішній аудит);

- *зовнішній* - здійснюється іншими органами, уповноваженими на проведення компетентних дій із перевірки стану дотримання фінансової дисципліни учасниками фінансових відносин.

За часом проведення:

- *попередній (первинний)* - здійснюється на етапі складання, розгляду та прийняття рішень із фінансових питань, зокрема й на стадії розробки та прийняття законів і актів органів місцевої влади у сфері фінансової діяльності (затвердження бюджетів, фінансових планів і кошторисів доходів та витрат тощо). Має на меті перевірити обґрунтованість розрахунків і віднайти шляхи ефективного використання коштів і матеріальних цінностей. Здійснюється на основі глибокого аналізу та розрахунків фінансових результатів, що сприяє забезпеченню об'єктивної оцінки доцільності прийняття чи неприйняття певних рішень у сфері фінансової діяльності (наприклад, парламентські слухання з питань бюджетної політики у ВРУ);

- *поточний* — здійснюється безпосередньо під час фінансово-господарських операцій із метою раціонального використання фінансових ресурсів; охоплює короткі проміжки часу, має систематичний характер і справляє найбільший вплив на процес формування та використання фінансових ресурсів;

- *наступний* - характеризується поглибленим вивченням фінансової діяльності за попередній період, дає змогу виявити вади попереднього та поточного контролю. Він здійснюється під час розгляду бухгалтерської та статистичної звітності, після виконання фінансових операцій за певні минулі проміжки часу на основі вивчення даних обліку й звітності, планової нормативної документації. Контролю підлягають фактичні справи, наявні кошти та матеріальні цінності. Цей вид фактичного контролю допомагає масштабно оцінити позитивні та негативні моменти фінансової діяльності підприємств, установ, галузей економіки загалом; дає змогу об'єктивно відобразити причини порушень і недоліків, ужити заходів для їх усунення.

За формами проведення:

- *ініціативний*- на підставі рішень суб'єктів господарювання як власними силами, так і за участі сторонніх організацій (аудиторських) із метою перевірки дотримання суб'єктами господарювання фінансової дисципліни й оптимізації руху фінансових потоків, економії ресурсів, мінімізації оподаткування тощо;

- *обов'язковий* - здійснюється переважно за участю органів державної чи місцевої влади, хоча інколи можлива участь недержавних фінансових контролерів. Підставою для його проведення є рішення компетентних державних органів для з'ясування дотримання законності, встановлення істини під час судового слідства тощо.

Залежно від суб'єктів контролю:

- *державний* (здійснює, наприклад, Рахункова палата) - призначений для виконання складних і різноманітних завдань у різних напрямках господарювання на різних рівнях управління;

- *відомчий* - передбачає контроль міністерств та інших органів державного управління за діяльністю підвідомчих підприємств, установ, організацій. Такий контроль здійснюють самостійні структурні контрольно-ревізійні підрозділи (групи, відділи, управління) міністерств і відомств, підпорядковані безпосередньо керівникам цих органів (наприклад, органи державної контрольно-ревізійної служби, Державний митний комітет України). Основні завдання відомчого фінансового контролю: контроль за виконанням державних завдань; контроль за економним витрачанням матеріальних і фінансових ресурсів; контроль за збереженням об'єктів державної та комунальної власності; контроль за правильністю ведення бухгалтерського обліку; боротьба з марнотратством тощо;

- *внутрішньогосподарський* - здійснює бухгалтерія, фінансові відділи, служби фінансового менеджменту та внутрішнього аудиту, відділи планування тощо;

- *аудиторський (недержавний)* - перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинної документації, іншої інформації відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р. Аудиторський фінансовий контроль може бути ініціативним чи обов'язковим;

- *фінансовий контроль органів місцевого самоврядування* здійснюють місцеві органи представницької та виконавчої влади через відповідні комісії місцевих рад і місцеві фінансові органи. Об'єктом фінансового контролю є місцеві бюджети, місцеві фонди коштів, господарсько-фінансова діяльність підприємств і організацій комунальної власності.

За сферою фінансової діяльності чи за об'єктом фінансового контролю:

- *бюджетний;*
- *податковий;*
- *валютний;*
- *банківський;*
- *кредитний;*
- *страховий;*
- *інвестиційний;*

- митний
- тощо.

Залежно від місця здійснення:

- контроль на місцях;
- дистанційний (безвиїзний).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Класифікація державного фінансового контролю за видами має важливе значення для визначення повноважень його суб'єктів і попередження зайвого дублювання в їх діяльності. Незважаючи на численні наукові дослідження єдиної, однозначної класифікації фінансового контролю за видами нині немає.

За формами фінансовий контроль поділяється на попередній (який проводиться до вчинення фінансових операцій), поточний (проводиться під час їх вчинення), наступний (здійснюється після їх вчинення). В основну даної класифікації покладено час здійснення контрольних дій.

За формою проведення фінансовий контроль може бути ініціативним (проводиться за ініціативою підконтрольних об'єктів), обов'язковим (здійснюється у випадку, якщо його проведення передбачено нормативними актами).

Залежно від суб'єктів контролю виокремлюють державний, внутрішньогосподарський, відомчий, аудиторський контроль, контроль фінансово-кредитних установ та громадський контроль.

∥

IV. МЕТОДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

До методів фінансового контролю належать конкретні способи (прийоми), що застосовуються при здійсненні контрольних функцій. Методи фінансового контролю: ревізія та перевірка (це основні методи), аналіз, обстеження, інспекція, нагляд, спостереження, інвентаризація.

Аналіз фінансового стану - вивчення періодичної або річної фінансово-бухгалтерської звітності.

Обстеження (тематична перевірка) — перевірка фінансового стану підконтрольного об'єкта для з'ясування його фінансових можливостей, майнового стану; проводиться за низкою питань або за визначеною темою через ознайомлення на місці з певними ділянками господарської чи фінансової діяльності. Характерним для обстеження є використання таких прийомів, як: анкетування, опитування, зіставлення фактичного стану справ із нормативним, тобто перевіряють стан дотримання нормативів, інструкцій, лімітів, установлених законодавством. Обстеження є одним із методів попереднього контролю.

Нагляд - здійснюється органами контролю стосовно суб'єктів, які отримали від цього органу дозвіл або ліцензію на здійснення певних видів діяльності (наприклад, банківський і валютний нагляд).

Спостереження - постійний контроль з боку кредитних установ за цільовим витрачанням кредитних ресурсів, який передбачає

загальне ознайомлення зі станом фінансової діяльності об'єкта контролю.

Інспекція - перевірка стану фінансів підприємств на місцях, яку періодично здійснюють державні органи для ознайомлення із загальним станом справ на місцях і надання оперативної практичної допомоги.

Інвентаризація - система контрольних дій, під час яких перевіряється наявність основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і стан розрахунків, їх відповідність даним бухгалтерського обліку станом на певну дату. Основною метою проведення інвентаризації є забезпечення збереження матеріальних цінностей і раціонального використання їх у господарській діяльності.

Ревізія - метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, за дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку та звітності. Це спосіб документального виявлення недостач, розтрат, привласнень і крадіжок матеріальних цінностей та коштів. Ревізія - системна діяльність спеціальних органів фінансового контролю з дослідження звітної документації, правильності ведення обліку та звіту. Здійснюється з метою запобігання фінансовим зловживанням.

Ревізії поділяються на: планові та позапланові; фактичні та документальні; фронтальні та вибіркові (часткові); комплексні та тематичні.

Плановою виїзною ревізією вважається ревізія у підконтрольних установах, яка передбачена у плані роботи органу державної контрольно-ревізійної служби і проводиться за місцезнаходженням такої юридичної особи чи за місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така планова виїзна ревізія.

Планова виїзна ревізія проводиться за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності підконтрольних установ за письмовим рішенням керівника відповідного органу державної контрольно-ревізійної служби не частіше одного разу на календарний рік.

Право на проведення планової виїзної ревізії підконтрольних установ надається лише у тому разі, коли їм не пізніше ніж за десять днів до дня проведення зазначеної ревізії надіслано письмове повідомлення із зазначенням дати початку та закінчення її проведення.

Позаплановою виїзною ревізією вважається ревізія, яка не передбачена в планах роботи органу державної контрольно-ревізійної служби і проводиться за наявності хоча б однієї з таких обставин:

2) підконтрольною установою подано у встановленому порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами органу державної контрольно-ревізійної служби під час проведення планової чи позапланової виїзної ревізії, в якій міститься вимога про повне або часткове скасування результатів відповідної ревізії;

3) у разі виникнення потреби у перевірці відомостей, отриманих від особи, яка мала правові відносини з підконтрольною

установою, якщо підконтрольна установа не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит органу державної контрольно-ревізійної служби протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту;

4) проводиться реорганізація (ліквідація) підконтрольної установи;

5) у разі надходження доручення щодо проведення ревізій у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, органів прокуратури, державної податкової служби, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державної контрольно-ревізійної служби;

б) у разі, коли вищестоящий орган державної контрольно-ревізійної служби в порядку контролю за достовірністю висновків нижчестоящого органу державної контрольно-ревізійної служби здійснив перевірку актів ревізії, складених нижчестоящим органом державної контрольно-ревізійної служби, та виявив їх невідповідність вимогам законів. Позапланова виїзна ревізія в цьому випадку може ініціюватися вищестоящим органом державної

контрольно-ревізійної служби лише у тому разі, коли стосовно посадових або службових осіб нижчестоящого органу державної контрольно-ревізійної служби, які проводили планову або позапланову виїзну ревізію зазначеної підконтрольної установи, розпочато службове розслідування або порушено кримінальну справу.

Позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду. Позапланова ревізія підконтрольної установи не може проводитися частіше одного разу на квартал.

Позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені цим Законом до підконтрольних установ, проводяться органами державної контрольно-ревізійної служби за рішенням суду, винесеним на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи.

Рішення про вилучення оригіналів фінансово-господарських та бухгалтерських документів, арешт коштів на рахунках в установах банків, інших фінансово-кредитних установах можуть прийматися лише судом.

Тривалість планової виїзної ревізії не повинна перевищувати 30 робочих днів.

Тривалість позапланової виїзної ревізії не повинна перевищувати 15 робочих днів.

Подовження термінів проведення планової або позапланової виїзної ревізії можливе лише за рішенням суду на термін, що не

перевищує 15 робочих днів для планової виїзної ревізії та 5 робочих днів для позапланової виїзної ревізії

Зустрічні звірки, які проводяться органами державної контрольно-ревізійної служби, не є контрольними заходами і проводяться у разі виникнення потреби у їх проведенні на підставі направлення, виписаного керівником органу (підрозділу) державної контрольно-ревізійної служби.

За наслідками ревізії складають *акт ревізії* - службовий двосторонній документ, який підтверджує факт проведення відповідної ревізії, відображає її результати за наслідками певних фінансово-господарських операцій або діяльністю підприємства загалом і є носієм доказової інформації про виявлені та систематизовані за економічною однорідністю недоліки господарювання й порушення законів та інших нормативно-правових актів. Підписують акт керівник ревізійної групи, керівник підприємства, бухгалтер.

Перевірка — обстеження та вивчення певних ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації чи їх підрозділів. Перевірка передбачає окрему контрольну дію. Під час перевірки відбувається зіставлення фактичних даних контролю з даними, що відображені в первинній документації. Результати перевірки оформлюються *довідкою* чи *доповідною запискою*.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

До методів фінансового контролю належать конкретні способи (прийоми), що застосовуються при здійсненні контрольних функцій. Законодавчо передбачені такі методи здійснення фінансового контролю, як ревізія, перевірка, обстеження, аналіз та інвентаризація.

V. ОРГАНИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Фінансовий контроль здійснюється багатьма органами:

- **Верховною Радою України**, яка безпосередньо і через свої органи вирішує різноманітні питання фінансової діяльності. Вона здійснює фінансовий контроль при прийнятті законів, затвердженні Державного бюджету України та внесенні змін до нього; при виконанні бюджету, прийнятті рішення щодо звіту про його виконання. Верховна Рада України заслуховує послання Президента України про внутрішнє та зовнішнє становище України; розглядає Програми діяльності Кабінету Міністрів України і контролює їх виконання; вирішує організаційні питання фінансової діяльності держави. У межах своїх

повноважень Верховна Рада України може створювати тимчасові слідчі комісії для розслідування справ, які становлять суспільний інтерес.

- **Рахунковою палатою Верховної Ради України**, яка створена для здійснення найвищого фінансово-економічного контролю Верховною Радою України діяльності органів виконавчої влади. Правовий статус цього органу визначено у ст. 85 Конституції України, Законі України від 11.07.1996 р. "Про Рахункову палату Верховної Ради України". Завдання Рахункової палати: організація і здійснення фінансового контролю за

виконанням Державного бюджету, витрачанням коштів цільових фондів, за утворенням і погашенням боргу України, за наданням позичок і кредитів іноземним державам та за використанням одержаних коштів тощо.

- **Президентом України** через виконання своїх функцій безпосередньо та через спеціально створені органи: Секретаріат Президента України та інші органи. Наприклад, Президент України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із поверненням їх на повторний розгляд.
- **Кабінетом Міністрів України** як вищий орган виконавчої влади при забезпеченні виконання фінансової функції держави. Він забезпечує керівництво державними фінансами та паралельно здійснює загальний фінансовий контроль.

- **місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.**

- **Міністерством Фінансів України** за виконанням державного бюджету і за додержанням установами банківської системи правил касового виконання державного бюджету по доходах; встановлює порядок ведення бухгалтерського обліку і звітності про виконання бюджетів, форми обліку і звітності щодо касового виконання бюджетів.

- **Державною казначейською службою України** через організацію виконання Державного бюджету і контроль за його виконанням, а також контроль за надходженням і використанням коштів державних позабюджетних фондів.

- **Державною фіскальною службою** через здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджету податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

- **Державною фінансова інспекція** через здійснення державного контролю за збереженням і використанням бюджетних коштів.

- **Національний банк України** через здійснення банківського регулювання та нагляду, здійснення сертифікації аудиторів, що проводять аудиторські перевірки банків, організацію та здійснення валютного контролю, аналіз стану грошово-кредитних, фінансових, цінових і валютних відносин.

- **Державна пробірна палата** через контроль за випробуванням, виробництвом, використанням, обігом, збереженням дорогоцінних металів та каменів, виконанням операцій з цими цінностями.

- **аудиторські фірми та фізичні особи**, які здійснюють аудиторську діяльність (так званий аудиторський фінансовий контроль). **Аудит** - перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормам.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Система органів державного фінансового контролю в Україні вже склалася і діє, вдосконалюючи свою внутрішню структуру та уточнюючи своє місце в загальнодержавній системі контролю взагалі. Фінансовий контроль в Україні здійснюється органами загальної компетенції (для яких здійснення фінансового контролю не є основною діяльністю) та спеціальної компетенції (спеціально

створені для діяльності у сфері фінансового контролю). Одним із найбільш важливих напрямів підвищення ефективності фінансового контролю в сучасних умовах є координація і взаємодія між контролюючими суб'єктами.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Контроль – є однією з основних функцій органів управління, яка полягає в систематичній перевірці об'єктів контролю, виявленні відхилень, що допущені у процесі виконання управлінських рішень та встановленні їх причин.

Фінансовий контроль є складовою частиною державного контролю.

Фінансовий контроль – це цілеспрямована діяльність законодавчих і виконавчих органів публічної влади та недержавних організацій, що спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності у процесі мобілізації, розподілу та використання коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави з метою найефективнішого соціально-економічного розвитку усіх суб'єктів правовідносин.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО РОЗГЛЯДУ:

1. Спеціальні органи державного фінансового контролю.
2. Принципи організації роботи органів фінансового контролю
3. Повноваження Верховної Ради України та її комітетів у галузі фінансового контролю.
4. Повноваження Міністерства фінансів України в галузі фінансового контролю.
5. Повноваження Державної казначейської служби України в галузі фінансового контролю.
6. Рахункова палата, її основні повноваження в галузі фінансового контролю.
7. Класифікація та особливості проведення перевірок..
8. Особливості проведення планових і позапланових ревізій та перевірок.
9. Аудиторський контроль.

ТЕМА № 4. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО, БЮДЖЕТНА СИСТЕМА І БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави й органів місцевого самоврядування.
2. Бюджетне право, його предмет і особливості. Бюджетно-правові норми і бюджетно-правові відносини.
3. Поняття, структура та принципи бюджетної системи України.
4. Складові частини бюджету.
5. Бюджетна класифікація.

6. Бюджетний процес в Україні.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
3. Податковий Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI (Голос України від 04.12.2010 - № 229, / № 229-230 /)
4. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
5. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190).
6. Закон України «[Про Державний бюджет України на 2014 рік](#)» від 16.01.2014 № 719-VII
7. Положення про Державну казначейську службу України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.2005 р. №1232 // Офіц. вісн. України. – 2005.-№52.- Ст.3275.
8. Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів» від 15.12.2010 № 1132 // Урядовий кур'єр від 23.12.2010 - № 241
9. Постанова Кабінет Міністрів України «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» від 08.12.2010 № 1149 // Офіційний вісник України від 27.12.2010 - 2010 р., № 97
10. Інструкція про складання і виконання розпису Державного бюджету:затверджено наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р.№57 // Офіц. вісн. України. – 2002.- №6.- Ст.194.
11. Положення про єдиний казначейський рахунок: затв. наказом Державного казначейства України від 26.06.2002 р. №122 // Офіц. вісн. України. – 2002. -№30. -Ст. 1433.
12. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..
13. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.
14. Монаєнко А.О.Бюджетне право України : навч. посіб. / А. О. Монаєнко; Клас. приват. ун-т. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 399 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Зрозуміти сутність бюджету та його роль у функціонуванні держави та органів місцевого самоврядування; засвоїти складові елементи бюджетної системи України; з'ясувати особливості міжбюджетних відносин; визначити предмет та метод бюджетного права, особливості бюджетно-правових відносин. Засвоїти стадії бюджетного процесу, їх зміст; охарактеризувати учасників бюджетного процесу.

ВСТУП

Бюджет є центральною ланкою фінансової системи будь-якої держави. Сукупність правових норм, що регулюють відносини в сфері бюджету, і становлять бюджетне право, є основним розділом фінансовою права.

Бюджетне право, як і будь-яке соціальне явище, поєднує в собі декілька змістовних форм. По-перше, це галузь людського знання, певна система знань, що розвиваються, певна наука про бюджет, бюджетну систему та бюджетний устрій. Це й навчальна дисципліна чи окремий її розділ, що вивчається у навчальних закладах юридичного профілю. По-друге, воно охоплює сукупність специфічних суспільних відносин, що регламентуються правовими нормами, щодо створення, розподілу та перерозподілу централізованих грошових фондів, їх використання, організації контролю та звітування. По-третє, це бюджетний процес, що розгортається в просторі й часі, послідовність правових дій, що створюють бюджетний цикл. По-четверте, це бюджетно-правова інфраструктура, матеріалізація цього соціального явища в просторі й часі. Це об'єкти та суб'єкти бюджетної системи, бюджетні правові норми, правові акти з бюджетного права та ін. реальність бюджетної сфери.

І. ПОНЯТТЯ БЮДЖЕТУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ Й ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Відповідно до п. 1 ст. 2 БК України, *бюджет* - це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади України, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Походження терміна «бюджет» спірне - чи то від давньофранцузького «bouge» (шкіряний мішок), чи від норманського «bougette» з аналогічним значенням. Проте історичні передумови створення бюджету як основного фінансового плану сягають своїм корінням часів англійської буржуазії (XVII ст.). Вважають, що до Англії цей термін проник із норманським завоюванням, де трансформувався в «bouget». Виникнення бюджету також пов'язують із започаткуванням діяльності Парламенту в Англії.

Бюджет можна розглядати як економічну та правову категорію. З *економічного погляду*, бюджет є сукупністю суспільних (економічних) відносин, зумовлених об'єктивними товарно-грошовими відносинами та дією закону вартості, за допомогою яких відбувається розподіл національного доходу й утворення централізованих фондів коштів. Складання періодичного плану, достатньо повного, чіткого та правдивого, дає можливість досягти рівноваги доходів і видатків, зібрати заплановані доходи й ефективно профінансувати витрати, необхідні для виконання функцій держави й органів місцевого самоврядування, покладених на них Конституцією України. Тобто, бюджет є теоретичним відображенням об'єктивних виробничих відносин, які матеріалізуються у складниках суспільного продукту під час його

відтворення. У бюджеті відбувається одnobічний рух грошей як самостійної форми вартості, що опосередковує рух товарів.

Бюджет як економічна категорія має два прояви: *матеріальний і суспільний*. Перший полягає в тому, що бюджет є централізований фонд коштів, який надходить у розпорядження відповідних органів влади для забезпечення здійснення функцій держави чи органів місцевого самоврядування. За суспільною ознакою бюджет - це система економічних відносин, пов'язана зі збиранням і використанням фонду коштів.

Поняття бюджету як економічної категорії не пов'язане з його офіційним оформленням, тобто з поняттям бюджету як *правової категорії*. Правове призначення бюджету полягає в тому, що він надає органам влади, що його затверджують, можливість вищого постійного керівництва в галузі фінансової діяльності, контролю діяльності виконавчо-розпорядчих органів, які складають і виконують бюджет. Саме через бюджет фінансова діяльність органів управління набуває характеру виконання тимчасових, періодичних правових норм, залучення доходів і їх витрачання стає правомірним, а наслідки ведення фінансової діяльності точно періодизуються. Бюджет як правова категорія - це закон України (про державний бюджет) або рішення органів місцевого самоврядування (щодо місцевого бюджету), у яких затверджуються основні фінансові плани з формування та використання коштів. Із правового погляду, бюджет - це сукупність правових норм, зовнішнє оформлення запланованих майбутніх доходів і видатків, які мають забезпечити функціонування держави загалом і окремих її територій.

Функції бюджету

Сутність бюджету виявляється в його функціях.

Функція створення централізованого фонду коштів (державного чи місцевого). Під час реалізації цієї функції відбувається мобілізація грошових коштів, розпис запланованих доходів і видатків із дотриманням правил бюджетної класифікації.

розподільна функція зумовлена тим, що в бюджетних відносинах які завжди реалізуються як правовідносини, беруть участь майже всі учасники суспільного виробництва. Варто зазначити, що жодна з ланок фінансової системи не здійснює такого багатовидового перерозподілу коштів, як бюджет, адже саме через бюджет акумулюються кошти, отримані в процесі виробничої та невиробничої діяльності.

функція використання зібраних коштів на визначені завдання та з визначеною метою, тобто відповідно до цільового призначення.

Контрольна функція за рухом бюджетних ресурсів реалізується безпосередньо на всіх стадіях бюджетного процесу.

Бюджетне законодавство України

Склад бюджетного законодавства визначено в ст. 4 БК України. Так, нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

- 1) Конституція України;
- 2) БК України;

- 3) закон про Державний бюджет України;
- 4) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини, які виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів і розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- 5) нормативно-правові акти КМУ, прийняті на підставі та на виконання БК України й інших зазначених вище законів України
- 6) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі та на виконання БК України, інших Законів України й нормативно-правових актів КМУ (наприклад, наказами МФУ затверджено: Інструкцію про статус відповідальних виконавців бюджетних програм та особливості їх участі у бюджетному процесі (від 14 грудня 2001 р., № 574);
- 7) рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до положень БК України та зазначених вище нормативно-правових актів.

При здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються лише в частині, що не суперечить Конституції України, БК України та закону про Державний бюджет України. Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, то такі положення приймаються окремими законами про внесення змін до відповідних законів і розглядаються ВРУ одночасно з ратифікацією міжнародного договору України, що ним такі положення передбачено.

Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частини бюджетів, здійснюється за особливою процедурою, що визначається ст. 27 БК України.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня відповідного року не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

Відповідно до Конституції України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим.

Особливими обставинами, за яких Державний бюджет України може бути затверджено на інший бюджетний період, є:

- 1) введення воєнного стану;
- 2) оголошення надзвичайного стану в Україні.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено частиною першою цієї статті, бюджетний період місцеві бюджети мають бути затверджені на такий самий період.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, бюджет може розглядатися як категорія:

- ПРАВОВА Закон України, прийнятий органом законодавчої влади – Верховною Радою України, а на місцях – рішення органів місцевого самоврядування, якими затверджуються основні фінансові плани формування і використання коштів державою або окремими територіями

- МАТЕРІАЛЬНА Централізований фонд грошових коштів для держави в цілому або органу місцевого самоврядування – для певної території, який витрачається для забезпечення здійснення ними своїх функцій

- ЕКОНОМІЧНА Система економічних відносин які обумовлено об'єктивно існуючими товарно-грошовими відносинами та дією закону вартості, за допомогою яких здійснюється розподіл та перерозподіл ССП, нац. доходу, та утворення централізованих фондів

II. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО, ЙОГО ПРЕДМЕТ І ОСОБЛИВОСТІ, БЮДЖЕТНО-ПРАВОВІ НОРМИ І БЮДЖЕТНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Бюджетне право – як підгалузь фінансового права – це сукупність правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру і порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес.

Відносини, які регулюються нормами бюджетного права, становлять предмет його правового регулювання. Тобто, *бюджетно-правові відносини - це суспільні відносини, врегульовані бюджетно-правовими нормами та пов'язані з акумулюванням, розподілом і витрачанням бюджетних ресурсів.*

Зазначені відносини є видом фінансово-правових відносин, а тому їм притаманні всі особливості останніх. Отож їх виникнення пов'язане з фінансовою діяльністю держави й органів місцевого самоврядування; вони мають грошовий характер; одна зі сторін цих відносин наділена владними повноваженнями щодо іншої сторони; виникають, змінюються та припиняються ці відносини завжди на підставі нормативно-правових актів.

Особливостями бюджетно-правових відносин є те, що за ст. 92 Конституції України сфера їх існування пов'язана із законом. Також бюджетно-правові відносини мають періодичний характер, зумовлений дією акта про бюджет протягом бюджетного періоду (із 1 січня по 31 грудня). Суб'єктний склад цих відносин значно вужчий, ніж інших фінансово-правових відносин. Суб'єктами бюджетно-правових відносин не можуть бути юридичні та фізичні особи, оскільки вони згідно з чинним законодавством не можуть безпосередньо отримувати кошти з бюджетів будь-якого рівня на своє фінансування.

Бюджетно-правові норми - невід'ємна складова частина фінансового права. Цим нормам притаманні всі особливості, що характеризують і фінансово-правові норми, а саме: категоричний характер імперативності, відсутність оперативної самостійності для учасників бюджетних відносин. Бюджетно-правові норми:

1) регулюють відносини при формуванні бюджетної системи, розподілі доходів і видатків між бюджетами;

2) визначають правову регламентацію бюджетного процесу та компетенцію його учасників;

3) визначають права й обов'язки суб'єктів бюджетних відносин, вказують на обставити, за яких учасники цих відносин стають носіями конкретних прав і обов'язків;

4) передбачають наслідки невиконання вимог, встановлених цими нормами.

Бюджетно-правові норми можна класифікувати за різними критеріями.

За змістом:

- *матеріальні* - встановлюють матеріальний зміст бюджету, тобто: структуру бюджетної системи; джерела доходів і видатків, їх обсяги, порядок закріплення за різними ланками бюджетної системи; здійснення міжбюджетних трансфертів тощо; ці норми об'єднані у фінансово-правовий інститут - бюджетний устрій;

- *процесуальні* - регулюють бюджетний процес, тобто відносини зі складання, розгляду та затвердження бюджету, його виконання, а також складання, розгляд і затвердження звітності про виконання бюджету; ці норми об'єднано у фінансово-правовий інститут - бюджетний процес.

За часом дії:

- *постійні* - мають визначальний характер при встановленні бюджетної системи та визначенні бюджетних повноважень учасників бюджетного процесу; не обмежені в часі; містяться, наприклад, у БК України, Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.;

- *періодичні* - містяться в щорічних актах про бюджет, які затверджують представницькі органи, а також у нормативно-правових актах, що їх приймають органи виконавчої влади на їх забезпечення; діють зазвичай лише протягом бюджетного періоду, тобто з 1 січня до 31 грудня. Ці норми вступають у дію або після їх прийняття, або з настанням нового бюджетного року.

Бюджетно-правові відносини класифікуються за тими ж критеріями, що й норми.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Бюджетне право – як підгалузь фінансового права – це сукупність правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру і порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес.

Предметом бюджетного права України є відносини щодо формування та використання державного й місцевих бюджетів. Такі відносини є бюджетно-правовими й мають свої особливості.

III. ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Центральне місце у фінансовій системі України, як і будь-якої іншої держави, посідає бюджетна система, що ґрунтується на економічних і юридичних нормах та організаційно залежить від форми державного устрою. Так, для федеративних країн характерною є трирівнева бюджетна система (федеральний бюджет, бюджети суб'єктів федерації, місцеві бюджети), а бюджетна система в унітарних країнах представлена двома рівнями бюджетів (державний і місцеві бюджети). Тобто, *бюджетна система України - це врегульована нормами права сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв.*

Бюджетна система держави складається з певних елементів, як-от: структура, принципи побудови, організація функціонування. Поняття, склад, принципи бюджетної системи України визначено в БК України (п. 5 ст. 2, статті 5 і 7). Організація функціонування бюджет системи включає: нормативно-правову базу, зведений бюджет, органи управління.

Бюджетний кодекс України, враховуючи норми Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., розмежовує поняття «місцевий бюджет» і «бюджет місцевого самоврядування». Відповідно, до *бюджетів місцевого самоврядування* належать бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст і їх об'єднань. *Місцевими бюджетами* визнаються бюджет АРК, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування.

Принципи бюджетної системи України

Бюджетний кодекс України визначає основні принципи бюджетної системи (ст. 7). Бюджетна система України ґрунтується на принципах: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості й неупередженості, публічності та прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу.

Принцип *єдності* бюджетної системи забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності. Єдність бюджетної системи дає можливість уряду держави проводити єдину фінансову та податкову політику.

Принцип *збалансованості* бюджетної системи полягає в тому, що видатки бюджету мають відповідати обсягові доходів бюджету на відповідний період. Тобто заплановані на наступний бюджетний період видатки бюджету будь-якого рівня мають бути підтверджені реальними доходами. Наслідком порушення цього принципу є виникнення бюджетного дефіциту чи профіциту.

Принцип *самостійності* бюджетної системи закріплює самостійність Державного бюджету України та місцевих бюджетів відповідно до

Конституції України. Кожен бюджет затверджують представницькі органи відповідного рівня, а розробляють і виконують органи виконавчої влади в межах відповідної компетенції. Проявом цього принципу є розмежування відповідальності учасників бюджетних відносин у сфері фінансової діяльності. Держава коштами державного бюджету не відповідає за бюджетні зобов'язання органів влади АРК і органів місцевого самоврядування, які в свою чергу, коштами відповідних бюджетів не відповідають за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК і органів місцевого самоврядування визначати напрями використання коштів відповідно до законодавства України, а також правом законодавчих (представницьких) органів державної влади й органів місцевого самоврядування самостійно здійснювати бюджетний процес відповідно до бюджетного законодавства.

За принципом **повноти** бюджетної системи до бюджетів мають включатися всі доходи та видатки бюджетів, які здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування. Цей принцип відображає демократичні та правові засади побудови громадянського суспільства, оскільки певним чином обмежує видатки органів виконавчої влади лише тими коштами, що надійшли до відповідного бюджету чи іншого централізованого фонду коштів.

Уряд не повинен мати будь-яких доходів і видатків, окрім тих, що передбачені бюджетом.

Принцип **обґрунтованості** бюджетної системи полягає в тому, що всі бюджети формуються на реалістичних макроекономічних показниках економічного та соціального розвитку держави й розрахунках надходжень до бюджетів і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил.

Принцип **ефективності та результативності** передбачає, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягти запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і прагнути отримати максимальний результат при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. Ефективність використання бюджетних ресурсів контролюється на всіх стадіях бюджетного процесу.

Принцип **субсидіарності** полягає в тому, що розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а та-кож між місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наданні суспільних послуг їх безпосередньому споживачеві.

Принцип **цільового використання бюджетних коштів** є одним з основних принципів кошторисно-бюджетного фінансування. Цей принцип означає, що кошти з бюджету спрямовуються за певним напрямом і витрачаються відповідними розпорядниками й одержувачами бюджетних

коштів на чітко визначені цілі відповідно до бюджетних призначень. Нецільове використання бюджетних коштів бюджетним правопорушенням.

Згідно зі ст. 95 Конституції України, бюджетна система України базується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами. Отже, принцип *справедливості та неупередженості* забезпечує рівний доступ громадян країни до основних бюджетних послуг і соціальних гарантій та реалізується через установлені БК України норми, зокрема щодо визначення фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та дотацій вирівнювання.

Суть принципів *публічності та прозорості* полягає в тому, що Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно ВРУ, Верховною Радою АРК та відповідними радами. Доступність інформації про бюджет має бути забезпечена на всіх стадіях бюджетного процесу. Принцип публічності означає обов'язкове оприлюднення в засобах масової інформації бюджетних матеріалів, доведення до відома населення інформації про стан формування, а головне - виконання бюджету, публікування актів про бюджет, звітів про виконання бюджетів. Публічність має виявлятися в доступності та відкритості для суспільства інформації про хід виконання бюджету та в повноті представлення такої інформації.

Зведений бюджет

Зведений бюджет - є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Він використовується для аналізу та прогнозування економічного й соціального розвитку Держави. Призначення зведеного бюджету полягає в тому, щоб здійснити аналіз і визначити засади державного регулювання економічного та соціального розвитку України на підставі зведених показників бюджетних доходів і видатків. Зведені бюджети України не затверджуються.

До зведеного бюджету України належать: показники Державного бюджету України, зведеного бюджету АРК та зведених бюджетів областей і міст Києва та Севастополя, усього - 28 бюджетів.

Бюджети нижчого рівня також є зведеними. Зокрема, до них належать: зведені бюджети АРК, областей, районів, міст із районним поділом. *Зведений бюджет АРК* включає показники бюджету АРК, зведених бюджетів її районів і бюджетів міст республіканського значення. *Зведений бюджет області* об'єднує показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. *Зведений бюджет району* складається з показників районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних і сільських бюджетів цього району. *Зведений бюджет міста з районним поділом* включає показники міського бюджету та бюджетів районів, які входять до його складу. Якщо місту або району в місті адміністративне підпорядковані інші міста, селища чи села, до зведеного

бюджету міста або району в місті належать і показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Бюджетна система України — це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Для аналізу й прогнозування економічного та соціального розвитку держави використовують категорію зведеного бюджету, яка є сукупністю показників бюджетів. Розрізняють зведені бюджети: України, Автономної Республіки Крим, областей, районів і міст з районним поділом.

IV. СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ

Згідно зі ст. 13 БК України, бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

До *загального фонду бюджету* належать:

- усі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;
- усі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;
- фінансування загального фонду бюджету.

Складовими частинами спеціального фонду бюджету є:

- 1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;
- 2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);
- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);
- 4) фінансування спеціального фонду бюджету.

Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний і спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду в місцевому бюджеті може бути тільки закон про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним і спеціальним фондами бюджету дозволяється лише в межах бюджетних призначень через унесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради. Виплати зі спеціального фонду здійснюються в межах коштів, які надійшли до цього фонду на відповідну мету.

Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування й іншими бюджетними установами не дозволяється.

Стаття 24-1 БКУ визначає правовий статус Державного фонду регіонального розвитку

Державний фонд регіонального розвитку створюється у складі загального фонду державного бюджету.

При складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди державний фонд регіонального розвитку передбачається в обсязі не менше 1 відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

Кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання:

державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку;

державних цільових програм та інвестиційних програм (проектів) у частині виконання заходів регіонального розвитку;

угод щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивності територій;

державних програм розвитку транскордонного співробітництва;

програм і заходів соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи програми і заходи розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (зокрема, малих міст, гірських населених пунктів, населених пунктів зон спостереження тощо).

Резервний фонд бюджету

Відповідно до ст. 24 БК України, резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру й не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету.

Резервний фонд — це певний обсяг нерозподілених видатків, який протягом року може використовуватися на фінансування непередбачених видатків, що не мають постійного характеру та не можуть передбачатися при складанні проекту бюджету. Розмір резервного фонду бюджету не може перевищувати 1% від обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

Рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету приймаються відповідно КМУ, Радою міністрів АРК, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування. Ці органи щомісячно звітують відповідно перед ВРУ, Верховною Радою АРК і відповідною радою про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету.

Порядок використання коштів із резервного фонду затверджено постановою КМУ від 29 березня 2002 р., № 415. Цим актом визначається порядок подання та розгляду звернення про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету; підготовка та прийняття рішень про виділення цих коштів; безпосереднє виділення коштів із резервного фонду; порядок звітності й обліку коштів, виділених із резервного фонду державного бюджету. За кошти резервного фонду здійснюється фінансування видатків на усунення негативних наслідків, спричинених надзвичайним станом, зокрема проводяться роботи з ліквідації наслідків аварій, стихійних лих.

Не дозволяється витратити кошти резервного фонду на:

- обслуговування та погашення державного боргу, боргу Автономної Республіки Крим чи боргу місцевого самоврядування;
- додаткові заходи, що забезпечують виконання бюджетної програми (функції), призначення на яку затверджено у бюджеті;
- капітальний ремонт або реконструкція, крім випадків, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій та проведенням заходів, пов'язаних із запобіганням виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- придбання житла, крім випадків відселення мешканців з аварійних будинків унаслідок надзвичайної ситуації;
- надання гуманітарної чи іншої допомоги, крім випадків, коли рішення про надання такої допомоги прийнято Верховною Радою України, Президентом України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною радою.

Сума коштів, які виділяються з резервного фонду на фінансування одного заходу, не може перевищувати 20% від загальної суми резервного фонду (згідно з постановою ВРУ «Про затвердження Положення про резервний фонд Кабінету Міністрів України» від 22 лютого 1996 р., № 62/96-ВР).

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

До загального фонду бюджету належать: усі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду; усі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету; фінансування загального фонду бюджету.

Складовими частинами спеціального фонду бюджету є: доходи бюджету, які мають цільове спрямування; видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету; кредитування бюджету; фінансування спеціального фонду бюджету.

V. БЮДЖЕТНА КЛАСИФІКАЦІЯ

Доходи бюджетної системи побудовані таким чином, щоб з них можна було покривати всі бюджетні видатки, щоб органи місцевого самоврядування були заінтересовані в отриманні доходів з кожного можливого джерела. Усі бюджетні доходи зараховуються в певному порядку, що забезпечує необхідну деталізацію та правильне групування однорідних даних. *Групування доходів і видатків бюджету з присвоєнням окремим підрозділам (розділам, групам, підгрупам, статтям) відповідних порядкових номерів називається **бюджетною класифікацією**.*

Бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників. Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Бюджетна класифікація використовується на всіх стадіях бюджетного процесу, а також при складанні зведених (консолідованих) бюджетів і має такі **складники**:

- класифікація доходів бюджету;
- класифікація видатків та кредитування бюджету;
- класифікація фінансування бюджету;
- класифікація боргу.

Організаційне та правове призначення бюджетної класифікації полягає в тому, що вона:

- 1) створює умови для порівняння показників державного бюджету та місцевих бюджетів;
- 2) полегшує розгляд бюджетів та їхній економічний аналіз;
- 3) спрощує контроль за виконанням бюджетів, своєчасністю та повнотою акумуляції коштів, використанням їх за цільовим призначенням;
- 4) забезпечує можливість синтетичного й аналітичного обліку доходів і видатків у бюджетних установах та організаціях;
- 5) дозволяє порівнювати асигнування з видатками, що допомагає дотримуватися фінансової дисципліни, економне витратити кошти, здійснювати контроль за виконанням програм соціально-економічного розвитку держави;
- 6) віддзеркалює правову основу організації складання бюджетів;
- 7) здійснює юридичне закріплення бюджетного устрою та компетенції органів влади всіх рівнів.

Класифікація доходів бюджету

Відповідно до ст. 9 БК України та бюджетної класифікації, затвердженої наказом МФУ від 27 грудня 2001 р., № 604, доходи бюджету класифікують за розділами:

1) **податкові надходження** - передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори й інші обов'язкові платежі;

2) **неподаткові надходження** - доходи від власності й підприємницької діяльності: адміністративні збори та платежі; доходи від некомерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій; інші неподаткові надходження;

3) **доходи від операцій із капіталом** - надходження від продажу основного капіталу, землі та нематеріальних активів, від продажу майна, що перебуває в комунальній власності, від реалізації державних запасів товарів тощо;

4) **трансферти** - кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній і безповоротній основі.

У науці фінансового права доходи бюджетів поділяють на закріплені, власні та регулюючі доходи.

Закріплені доходи - надходження, що повністю або частково закріплюються за певним бюджетом безстрокове чи на довгостроковій основі та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Власні доходи - надходження від тих джерел, які перебувають у власності територіальних громад або які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Регулюючі доходи - надходження до бюджетів, які визначаються щорічно в акті про бюджет як відсоткові відрахування від загальнодержавних податків і зборів, а також як міжбюджетні трансферти.

Доходи бюджетів також можна розподілити за низкою ознак:

- *за соціально-економічним характером*: 1) доходи від суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; 2) кошти, що надходять від населення. Тож відповідно до зазначеного критерію, доходи бюджетів поділяються на доходи від господарської діяльності юридичних осіб і надходжень від населення;

- *за методом вилучення коштів і юридичною формою*: 1) доходи, внесення яких відбувається добровільно (гранти, пожертви, дарунки); 2) доходи, що стягуються в обов'язковому порядку (різноманітні податки, збори, обов'язкові платежі). Тобто доходи бюджету можна поділити на податкові та неподаткові;

- *за умовою зарахування до відповідних бюджетів*: власні доходи; закріплені доходи; регульовані доходи.

Класифікація видатків бюджету

Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);

2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);

3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету).

Бюджетний дефіцит і бюджетний профіцит

Відповідно до п. 21 ст. 2 БК України, дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету). Прийняття Державного бюджету України чи місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період із дефіцитом дозволяється за наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету, беручи до уваги особливості місцевих бюджетів різних рівнів. Згідно зі ст. 15 БК України джерелами фінансування дефіциту бюджетів є 1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень; 2) кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) - щодо державного бюджету; 3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів; 4) вільний залишок бюджетних коштів.

Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.

Бюджетний кодекс України встановлює випадки, коли та які бюджети можуть прийматися з бюджетним дефіцитом (ст. 72). Так, за *загальним фондом* місцевий бюджет може затверджуватися з дефіцитом у разі використання вільного залишку бюджетних коштів (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період).

Місцевий бюджет може затверджуватися з *дефіцитом за спеціальним фондом* у разі залучення до бюджету розвитку коштів від місцевих запозичень, коштів із загального фонду такого місцевого бюджету, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів, а також у разі використання залишків коштів спеціального фонду місцевого бюджету, крім власних надходжень бюджетних установ (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період). За спеціальним фондом можуть прийматися з дефіцитом тільки бюджет АРК і міські бюджети в частині бюджету розвитку, що покривається за рахунок запозичень.

Бюджетний дефіцит покривається переважно через утворення державного боргу. Державний борг становлять кошти, позичені урядом для покриття бюджетного дефіциту, крім тих, які використовуються на повернення боргу. Бюджетний дефіцит є показником негативних явищ в економіці, що зумовлюють інфляцію грошової одиниці, значний спад виробничої діяльності підприємств, зниження купівельної спроможності

громадян тощо. Причини виникнення дефіциту: зниження ефективності функціонування певних галузей; спад виробництва; несвоєчасне проведення структурних змін в економіці чи її технічного переоснащення; значні та необґрунтовані військові витрати тощо.

Профіцит бюджету - перевищення доходів бюджету над його видатками (п. 44 ст. 2 БК України). Профіцит бюджету затверджується тільки з метою погашення боргу, забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів та придбання цінних паперів погасити основну суму боргу та забезпечити збереження розміру оборотної касової готівки.

Якщо заплановані бюджетні доходи дорівнюють запланованим видаткам, такий бюджет називається *бездефіцитним*. У 2000 р. ВРУ прийняла бездефіцитний Державний бюджет України.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Структура бюджету

- Розмір бюджетного дефіциту та порядок його фінансування
- **Доходна частина**
 - Закріплені доходи
 - Регулюючі доходи
- **Витратна частина**
 - Поточні видатки
 - Видатки розвитку
- Розмір і структура внутрішнього і зовнішнього державного боргу

vi. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

У світовій науковій літературі та практиці немає одностайного визначення бюджетного процесу та його етапів, понятійного апарату й кількості етапів.

У Бюджетному кодексі України бюджетний процес — це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Бюджетний процес — це заснована на правових нормах діяльність органів держави й органів місцевого самоврядування зі складання, розгляду проекту бюджету, затвердження і виконання бюджету, складання, розгляду і затвердження звіту про виконання звіту щодо виконання бюджету.

Бюджетний процес є формою здійснення матеріальних бюджетних прав, які надані учасникам бюджетного процесу.

У Бюджетному кодексі України стадії бюджетного процесу визначені як окремі етапи бюджетного процесу, у ході здійснення яких реалізуються

бюджетні повноваження всіх суб'єктів бюджетних правовідносин.

Відповідно бюджетний процес в Україні поділяється на такі стадії:

- складання проектів бюджетів;
- розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- виконання бюджету, зокрема й у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету й прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях здійснюються фінансовий контроль та аудит, а також оцінювання ефективності використання бюджетних коштів.

Усі стадії взаємообумовлені й пов'язані, тому доцільно говорити про єдину бюджетну процедуру.

Складання проектів бюджетів

Складання проекту бюджету — важлива стадія, до того ж рівень його деталізації впливає на якість сформованого бюджету. В Україні проект розробляє Кабінет Міністрів України, відповідальним за його складання є міністр фінансів.

Усю діяльність щодо складання проекту бюджету можна умовно поділити на кілька етапів.

Етап підготовки до складання проекту.

До 1 квітня Національний банк України подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України: 1) проект засад грошово-кредитної політики; 2) проект кошторису доходів і видатків Національного банку України.

Не пізніше 1 червня у Верховній Раді України проходять парламентські слухання з питань бюджетної політики. За чотири дні до парламентських слухань Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, в якому визначається граничний розмір дефіциту, державного боргу; зміни до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики; обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний і спеціальний фонд тощо. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики.

Етап складання проекту.

На основі бюджетних запитів, що подаються головними розпорядниками бюджетних коштів, органи держави здійснюють такі заходи: Міністерство фінансів України готує проект закону про Державний бюджет України й подає вказаний проект до Кабінету Міністрів України, який, своєю чергою, приймає постанову про схвалення проекту закону про Державний бюджет України й подає до Верховної Ради України схвалений проект до 15 вересня поточного року.

Розгляд і прийняття закону про Державний бюджет України

Після подання Кабінетом Міністрів України проекту до Верховної Ради

України він повинен бути представлений на пленарному засіданні міністром фінансів України. Після цього відбувається його обговорення в комітетах, фракціях тощо. Комітет Верховної Ради з питань бюджету розглядає пропозиції, готує висновки й таблиці пропозицій і рішення щодо них.

На першому читанні висновки й пропозиції, подані Комітетом Верховної Ради з питань бюджету, голосуються в цілому. Прийняття висновків і пропозицій означає ухвалення проекту в першому читанні; а прийняті висновки й пропозиції набувають статусу бюджетних висновків.

На другому читанні пропозиції депутатів і фракцій не розглядають. На цьому етапі обов'язково має бути ухвалене таке:

- загальний обсяг дефіциту (профіциту) бюджету;
- загальний обсяг доходів (видатків);
- обсяг міжбюджетних трансфертів;
- інші положення, необхідні для прийняття місцевих бюджетів.

Статті проекту, не ухвалені в другому читанні, переносяться на третє читання.

Третє читання має бути завершене, а закон про Державний бюджет України повинен бути прийнятий до 1 грудня року, що передує плановому.

Виконання Державного бюджету України

Участь у виконанні бюджетів беруть підприємства, установи, організації всіх форм власності, громадяни, які пов'язані з доходами й видатками бюджетів. Але використання бюджетних коштів здійснюють лише розпорядники бюджетних коштів за наявності бюджетних призначень або бюджетних асигнувань. Виконання Державного бюджету України забезпечує Кабінет Міністрів України, загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України здійснює Міністерство фінансів України.

В Україні застосовують казначейську форму обслуговування Державного бюджету України.

Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету й має виключне право надання розстрочок і відстрочок податків.

Державне казначейство України веде облік усіх надходжень до Державного бюджету України та здійснює повернення надмірно сплачених платежів.

Органи стягнення забезпечують своєчасне та повне надходження сум обов'язкових платежів, які зараховують на єдиний казначейський рахунок Державного бюджету України.

Відповідно до ст. 49 Бюджетного кодексу Державний бюджет України виконується за розписом, затвердженим міністром фінансів відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про Державний бюджет України. До затвердження такого розпису приймають тимчасовий розпис.

Міністр фінансів забезпечує відповідність розпису Державного бюджету України встановленим бюджетним призначенням.

Не пізніше 31 грудня Державне казначейство України закриває всі

рахунки, відкриті у поточному бюджетному періоді. На кінець бюджетного періоду Державне казначейство України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду Державного бюджету України для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення.

Звітність про виконання Державного бюджету

Зведення, складання та надання звітності про виконання Державного бюджету України здійснюється Державним казначейством України.

Розпорядники бюджетних коштів складають і подають докладні звіти, що містять бухгалтерські баланси, дані про виконання кошторисів, результати діяльності та іншу інформацію за формами, встановленими Державним казначейством України за погодженням з Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України.

Існують кілька видів звітності про виконання Державного бюджету України.

Місячна звітність — подається Державним казначейством України та органами стягнення Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті, Міністерству фінансів України щомісяця.

Квартальна звітність, як і місячна, подається Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті, Міністерству фінансів України не пізніше 35 днів після закінчення звітного кварталу такими самим державними органами, як і місячна звітність.

Річна звітність подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України не пізніше 1 травня року, наступного за звітним.

Рахункова палата впродовж двох тижнів готує висновки про використання коштів Державного бюджету.

З дня отримання висновків Верховна Рада України упродовж двох тижнів розглядає поданий звіт.

Звіт представляє міністр фінансів України, із співповіддю виступає голова комітету з питань бюджету, голова Рахункової палати.

За результатами розгляду Верховна Рада України приймає рішення щодо звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Бюджетний процес — це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Бюджет як правова категорія є затвердженим законом чи нормативно-правовим актом Верховної Ради АРК., відповідної ради розпис доходів і видатків на певний термін з метою забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади чи місцевого самоврядування. Бюджет як економічна категорія є сукупністю економічних (грошових) відносин, що

виникають з приводу розподілу і перерозподілу національного доходу з метою утворення і використання централізованого фонду коштів. За матеріальним змістом бюджет виступає централізованим фондом коштів держави в цілому або органу місцевого самоврядування, який формується і використовується на тому чи іншому рівні для забезпечення виконання ними своїх завдань.

Бюджетне право України являє собою одну з підгалузей фінансового права, яка об'єднує сукупність фінансово-правових норм, що регулюють відносини в галузі бюджетної діяльності. Предмет бюджетного права – це сукупність внутрішньодержавних відносин, які виникають у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням коштів державного і місцевого бюджетів. Систему бюджетно-правових відносин складають відносини, що виникають, змінюються або припиняються при: встановленні бюджетної системи і бюджетного устрою України; розподілу фондів і видатків між окремими видами бюджетів; складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також здійснення контролю за виконанням бюджетів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Бюджетний кодекс України: призначення і склад.
2. Бюджетне право в системі фінансового права України.
3. Фінансування бюджету (дефіцит, профіцит) і державний (місцевий борг).
4. Складання та подання до розгляду проекту закону про Державний бюджет України.
5. Розгляд і затвердження, а також внесення змін до закону про Державний бюджет України.
6. Виконання, бухгалтерський облік та звітність Державного бюджету України.
7. Надходження та витрати місцевих бюджетів.
8. Складання, розгляд, затвердження, виконання та звітність місцевих бюджетів.
9. Міжбюджетні відносини.
10. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за правопорушення у цій сфері.

Тема № 5. ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНИХ ДОХОДІВ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття фінансово-правового інституту державних і муніципальних доходів.

2. Публічні, державні та місцеві доходи: поняття, види. Склад доходів бюджетів України.

3. Система оподаткування, види податків і зборів в Україні

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
3. Податковий Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI (Голос України від 04.12.2010 - № 229, / № 229-230 /)
4. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
5. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190).
6. Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів» від 15.12.2010 № 1132 // Урядовий кур'єр від 23.12.2010 - № 241
7. Постанова Кабінет Міністрів України «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» від 08.12.2010 № 1149 // Офіційний вісник України від 27.12.2010 - 2010 р., № 97
8. Інструкція про складання і виконання розпису Державного бюджету:затверджено наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р.№57 // Офіц. вісн. України. – 2002.- №6.- Ст.194.
9. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..
10. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.
11. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. – К.: Атака, 2007 – 263 с..

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Зрозуміти сутність та поняття фінансово-правового інституту державних і муніципальних доходів, визначити зміст державних та місцевих доходів, склад доходів бюджетів України, дослідити систему оподаткування, види податків і зборів в Україні.

ВСТУП

Для реалізації своїх функцій держава відшукує фінансові ресурси. Основним джерелом доходів держави є валовий внутрішній продукт, частину якого вона і використовує. Причому використовує лише ту частину, яка переходить у її власність у вигляді різного виду платежів. Та частина валового внутрішнього продукту, яка переходить у власність держави, і складає державні доходи, якими можуть розпоряджатися органи державної

влади. Власні доходи у відповідності з статтею 60 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” мають територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах, а розпоряджаються цією комунальною власністю органи місцевого самоврядування.

Держава для покриття своїх видатків залучає в своє розпорядження частину доходів різних власників не тільки державних, але й комунальних, громадських, приватних підприємств, а також громадян. Причому держава, не будучи власником цих доходів, за допомогою фінансово-правових норм регулює відносини, пов’язані з переходом частини доходів, що належать іншим власникам, до неї.

I. ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНИХ І МУНІЦИПАЛЬНИХ ДОХОДІВ

Публічні доходи — врегульовані нормами фінансового права надходження до грошових фондів суб'єктів публічного права, що спрямовуються останніми на реалізацію завдань і функцій держави, органів місцевого самоврядування та на задоволення публічного інтересу
Це - частина національного доходу країни, що при його розподілі й перерозподілі надходить у розпорядження держави, органів місцевого самоврядування та державних цільових фондів коштів.

У формуванні публічних доходів беруть участь усі ланки фінансової системи.

Державні (місцеві) доходи як правова категорія - врегульовані нормами права економічні відносини, що виникають у процесі залучення до державних (місцевих) фондів коштів частини фінансових ресурсів держави (органів місцевого самоврядування) метою матеріального забезпечення виконання її (їх) завдань функцій.

Не слід плутати поняття «державні доходи» та «фінансові ресурси держави», оскільки останні є значно ширшим поняттям, **яке** охоплює доходи держави та доходи всіх юридичних і фізичних осіб України, що отримують доходи на території України та **за** межами і сплачують податки в Україні.

Місцеві доходи сприяють створенню фінансової основи місцевого самоврядування, використовуються для вирішення питань місцевого значення, виходячи з інтересів населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Нормативно-правовими актами (переважно бюджетними та податковими законами) визначаються види державних і місцевих доходів, їх система, правовий режим.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Публічні доходи — це одержані при розподілі й перерозподілі національного доходу ресурси, на підставі норм фінансового права скеровані до фондів коштів, які використовуються на задоволення публічного інтересу при реалізації завдань і функцій держави, муніципальних органів та органів, яким держава доручає представляти публічний фінансовий інтерес.

II. ПУБЛІЧНІ, ДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ДОХОДИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ. СКЛАД ДОХОДІВ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ.

Згідно п. 23 ч. 1 ст. 2 БК України, доходи бюджету - це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ).

У науці фінансового права доходи бюджетів поділяють на закріплені, власні та регулюючі доходи.

Закріплені доходи - надходження, що повністю або частково закріплюються за певним бюджетом безстрокове чи на довгостроковій основі та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Власні доходи - надходження від тих джерел, які перебувають у власності територіальних громад або які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Регулюючі доходи - надходження до бюджетів, які визначаються щорічно в акті про бюджет як відсоткові відрахування від загальнодержавних податків і зборів, а також як міжбюджетні трансферти.

Доходи бюджетів також можна розподілити за низкою ознак:

- *за соціально-економічним характером*: 1) доходи від суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; 2) кошти, що надходять від населення. Тож відповідно до зазначеного критерію, доходи бюджетів поділяються на доходи від господарської діяльності юридичних осіб і надходжень від населення;

- *за методом вилучення коштів і юридичною формою*: 1) доходи, внесення яких відбувається добровільно (гранти, пожертви, дарунки); 2) доходи, що стягуються в обов'язковому порядку (різноманітні податки, збори, обов'язкові платежі). Тобто доходи бюджету можна поділити на податкові та неподаткові;

- *за умовою зарахування до відповідних бюджетів*: власні доходи; закріплені доходи; регульовані доходи.

У ст. 9 БКУ зазначено, що доходи бюджету класифіковано за чотирма групами:

1. Податкові надходження;
2. Неподаткові надходження;
3. Доходи від операцій з капіталом;
4. Трансферти.

У частині 2 статті 9 БКУ визначається, що **податковими надходженнями визнаються встановлені податковими законами України загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві подати і збори (обов'язкові платежі)**. Відповідно до розділу I бюджетної класифікації (затв. Наказом Міністерства фінансів України ві 14.01.2011 № 11) «Класифікація доходів бюджету» до податкових надходжень віднесені:

а) податки на доходи, податки на прибуток, збільшення ринкової вартості (прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств);

б) податки на власність (податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин та механізмів; збір за першу реєстрацію транспортного засобу);

в) збори за спеціальне використання природних ресурсів (збір за спеціальне використання лісових ресурсів; збір за спеціальне використання води; плата за користування надрами; плата за землю; плата за використання інших природних ресурсів);

г) внутрішні податки на товари та послуги (податок на додану вартість; акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів; акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів; податки на окремі категорії послуг;

д) податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (ввізне та вивізне мито; кошти, отримані за здійснення консульських дій; інші надходження);

е) інші податки (місцеві податки та збори; рентна плата; єдиний податок; екологічний податок; фіксований сільськогосподарський податок; збір за забруднення навколишнього природного середовища; збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства; збір за користування радіочастотним ресурсом України).

До неподаткових надходжень відносяться:

а) доходи від власності та підприємницької діяльності (надходження від перевищення валових доходів над витратами Національного банку України; надходження від грошово-речових лотерей; надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів; дивіденди, що нараховані на акції (долі, паї) господарських товариств; рентна плата; інші надходження; надходження коштів, що отримані від продажу акцій відкритих акціонерних товариств за компенсаційні сертифікати; надходження коштів від відшкодування збитків сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва);

б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу (плата за утримання дітей в школах-інтернатах; плата за утримання вихованців шкіл, профтехучилищ соціальної реабілітації; плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ; плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого майна; державне мито; митні збори; єдиний збір, що стягується в пунктах пропуску через державний кордон України);

в) надходження від штрафів та фінансових санкцій (суми, стягнуті з осіб, що винні за шкоду, яка нанесена державі, підприємству, установі, організації; перерахування підприємцями частки вартості виготовленої нестандартної продукції за дозволом на тимчасове невиконання вимог відповідних стандартів; адміністративні штрафи та інші санкції; надходження штрафних санкцій за порушення правил пожежної безпеки);

г) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності

д) інші неподаткові надходження (кошти від реалізації конфіскованого майна, доходи від операцій з кредитування та надання гарантій; Збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій; збір з операцій купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти за гривню; збір з торгівлі ювелірними виробами із золота, платини і дорогоцінного каміння; концесійні платежі; власні надходження бюджетних установ; благодійні внески, гранти та дарунки)

Доходи від операцій з капіталом складаються шляхом акумуляції:

а) надходження від продажу основного капіталу (кошти від реалізації безхозного майна, скарбів тощо; надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння; надходження від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим, знаходиться в комунальній власності);

б) надходження від реалізації державних запасів товарів (матеріальних цінностей державного резерву та розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву);

в) надходжень від продажу землі та нематеріальних активів;

г) податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Трансферти визначаються Кодексом як кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Міжбюджетні трансферти поділяються на такі види:

1) дотація вирівнювання;

2) субвенція;

3) кошти, що передаються до державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;

4) додаткова дотація.

Дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує. Дотація вирівнювання, яку отримують бюджети обласного рівня, міст обласного значення та районів, чия дохідна спроможність недостатня для фінансування делегованих державою видатків відповідного бюджету. Величина дотації вирівнювання розраховується на основі Порядку, який щорічно приймається постановою Кабінету Міністрів України. Кошти, отримані бюджетами від дотації вирівнювання, не мають цільового призначення, тобто можуть використовуватися відповідними територіальними органами влади для фінансування делегованих державою видатків відповідно до специфіки відповідної територіальної одиниці.

Субвенції - трансферти, що надаються для здійснення визначених державою видатків; ці кошти не можуть використовуватися поза їх цільовим призначенням.

Кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів - це надлишкові кошти, які у випадку, якщо дохідна спроможність вища за розрахунковий обсяг видатків, передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів. Тобто, якщо розрахунковий обсяг доходів бюджету місцевих бюджетів, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти, перевищує розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, обрахований із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, для такого бюджету встановлюється обсяг коштів, що підлягають передачі до державного бюджету та місцевих бюджетів.

Додаткові дотації - кошти, що надаються на безоплатній і неповоротній основі у зв'язку з певними обставинами (такими, наприклад, визначено нерівномірність розміщення мережі бюджетних установ; збільшення видатків місцевих бюджетів внаслідок прийняття Верховною Радою відповідних законодавчих актів — скажімо, збільшення розміру мінімальної заробітної плати, підвищення окладів працівникам бюджетних установ тощо).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Доходи – це усі податкові та неподаткові надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України.

Ознаки:

- це сукупність надходжень до державних фондів коштів; - грошова форма; - подальше їх використання з метою виконання завдань та функцій держави; - безповоротність; - справляння кожного виду доходу повинно бути передбачено законодавством України.

ІІІ. СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ, ВИДИ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

Податок — це форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, що реалізують свій податковий обов'язок, у державну чи комунальну власність, що надходить у бюджет відповідного рівня (чи цільовий фонд) на підставі закону (чи акта органу місцевого самоврядування) і виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безоплатний і безповоротний платіж.

Загальнодержавні — податки і збори, що їх встановлює Верховна Рада України, що вводяться в дію винятково законами України і діють на всій території України;

б) місцеві — податки та збори, перелік яких встановлює Верховна Рада України, вводять у дію місцеві органи самоврядування і які діють на території окремих регіонів України.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Податок - встановлена законом безумовна форма відчуження власності фізичних та юридичних осіб на користь суб'єктів публічної влади. При цьому податок являється індивідуально безплатним, стягується на умовах

безповоротності, законодавчо встановленими методами державного примушування в одноосібному порядку і не носить характер контрибуції або покарання.

Групи податків згідно ПКУ:
загальнодержавні; місцеві.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, податок — це форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, що реалізують свій податковий обов'язок, у державну чи комунальну власність, що надходить у бюджет відповідного рівня (чи цільовий фонд) на підставі закону (чи акта органу місцевого самоврядування) і виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безоплатний і безповоротний платіж.

Податкова система являє собою сукупність податків, зборів і платежів, законодавчо закріплених у даній державі; принципів, форм і методів їхнього встановлення, зміни чи скасування; дій, що забезпечують їхню сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Податкове право в системі фінансового права України.
2. Податкове законодавство України.
3. Поняття податку та збору (обов'язкового платежу).
4. Види податків і зборів.
5. Загальні юридичні засади встановлення податків (юридична конструкція податку).
6. Загальнодержавні податки та збори.
7. Місцеві податки та збори.
8. Система податкових органів України.
9. Адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів).
10. Фінансовий моніторинг.
11. Гарантії забезпечення виконання податкових обов'язків.
12. Спеціальні податкові режими.
13. Кошторисно-бюджетне фінансування.
14. Зміст та правове значення кошторисних підрозділів.

Тема № 6. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ, ДЕРЖАВНОГО І МІСЦЕВОГО БОРГУ ТА ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Державний та місцевий кредит: правова природа, елементи та функції

2. Форми державного кредиту.
3. Поняття, види та форми державного (місцевого) боргу, методи управління.
4. Порядок здійснення місцевих запозичень.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
3. Закон України «Про Державний бюджет України на поточний рік»
4. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
5. Закон України „Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 1, ст. 2).
6. Закон України „Про цінні папери та фондовий ринок” 23 лютого 2006 року N 3480-IV // Комп’ютерні правові системи ЛІГА:ЗАКОН.
7. Постанова Кабінет Міністрів України «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» від 08.12.2010 № 1149 // Офіційний вісник України від 27.12.2010 - 2010 р., № 97
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. N 787 „Про заходи щодо залучення державою або під державні гарантії іноземних кредитів і надання державних гарантій”.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень» від 16.02.2011 р. № 110 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 12. – Ст. 512.
10. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..
11. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.
12. Монаєнко А.О.Бюджетне право України : навч. посіб. / А. О. Монаєнко; Клас. приват. ун-т. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 399 с
13. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. – К.: Атака, 2007 – 263 с..

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Дослідити поняття та зміст інституту публічного кредиту, розглянути форми публічного кредиту, визначити поняття, види та форми державного (місцевого) боргу, методи управління, розглянути порядок здійснення місцевих запозичень.

ВСТУП

Держава, як апарат управління, для виконання своїх функцій потребує значних грошових ресурсів. Велика частина цих коштів акумулюється до бюджетів відповідних рівнів через систему податків. Але, як правило, цих коштів недостатньо для покриття всіх витрат, особливо якщо держава перебуває на стадії реформування, переживає економічну або політичну кризу, природні катаклізми тощо. Тому держава має можливість використати механізм залучення додаткових фінансових ресурсів, формуючи їх на кредитній основі. Таким джерелом ресурсів виступає державний кредит.

Кредит є однією з найбільш складних та різнобічних правових категорій. Слово “кредит” походить від латинського „credo”, що означає „довіра”, „credere” – вірити, „creditum” – ввірене, тобто, передбачає передачу речі з впевненістю, що вона буде повернута. Кредитні відносини виникають в сфері цивільно-правового, господарсько-правового та фінансово-правового регулювання.

І. ДЕРЖАВНИЙ ТА МІСЦЕВИЙ КРЕДИТ: ПРАВОВА ПРИРОДА, ЕЛЕМЕНТИ ТА ФУНКЦІЇ

Державний кредит – це система економічних відносин, що виникають між державою в особі її органів влади і управління та юридичними і фізичними особами (як резидентами, так і нерезидентами), в яких держава може виступати в ролі позичальника, кредитора та гаранта.

Державні запозичення — це основна форма державного кредиту, коли держава виступає як позичальник.

Поняття державного запозичення закріплено в п. 19 ст.2 Бюджетного кодексу України і визначається як операції пов’язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету.

Суб’єктами правовідносин в сфері здійснення державних (місцевих) запозичень виступають кредитор (фізичні та юридичні особи, іноземні держави та міжнародні фінансові організації) та позичальник (держава, Автономна Республіка Крим, орган місцевого самоврядування). Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень у межах, визначених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України або особі що виконує його обов’язки, за дорученням Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення(п.1 ст.16 БКУ).

Право на здійснення місцевих запозичень у межах, визначених рішенням про місцевий бюджет, належить Автономній Республіці Крим, територіальній громаді міста в особі керівника місцевого фінансового органу за дорученням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міської ради (с.3.ст. 16 БКУ),

Специфіка фінансових правовідносин, що виникають в сфері державного кредиту, полягає в тому що, незалежно від того в якій ролі виступає держава, чи то кредитора, позичальника або гаранта, вона самостійно визначає умови цих відносин, що обумовлено державно-владним характером фінансово-правових норм.

Традиційно *основними цілями здійснення державних і місцевих запозичень є*: фінансування витрат держави за наявності дефіциту бюджету; підтримка пріоритетних для економіки секторів і видів діяльності; проведення регіональної фінансово-кредитної політики, направленої на вирівнювання соціально-економічних умов життя населення; підтримка органів місцевого самоврядування, тощо. В країнах зі стабільною економікою, державний кредит виступає також як інструмент регулювання грошового обороту з метою безперервного фінансування загальносоціальних потреб суспільства.

Серед основних принципів, що властиві відносинам у сфері державного (місцевого) запозичення, можна виділити наступні:

- строковості – кошти залучаються на чітко обумовлений термін;
- зворотності – після завершення терміну, запозичені кошти підлягають поверненню;
- платності – за отримання коштів у тимчасове користування позичальник повинен сплатити винагороду.

Як фінансова категорія, державний (місцевий) кредит виконує наступні функції :

1. **Розподільча функція** дозволяє перерозподілити тимчасово вільні грошові ресурси відповідно до потреб соціально-економічної діяльності держави (місцевих територіальних громад), за рахунок формування централізованих грошових фондів і використання їх на умовах строковості, зворотності та платності.

2. **Регулююча функція** полягає в тому, що держава, залучаючи кредитні ресурси впливає на окремі економічні процеси, наприклад: мобілізуючи кошти фізичних та юридичних осіб - регулює об'єм грошової маси в обігу, здійснює перерозподіл грошових потоків між групами населення, створює додаткові робочі місця, впливає на банківську систему через встановлення конкурентних відсоткових ставок за користування кредитом, і як результат – впливає на фінансову політику країни в цілому. Тобто, за допомогою залучення кредиту, владний суб'єкт може регулювати окремі економічні процеси в державі.

3. Через **контрольну функцію** кредиту держава здійснює нагляд за правомірним використанням тимчасово вільних коштів населення та підприємств, тим самим сприяючи виходу їх з тіньового обороту.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Однією із складових фінансової системи є кредит. Відносини по державному кредиту є одним із різновидів цієї категорії. Традиційно під державним кредитом розуміють систему економічних відносин, що виникають між державою в особі її органів влади і управління та юридичними і фізичними особами (як резидентами, так і нерезидентами), в яких держава може виступати в ролі позичальника, кредитора та гаранта.

Як фінансова категорія державний кредит виконує своє суспільне призначення, насамперед, у фіскальній і регулюючій функції.

Державні запозичення — це основна форма державного кредиту, коли держава виступає як позичальник. Грошові кошти, що залучаються на основі державного запозичення, надходять в розпорядження держави і перетворюються на додаткові фінансові ресурси.

Державні (місцеві) запозичення можна визначити як урегульовані правовими нормами відносини щодо акумуляції публічно-територіальними утвореннями тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, інших держав та міжнародних фінансових організацій на принципах добровільності, строковості, платності і зворотності з метою покриття бюджетного дефіциту, фінансування інших публічних інтересів, завдань і функцій держави та територіальних утворень.

Суб'єктами правовідносин в сфері здійснення державних (місцевих) запозичень виступають кредитор (фізичні та юридичні особи, іноземні держави та міжнародні фінансові організації) та позичальник (держава, Автономна Республіка Крим, орган місцевого самоврядування).

II. ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

Для залучення додаткових фінансових ресурсів до бюджетів різних рівнів використовують певні фінансові механізми. В першу чергу йдеться про запозичення за рахунок випуску та розміщення державних цінних паперів.

Закон України "Про цінні папери і фондову ринок"¹ передбачає функціонування таких боргових цінних паперів, як державні облігації, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання, які за своєю суттю є формами реалізації державних запозичень. Найпоширенішими з яких є облігації державних і місцевих позик. Стаття 7 Закону визначає **облігацію** як цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

¹ Закон України « Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3460 –IV// Відомості Верховної Ради України від 04.08.2006 - 2006 р., № 31, стор. 1126.

Державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України. До облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик.

Облігації внутрішніх державних позик України - державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України розміщуються з конкретною метою - фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Облігації зовнішніх державних позик України - державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

Згідно ст. 16 БКУ, у разі зменшення обсягу коштів від державних внутрішніх (зовнішніх) запозичень порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, у зв'язку з погіршенням умов таких запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку збільшується обсяг коштів від державних зовнішніх (внутрішніх) запозичень з дотриманням граничного обсягу державного боргу.

Державні та місцеві цінні папери України за терміном розміщення можуть бути: довгострокові - понад п'ять років; середньострокові - від одного до п'яти років; короткострокові - до одного року.

Облігації України можуть бути іменними або на пред'явника, розміщуються у документарній або бездокументарній формі.

Державні та місцеві облігації розміщуються серед населення та юридичних осіб на добровільних засадах. Чинне законодавство регламентує порядок придбання облігацій. Зокрема, облігації усіх видів придбаваються громадянами лише за рахунок їх особистих коштів. Підприємства придбавають облігації усіх видів за рахунок коштів, що надходять у їх розпорядження після сплати податків та процентів за банківський кредит.

Дохід за облігаціями усіх видів виплачується відповідно до умов їх випуску. Виплата доходів і погашення державних облігацій України здійснюються грошима або державними облігаціями України інших видів за згодою сторін. Дохід за облігаціями цільових позик (безпроцентними облігаціями) не виплачується. Власникові такої облігації надається право на придбання відповідних товарів або послуг, під які випущено позики. Кошти, одержані від реалізації облігацій державних і місцевих позик, спрямовуються до відповідних бюджетів.

Однією з форм оформлення державного кредиту виступають **казначейські зобов'язання**. Казначейське зобов'язання України - державний

цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Якщо державні внутрішні запозичення як правило здійснюються в формі випуску та розповсюдження цінних паперів, то зовнішні запозичення передбачають більш різноманітні механізми поповнення державної скарбниці. Перший з них — **двосторонні урядові кредити**.

Другий, досить поширений варіант залучення акумульованих за межами країни вільних фінансових ресурсів — це **запозичення на міжнародному кредитному ринку**. Найчастіше вони здійснюються у формі синдікованих (тобто наданими кількома об'єднаними кредиторами) та фідучіарних (тобто надання яких пов'язані з іншою операцією) позик, а також у формі емісії цінних паперів — бондів (облігацій), векселів, акцій тощо.²

Запозичення міжнародних організацій економічного розвитку — третій варіант поповнення державної скарбниці за рахунок зовнішніх надходжень, що став доступним для України з моменту підписання Закону України від 03.06.92 № 2402-XII "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій".

Міжнародне кредитування – процес складний і суперечливий з точки зору його впливу на економічне зростання і розвиток країни. З одного боку, міжнародне кредитування сприяє прискоренню міжнародній інтеграції, розвитку суспільного виробництва, розширенню світової торгівлі; створює передумови для надходження іноземних інвестицій в країну і безпосередньо використовується для фінансування окремих проектів або цілих програм структурної перебудови економіки. З іншого боку, надмірне залучення іноземних кредитів веде до швидкого зростання зовнішнього боргу. Виплата значної частини національного доходу у вигляді відсотків може підірвати платоспроможність країни, сприяти відтоку фінансових ресурсів і, як результат, негативно позначитися на відтворювальному процесі.

Іншою складовою державного кредиту є відносини, у яких **держава виступає гарантом** погашення кредитів (позик). У даному випадку державна (місцева) гарантія – це зобов'язання держави в особі уряду (Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста) повністю або частково виконати платежі на користь кредитора у випадку невиконання позичальником зобов'язань щодо повернення грошових коштів.

Ст. 17 Бюджетного кодексу України зазначає, що державні гарантії для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України можуть надаватися за рішенням Кабінету Міністрів України або на підставі міжнародних договорів

² Там же.

України виключно у межах, визначених законом про Державний бюджет України. За дорученням Кабінету Міністрів України відповідні правочини щодо його рішень вчиняє Міністр фінансів України.

Наступною складовою системи державного кредиту є відносини, у яких держава (Автономна Республіка Крим, територіальна громада) виступає у ролі кредитора. Таке явище зустрічається не лише у сфері міждержавних відносин, але і у внутрішньому фінансовому житті.

Державне (місцеве) кредитування – це врегульовані фінансово – правовими нормами економічні відносини, в яких держава і органи місцевого самоврядування за рахунок коштів Державного або місцевого бюджетів надають кредити фізичним і юридичним особам з метою досягнення соціально-економічного ефекту.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Для здійснення державних запозичень застосовуються різноманітні фінансові механізми. Запозичення на внутрішньому ринку здійснюється за рахунок випуску та розміщення державних цінних паперів. Найпоширенішими з яких є облігації державних і місцевих позик, казначейські зобов'язання.

Механізмами здійснення зовнішніх державних запозичень є двосторонні урядові кредити, запозичення на міжнародному кредитному ринку, запозичення міжнародних організацій економічного розвитку.

Запозичення на міжнародному кредитному ринку здійснюються у формі синдикованих (тобто наданими кількома об'єднаними кредиторами) та фідуціарних (тобто надання яких пов'язані з іншою операцією) позик, а також у формі емісії цінних паперів — бондів (облігацій), векселів, акцій тощо.

Міжнародними організаціями економічного розвитку що надають кредити Україні є Міжнародний Валютний Фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку.

ІІІ. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО (МІСЦЕВОГО) БОРГУ, МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ

Використання державою механізму залучення фінансових ресурсів на кредитній основі веде до формування державного (місцевого) боргу і необхідності формування чіткої системи управління ним.

Державний (місцевий) борг — це загальна сума заборгованості за випущеними і непогашеними борговими зобов'язаннями держави (Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста), враховуючи нараховані за ними відсотки.

Залежно від того, з внутрішніх чи зовнішніх джерел здійснюються запозичення, державний (місцевого) борг визначається як внутрішній чи зовнішній борг.

Внутрішній державний борг – це заборгованість держави перед

резидентами, які є власниками державних цінних паперів, що виражається в національній валюті.

Зовнішній державний борг – це сукупність заборгованості держави за кредитами (позиками), на міжнародному та іноземних ринках капіталу. Особливістю державного зовнішнього боргу є те, що боргові зобов'язання, що містяться в ньому, виражені в іноземній валюті.

Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного (місцевого) боргу встановлюється Верховною Радою України на кожний бюджетний період законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет).

Державні боргові зобов'язання поділяється на прямі та умовні. *Прямі* боргові зобов'язання виникають коли держава безпосередньо виступає позичальником грошових ресурсів, які надходять до державного бюджету. *Умовні* боргові зобов'язання є потенційними зобов'язаннями за кредитами, які беруть безпосередньо юридичні особи та гарантує держава, в тому числі за кредитами МВФ. Умовний борг стає прямим боргом держави в разі неспроможності позичальника повернути запозичені кошти. При цьому, умовний борг часто розглядається як складова державного боргу, щодо нього ведеться облік та складається звітність.

Управління державним боргом – одне з пріоритетних завдань фінансової політики держави, важлива умова її фінансової стабільності, що передбачає здійснення заходів щодо оптимізації державного боргу, його погашення і обслуговування, з дотриманням вимог фінансової безпеки і стабільності держави.

В процес управління державним боргом включають три взаємозв'язані напрямки діяльності. Перший - це бюджетна політика в частині планування об'єму та умов залучення додаткових ресурсів та здійснення запозичення. Другий - це використання залучених коштів на принципах економічності, цільової спрямованості та прозорості. Третій - це організація обліку боргових зобов'язань та функціонування платіжної системи виконання боргових зобов'язань.

Основними засадами управління державним боргом має бути оптимізація структури державного боргу; мінімізація витрат на обслуговування державного боргу; мінімізація ризиків, пов'язаних із цим боргом; сприяння розвитку внутрішнього ринку державних запозичень.

Правовою основою управління державним боргом є Конституція України, ст.92 якої передбачає, що виключно законами України встановлюються порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргів; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види та типи.

Базовим нормативним актом, що стосується регулювання даної сфери, є Бюджетний Кодекс України, в якому зафіксовані загальні принципи боргової політики, зокрема, здійснення КМУ в особі Міністра фінансів

запозичень, визначення граничних розмірів державного боргу, порядку щорічного затвердження ВРУ обсягів запозичення та надання державних гарантій, .

Управління державним боргом здійснює Міністерство фінансів України, та його структурний підрозділ – Департамент державного боргу, який виконує наступні функції:

- забезпечує проведення Міністерством фінансів державної фінансової політики у сфері управління державним боргом;
- здійснює розроблення та забезпечення реалізації стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, надання державних гарантій, погашення та обслуговування державного боргу;
- здійснює проведення фінансової експертизи кредитних проектів, реалізація яких передбачається за рахунок залучених державою або під державні гарантії коштів або потребує надання державних гарантій;
- забезпечує здійснення кредитування юридичних осіб – резидентів України за рахунок залучених державою або під державні гарантії кредитів відповідно до укладених угод;
- забезпечує планування показників державного боргу, організація проведення розрахунків за державним боргом та операціями, пов'язаними із державним боргом, та забезпечення обліку і моніторингу таких операцій;
- забезпечує проведення заходів з погашення позичальниками простроченої заборгованості перед державою за кредитами, залученими державою або під державні гарантії (крім кредитів міжнародних фінансових організацій) у межах повноважень, наданих Міністерству фінансів чинним законодавством;
- забезпечує здійснення державних зовнішніх та внутрішніх запозичень, інформаційної підтримки проведення державних запозичень, співпрацює з міжнародними рейтинговими агентствами;
- розробляє за дорученням Кабінету Міністрів України програми державних запозичень, участь в організації роботи, пов'язаної із залученням фінансових ресурсів в економіку України відповідно до законодавства.

Ефективне управління державним боргом передбачає розв'язання проблеми зниження боргового навантаження та ризику невиконання боргових зобов'язань держави з використанням різноманітних методів. До основних методів управління державним боргом слід віднести наступні:

– Рефінансування — це погашення основної заборгованості й процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Такий метод управління застосовується, як правило, в умовах недостатності коштів доходної частини бюджету. Для успішного застосування механізму рефінансування необхідний високий рівень фінансової репутації країни-позичальника. На світовому фінансовому ринку репутація позичальників виражається в рейтингах, що присвоюються відповідній країні спеціальними рейтинговими агентствами.

– Конвенція – це зміна розміру доходної частини прийнятих боргових зобов'язань. При цьому така зміна може виражатися як в зниженні, так і в підвищенні процентної ставки доходу, що виплачується позичальником своїм кредиторам.

– Консолідація – це зміна термінів дії раніше випущених боргових зобов'язань. Як правило, консолідація застосовується в цілях скорочення термінів погашення випущених державних цінних паперів.

– Уніфікація позик – об'єднання декількох раніше випущених позик. При цьому облігації раніше випущених позик обмінюються на облігації нової позики. У деяких випадках може здійснюватися обмін облігацій за регресивним співвідношенням, тобто коли кілька раніше випущених облігацій прирівнюються до однієї нової.

– Відстрочення погашення позики, як правило, провадиться тоді, коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовують на обслуговування раніше випущених позик.

– Анулювання боргу - означає відмову уряду від виконання боргових зобов'язань частково або повністю. Анулювання боргів може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, або політичними мотивами.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Використання державою механізму залучення фінансових ресурсів на кредитній основі веде до формування державного (місцевого) боргу і необхідності формування чіткої системи управління ним.

У визначенні сутності державного боргу науковці доходять згоди в тому, що це фінансові зобов'язання держави, проте їх погляди різняться в тому, які саме зобов'язання варто визнавати державним боргом, а тому варто запропонувати таке визначення: державний борг – це сума фінансових зобов'язань держави за випущеними і непогашеними позиками та кредитами, а також за гарантованими активами у кожний конкретний період часу.

Залежно від того, з внутрішніх чи зовнішніх джерел здійснюються запозичення, державний (місцевого) борг визначається як внутрішній чи зовнішній борг.

Сьогодні існує багато нормативно-правових актів, які частково регулюють порядок утворення державного боргу, його обслуговування та погашення, проте вони не створюють цілісної системи щодо визначення порядку, форм та методів ефективного управління державним боргом. Під управлінням державним боргом (у широкому розумінні) слід розуміти один із напрямів фінансової політики держави в особі органів державної влади і управління, з приводу визначення боргової стратегії держави, зокрема цілей боргового фінансування; визначення вартості та обсягу державного боргу; організації планування, обліку, звітності та контролю державного боргу для задоволення фінансових потреб держави та суспільства в режимі раціонального використання бюджетних коштів, економії ресурсів,

опосередкованих борговими зобов'язаннями Уряду, та мінімізації обслуговування боргу.

IV. ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Умови, підстави та основні принципи здійснення запозичень до місцевих бюджетів регулюються нормами, що представлені як в загальних законодавчих актах, а саме: в Бюджетному, Цивільному та Господарському Кодексах, Законах України: “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про цінні папери і фондовий ринок”, а також в підзаконних нормативних актах, що мають роз'яснюючий характер, серед яких: Порядок здійснення місцевих запозичень, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 110, Положення про порядок випуску облігацій внутрішніх місцевих позик, затверджений Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 07.10.2003 N 414 та інші нормативно-правові акти.

Відповідно до ст. 16 Бюджетного кодексу, винятково Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради мають право здійснювати внутрішні запозичення, а щодо права органів місцевого самоврядування залучати кошти із зовнішніх джерел, то тут коло уповноважених суб'єктів ще більше звужується, оскільки згідно з кодексом зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад триста тисяч жителів за офіційними даними органів державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення місцевих запозичень. При цьому місцеві зовнішні запозичення шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати всі міські ради.

Стаття 74 Бюджетного кодексу України закріплює призначення та мету здійснення запозичень і зазначає, що місцеві запозичення здійснюються з метою фінансування бюджету розвитку бюджету Автономної Республіки Крим, міських бюджетів та використовуються для створення, приросту чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдань Верховної Ради Автономної Республіки Крим та міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення Автономної Республіки Крим і територіальних громад міст.

Згідно Положення № 110 від 16.02.2011 р. запозичення до місцевих бюджетів може здійснюватися у формі: укладення договорів позики (кредитних договорів) з фінансовими установами; та випуску облігацій місцевих позик.

Окрім інструмента запозичення, для забезпечення місцевих бюджетів додатковими фінансовими ресурсами, Бюджетний кодекс України закріплює право на отримання **позик місцевим бюджетам** (ст. 73). Згідно зазначеної статті, позики здійснюються виключно на стадії виконання бюджету для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків у випадку виникнення тимчасових касових розривів, визначених у законі про Державний бюджет України.

Отже, українським законодавством передбачені:

1) позики на покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевих бюджетів, у фінансових установах на строк до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду, у виняткових випадках за рішенням Кабінету Міністрів України стосовно бюджету АР Крим і міських бюджетів — у межах поточного бюджетного періоду. Порядок отримання та погашення таких позик визначається Міністерством фінансів України;

2) позики на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів;

3) середньострокові позики на суми невиконання у відповідному звітному періоді розрахункових обсягів кошика доходів місцевих бюджетів, визначених у законі про Державний бюджет України, за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку на умовах їх повернення без нарахування відсотків за користування цими коштами. Порядок та умови отримання і погашення таких позик визначаються Кабінетом Міністрів України.

Поряд з Бюджетним Кодексом України, основними нормативними актами в цій сфері відносин є Постанова Кабінету Міністрів від 29 грудня 2010 р. № 1203 «Про Порядок надання Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям і виконавчим органам відповідних місцевих рад середньострокових позик та їх погашення» та Постанова Кабінету Міністрів від 29 грудня 2010 р. № 1204 «Про Порядок покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів». Які закріплюють безоплатний режим використання залучених в результаті позики коштів.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Місцеві запозичення в Україні можуть здійснюватися у формі: укладення договорів позики (кредитних договорів) та випуску облігацій місцевих позик.

Місцеве запозичення як метод мобілізації грошових коштів органами місцевого самоврядування характеризується такими особливостями: має добровільний та договірний характер; здійснюється на умовах строковості, повернення і платності; залучені за рахунок запозичень грошові кошти мають інвестиційне призначення; погашення боргових зобов'язань, що виникають у результаті здійснення запозичення, здійснюється за рахунок загального фонду місцевого бюджету.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Державний кредит посідає важливе місце в фінансовій системі України. За допомогою публічного кредиту держава здійснює перерозподіл тимчасово вільних коштів та забезпечує стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки, прискорення грошового обігу, виконання державних програм соціального розвитку.

Під державним кредитом слід розуміти систему економічних відносин, які виникають у процесі перерозподілу коштів між державою в особі її органів влади і управління та юридичними і фізичними особами (як

резидентами, так і нерезидентами), іншими державами і міжнародними фінансовими організаціями, в яких держава може виступати в ролі позичальника, кредитора або гаранта. Відповідно, держава вступає в правовідносини запозичення, кредитування та гарантування.

Важливою складовою державного кредиту є державні запозичення. Принциповими особливостями, які характеризують природу державних запозичень, визнано наступні:

- однією зі сторін правовідносин у цьому випадку завжди є публічно-територіальне утворення, що реалізує владну компетенцію;
- особливістю державного запозичення є те, що дані відносини реалізуються на підставі договору публічного права;
- правовідносини в сфері державних запозичень є владно-майновими;
- правовідносини реалізуються у сфері фінансової діяльності держави – у всіх складових її змісту: мобілізації, розподілі та використанні фондів грошових коштів;
- державні запозичення здійснюються винятково з метою задоволення публічних інтересів;
- державні запозичення у більшості випадків необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з інвестиційною діяльністю держави;
- джерелом погашення заборгованості по публічних запозиченнях є кошти бюджетів або нові публічні позики.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Управління державним і муніципальним боргом.
2. Боргові цінні папери України.
3. Цілі державного кредитування.
4. Державні цінні папери: облігації та казначейські зобов'язання.
5. Поняття та класифікація державних позик.
6. Зовнішні державні запозичення.
7. Використання та повернення мобілізованих коштів державою.
8. Об'єктивна можливість та доцільність існування державного кредиту.

Тема № 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИДАТКІВ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та види державних і муніципальних видатків.
2. Класифікація публічних видатків.
3. Розподіл видатків між ланками бюджетної системи України
4. Поняття, принципи та правові засади бюджетного фінансування.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

12. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
13. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).
14. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст.170).
15. Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів» від 15.12.2010 № 1132 // Урядовий кур'єр від 23.12.2010 - № 241
16. Постанова Кабінет Міністрів України «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» від 08.12.2010 № 1149 // Офіційний вісник України від 27.12.2010 - 2010 р., № 97
17. Інструкція про складання і виконання розпису Державного бюджету:затверджено наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р.№57 // Офіц. вісн. України. – 2002.- №6.- Ст.194.
18. Положення про єдиний казначейський рахунок: затв. наказом Державного казначейства України від 26.06.2002 р. №122 // Офіц. вісн. України. – 2002. -№30. -Ст. 1433.
19. Наказ Міністерства Фінансів України «Про затвердження Порядку складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства» від 15.11.2010 № 1370 //Офіційний вісник України від 13.12.2010 - 2010 р., № 93
20. Наказ Міністерства Фінансів України «[Про затвердження Порядку складання, затвердження та подання мережі розпорядників коштів місцевих бюджетів усіх рівнів і основні вимоги до неї](#)» від 14.05.2010 № 263// Офіційний вісник України від 29.06.2010 - 2010 р., № 46, стор. 129, стаття 1512
21. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..
22. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.
23. Монаєнко А.О.Бюджетне право України : навч. посіб. / А. О. Монаєнко; Клас. приват. ун-т. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 399 с
24. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. – К.: Атака, 2007 – 263 с..

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Визначити поняття та види державних і муніципальних видатків, здійснити класифікацію публічних видатків, дослідити поняття,принципи та правові засади бюджетного фінансування.

ВСТУП

На функціонування держави потрібні дуже великі фінансові ресурси для покриття зростаючих видатків. Саме видатки примушують державу відшукувати доходні джерела. Однак об'єктивно існуючий закон випереджаючого зростання видатків над доходами держави, який відкрив німецький вчений Адольф Вагнер, примушує державу і органи місцевого самоврядування, які представляють публічний фінансовий інтерес, ретельно розподіляти одержані доходи з тим, щоб була змога покривати першочергові, пріоритетні видатки.

Усі видатки, які фінансуються на території держави, покриваються за рахунок чистого доходу суспільства.

Видатки держави представляють собою прямі витрати матеріальних і фінансових ресурсів на її функціонування. Оскільки в умовах товарно-грошових відносин і дії закону вартості всі витрати набувають грошового характеру, видатки держави прийнято розглядати як використання фінансових ресурсів.

Оскільки видатки держави опосередковують її функціонування, велика частина їх покривається за рахунок бюджету. Система бюджетних видатків (тобто єдність усіх витрат державного і місцевих бюджетів, які знаходяться у взаємозв'язку) безпосередньо залежить від політичного і соціально-економічного характеру діяльності держави.

I. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДЕРЖАВНИХ І МУНІЦИПАЛЬНИХ ВИДАТКІВ

Виконання будь-яких функцій державою потребує витрат фінансових ресурсів. *Державні видатки* — це вид фінансових відносин, пов'язаних із безперервним цільовим використанням грошових коштів. Держава та органи місцевого самоврядування використовують для покриття необхідних витрат грошові кошти, що мобілізуються до централізованих фондів — державного та місцевих бюджетів.

Відповідно, *під публічними видатками* розуміють витрати публічних фондів грошових коштів, які виражають урегульовані правовими нормами соціально-економічні відносини публічного характеру, що складаються при розподілі й використанні публічних фондів коштів та забезпечують задоволення публічного інтересу, визнаного державою чи органами місцевого самоврядування.

Система публічних видатків складається з публічних видатків держави, публічних видатків органів місцевого самоврядування, публічних видатків соціального призначення¹.

До публічних видатків держави належать:

- видатки Державного бюджету України, зокрема видатки спеціального фонду Державного бюджету;

- видатки державних цільових позабюджетних фондів коштів соціального призначення, в тому числі Пенсійного фонду України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

- видатки спеціальних фондів грошових коштів і резервів НБУ та інших кредитних організацій, заснованих на праві державної власності;

- видатки фондів грошових коштів підприємств, установ та організацій, заснованих на державній формі власності.

До публічних видатків органів місцевого самоврядування належать:

- видатки бюджетів органів місцевого самоврядування, зокрема видатки спеціальних бюджетних фондів цільового призначення;

- видатки позабюджетних фондів органів місцевого самоврядування у випадках, коли їх утворення дозволено законодавством;

- видатки спеціальних фондів грошових коштів та резервів комунальних банків, якщо їх статутний капітал утворюється за рахунок коштів органів місцевого самоврядування;

- видатки фондів грошових коштів підприємств, установ та організацій, заснованих на комунальній (муніципальній) формі власності.

До публічних видатків соціального призначення, які не є державною чи комунальною власністю, в Україні належать:

— видатки публічних солідарних фондів коштів обов'язкового соціального страхування, а саме: видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; видатки Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; видатки Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

Згідно ст. 2 БКУ, **видатки** бюджету — кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Держава, виділяючи бюджетні асигнування, завжди визначає: 1) пріоритети витрат; 2) загальний обсяг фінансування; 3) цільове використання коштів; 4) норми витрат.

Незалежно від джерел покриття видатків фінансування здійснюється на підставі таких **принципів**: плановість, безоплатність і безповоротність, цільове спрямування коштів, ефективність їх використання, фінансування в міру виконання плану, оптимальне поєднання власних, бюджетних та кредитних джерел, здійснення контролю за використанням коштів. Додатковими принципами кошторисно-бюджетного фінансування є: одержання максимуму ефективності за мінімуму витрат; урахування раніше використаних коштів.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Видатки бюджету - кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум

Ознаки видатків:

1) це кошти; 2) спрямовуються на здійснення програм та заходів, що передбачені відповідним бюджетом; 3) цільовий характер використання коштів; 4) постійний характер використання коштів; 5) відображають перерозподіл доходів бюджету; 6) визначають пріоритети державної політики; 7) забезпечують функціонування держави; 8) забезпечують можливість виконання завдань та функцій держави.

Принципи, на яких базується здійснення видатків:

1) планування; 2) деталізація видатків; 3) безоплатність; 4) безповоротність; 5) цільове спрямування; 6) ефективне використання коштів; 7) постійний фінансовий контроль.

II. КЛАСИФІКАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ВИДАТКІВ.

Видатки, що здійснюються на території держави, являють собою певну систему і класифікуються за різними підставами.

Загалом, видатки держави можна класифікувати залежно від:

1) необхідності фінансування на відповідний проміжок часу: на поточні видатки та видатки розвитку;

2) поділу бюджетів на загальний та спеціальний фонди: на видатки, пов'язані з фінансуванням діючих установ, навчальних закладів, соціальних програм та на видатки, пов'язані з окремими спеціальними заходами та програмами;

3) місця в суспільному виробництві: видатки на розвиток матеріальної та нематеріальної сфери;

4) суспільного призначення: видатки на економічний розвиток, соціально-культурні заходи, науку та освіту, зовнішньоекономічну діяльність, погашення державного боргу;

5) цільового призначення: видатки на заробітну плату, господарські витрати, ремонт;

6) форми власності суб'єктів, які здійснюють публічні витрати: на державні видатки та муніципальні;

7) джерел фінансування: на централізовані та децентралізовані видатки.

Згідно ст. 82 БКУ Видатки бюджетів поділяються на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені цим Кодексом видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню;

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому

самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

ІІІ. РОЗПОДІЛ ВИДАТКІВ МІЖ ЛАНКАМИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Бюджетний кодекс України розмежовує видатки між ланками бюджетної системи України (глава 14 Бюджетного кодексу).

Головним бюджетом України є Державний бюджет, з якого здійснюються видатки: на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, та видатки, що мають виключне державне значення і не можуть бути передані на виконання органам Автономної Республіки Крим та органам місцевого самоврядування.

Так, до видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, належать видатки на (ст. 87 БКУ):

1) державне управління: законодавчу та виконавчу владу, Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону;

6) правоохоронну діяльність і гарантування безпеки держави;

7) освіту;

8) охорону здоров'я;

9) соціальний захист і соціальне забезпечення;

10) культуру та мистецтво;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру та спорт;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікації та інформатики;

16) державні інвестиційні проекти;

17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, з запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів та референдумів, державне фінансування політичних партій та інші програми, які мають виключно державне значення.

Видатки місцевих бюджетів поділяють на три групи:

1) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, що забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, які гарантуються державою та максимально наближені до споживачів, наприклад, видатки на дошкільну освіту, первинну медико-санітарну допомогу, що надається місцевими клініками тощо. Такі видатки фінансуються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань (ст. 88 БК України);

2) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, що забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України. Такі видатки фінансуються з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського значення, АРК і міст обласного значення (ст. 89 БК України);

3) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які направлені на надання соціальних послуг окремим категоріям громадян чи фінансування програм, необхідність існування яких характерна для окремих регіонів України. Такі видатки фінансуються з бюджету АРК та обласних бюджетів (ст. 90 БК України). Слід зазначити, що з бюджетів міст Києва та Севастополя можуть здійснюватися видатки, закріплені у всіх зазначених групах, що зумовлено спеціальним статусом цих адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, за рахунок чіткого розмежування видатків між бюджетами забезпечується відповідність між повноваженнями на їх здійснення, закріпленням законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень.

Виходячи з цього всі видатки держави, що покриваються бюджетними коштами, можуть бути об'єднані у 2 групи: ті, що *повторюються щороку* (наприклад, на фінансування діючих лікарень, шкіл, дитячих садків, вузів, тобто видатки, що встановлені діючими нормативно-правовими актами) і *нові, що вводяться з наступного бюджетного періоду*.

Стаття 55 БКУ закріплює поняття та види захищених видатків. *Захищені видатки Державного бюджету України - це видатки його загального фонду, які не можуть скорочуватися за обсягом під час виконання бюджету навіть у випадках виникнення (збільшення) дефіциту бюджету.*

До захищених видатків віднесено видатки загального фонду бюджету на: 1) оплату праці працівників бюджетних установ; 2) нарахування на заробітну плату; 3) придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; 4) забезпечення продуктами харчування; 5) оплату комунальних послуг та енергоносіїв; 6) обслуговування державного боргу; 7) поточні трансферти населенню; 8) поточні трансферти місцевим бюджетам; 9) підготовку кадрів

вищими навчальними закладами I — IV рівнів акредитації; 10) забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування; 11) фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки.

Цей перелік не може бути звужений при прийнятті щорічних законів про Державний бюджет України на кожний відповідний бюджетний період.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

У фінансовому праві державні видатки виділено в окремий інститут державних видатків, який утворюється фінансово-правовими нормами, що регулюють суспільні відносини щодо витрачання державних і комунальних грошових ресурсів.

Суб'єктами цього інституту є: держава в особі Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, галузеві органи виконавчої влади, державні та комунальні підприємства, установи, організації.

Об'єктом є мобілізовані у розпорядження держави та державних і комунальних підприємств кошти.

Як економічна категорія державні видатки об'єднують витрати, що покриваються з централізованих і децентралізованих державних фондів.

ІV. ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Державні та муніципальні видатки здійснюються за допомогою фінансування. Фінансування — це безповоротний і безвідплатний відпуск грошових коштів.

В Україні використовують кілька методів бюджетного фінансування: програмно-цільове, кошторисно-бюджетне.

Фінансування державних видатків — це плановий, цільовий, безповоротний і безвідплатний відпуск коштів за умови оптимального поєднання власних, кредитних і бюджетних джерел фінансування, що здійснюється на планове виконання загальнодержавних функцій, а також для утримування соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та зобов'язань держави з дотриманням режиму економії при здійсненні постійного контролю.

Основні одержувачі коштів при фінансуванні — це державні органи, підприємства, організації державної та комунальної форми власності. Використовуються різні форми фінансування. Підприємства й організації державної і муніципальної форми власності, що мають економічну і фінансову самостійність і одержують прибутки, з бюджету покривають тільки частину своїх видатків. Основним принципом їх фінансування є оптимальне об'єднання власних, бюджетних і позичених коштів при покритті витрат.

Принципи фінансування:

1) цілеспрямованість: всі видатки мають цільове призначення (поточні та капітальні видатки, видатки на заробітну плату, стипендію та ін.);

2) фінансування з огляду на рівень виконання робіт та послуг: відрахування коштів повинно відбуватися відповідно до фактичного виконання робіт та послуг, їх кількісних та якісних показників;

3) дотримання фінансової дисципліни та режиму економії: у процесі здійснення фінансової діяльності необхідно постійно дотримуватися принципу законності, точного та неухильного виконання встановленого порядку, строків, звітності;

4) одержання максимального ефекту за мінімальних витрат.

Витрати бюджетних установ фінансуються за рахунок *бюджетних асигнувань* — повноважень, що надаються розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою у процесі виконання бюджету.

Кошти із бюджетів на функціонування бюджетних установ відпускаються на підставі планових актів — кошторисів, а їх фінансування називають кошторисно-бюджетним.

Кошторисно-бюджетне фінансування — це метод безповоротного, безоплатного відпускання грошових коштів на утримання установ, що перебувають на повному фінансуванні з бюджету, на підставі відповідних фінансових планів — кошторисів бюджетних установ.

За кошторисно-бюджетним методом фінансується майже вся невиробнича сфера суспільства, що базується на державній або комунальній (муніципальній) формі класності, тобто переважно вся бюджетна сфера.

Сутність кошторисного режиму фінансування полягає в тому, що державні і комунальні установи невиробничої сфери одержують на свої видатки бюджетні асигнування з державного та відповідних місцевих бюджетів на основі кошторисів. Кошториси складаються на кожний рік і затверджуються, як правило, розпорядниками вищого рівня, якщо інше не передбачено законодавством.

Кошторис — це фінансово-плановий документ, який визначає обсяг бюджетних асигнувань, їх постатейний та поквартальний розподіл.

Кошторис складається зі статей, кожна з яких містить однорідну групу витрат, що мають суворо обов'язковий характер та не повинні змінюватися у зв'язку з тим, що відповідно до них розподіляються бюджетні призначення, затверджені законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

Статті витрат складаються на підставі норм витрат, тобто єдиних типових показників кошторисних витрат, які можна класифікувати за відповідними групами:

1) за юридичними ознаками:

а) обов'язкові — встановлюються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та не підлягають зміненню під час використання (штати, витрати на мандрівку та ін.);

б) розрахункові (факультативні) — встановлюються бюджетними установами за узгодженням з фінансовими органами (середні витрати на розрахункову одиницю);

2) за змістом норми:

а) натуральні (матеріальні) — їх основою є розмір витрат у натуральній формі (витрати на електропостачання на квадратний метр площі) на одну розрахункову одиницю;

б) фінансові (грошові) — це матеріальна норма, яка має грошову форму;

3) за базою розрахунків:

а) узагальнені — обсяг витрат за всіма статтями витрат на відповідний виробничий показник (за профілем установи);

б) постатейні — відображають норми витрат щодо окремих статей.

Види кошторисів витрат:

1) загальні — для утримання групи однотипових установ, які обслуговуються централізованими бухгалтеріями (дитячі садки, школи, бібліотеки тощо). Обсяг фінансування за статтями обов'язково розшифровується на кожну установу окремо;

2) на централізовані заходи, тобто заходи, які заплановані бюджетом та проводяться відповідним державним органом;

3) зведені — відображають обсяги фінансування для окремого органу управління;

4) індивідуальні — відображають вимоги у коштах кожної окремої бюджетної установи з урахуванням специфіки її функціонування.

Складання кошторису відбувається на підставі лімітної довідки про бюджетні асигнування, яка подається головним розпорядником бюджетних коштів протягом тижня після затвердження бюджету, з якого фінансується відповідна бюджетна установа. Кошторис бюджетної установи затверджує керівник установи вищого рівня.

Важливим при складанні кошторисів є *нормування* витрат, яке забезпечує однаковий рівень задоволення однотипних потреб установи.

Існують *матеріальні, фінансові та бюджетні* норми. **Норма витрат** — це величина витрат на розрахункову одиницю. **Матеріальні норма** — це кількість матеріальних цінностей, які витрачаються на одиницю виміру (кількість електроенергії на освітлення 1 м² площі, набір продуктів на хворого на день тощо). Якщо матеріальну норму перевести за діючими цінами, ми одержимо *фінансову норму*, яка може бути і бюджетною, якщо в цій установі всі витрати покриваються з бюджету. Якщо ж ця установа може додавати на витрати позабюджетні кошти, то *фінансова норма* буде *бюджетна і позабюджетна*.

За *методами побудови* фінансові норми поділяють на *індивідуальні* (на окремі види витрат: опалення, освітлення, водопостачання); *комбіновані*, що об'єднують різні види витрат: навчальні, канцелярські тощо; *укрупнені*, що відображають вартість утримання однієї установи (клуб, лікарня, школа)¹.

За юридичними властивостями норми поділяють на *обов'язкові*, встановлені компетентними владними органами (ставки заробітної плати, норми харчування тощо), *розрахункові*, які визначає сама установа, виходячи із звітних даних за минулі періоди.

Залежно від бази розрахунків розрізняють *узагальнені* і *постатейні нормативи*. *Узагальнені нормативи* — це обсяг витрат за всіма статтями видатків на певний виробничий (за профілем установи) показник. Наприклад, норми витрат на охорону здоров'я на одного жителя. *Постатейні нормативи показують норми витрат у розрізі окремих статей*. Наприклад, норма витрат на харчування у лікарнях на одного хворого.

Нормативи поділяються за *методом обчислення* на:

1) розраховані на підставі фізіологічних потреб (на харчування, на освітлення);

2) розраховані на підставі статистичних спостережень.

На кошторисно-бюджетному фінансуванні утримуються:

- установи соціальної сфери;
- освітні заклади;
- установи охорони здоров'я;
- установи культури;
- установи Міністерства оборони України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України;
- органи законодавчої та виконавчої влади, суди та прокуратура.

Поряд із кошторисно-бюджетним фінансуванням в Україні у бюджетному процесі застосовують **програмно-цільовий метод**.

Фінансування цільових програм — це метод прогнозування видатків на пріоритетні напрями економічного та соціального розвитку, який застосовується під час розробки бюджетної політики держави на майбутній період.

В Україні запроваджено фінансування цільових комплексних програм. Цільова комплексна програма являє собою правовий акт, в якому міститься визначений за ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення визначених цілей. Такі цілі обумовлюються стратегією соціально-економічної політики держави, наявністю конкретних або суміжних соціально-економічних проблем тощо.

Цільові комплексні програми класифікують:

і) за рівнем та складом — міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні, локальні;

2) за характером і метою розробки — соціально-економічні (спрямовані на вирішення проблем розвитку й удосконалення способу життя, підвищення матеріального і культурного рівня населення країни, зростання масштабів та ефективності функціонування суспільного сектора); інституційні (покликані ідо скопалити™ організацію управління господарськими системами, трансформувати суспільні відносини); регіональні (спрямовані па господарське освоєння нових районів, перетворення структури економіки

сформованих соціально-економічних комплексів регіонів тощо); виробничі (націлені на інноваційні методи ведення виробництва, збільшення випуску певних видів продукції, розвиток прогресивних напрямів виробництва, підвищення якісних характеристик продукції, зростання ефективності використання ресурсів); науково-технічні (спрямовані на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розробки й упровадження інноваційних технологій та нової техніки); екологічні (пов'язані із ресурсозбереженням, реалізацією природоохоронних проектів);

3) за термінами виконання— довгострокові (5—10 років), спрямовані на досягнення стратегічних цілей; середньострокові (1—5 років), покликані розв'язати тактичні завдання; короткострокові (до року), спрямовані на досягнення оперативних цілей.

Більшість програм, що фінансуються за програмно-цільовим методом, здійснюють у сфері проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, кінцевий результат яких використовують у різних галузях національної економіки й соціально-економічної сфери. Серед них: «Національна космічна програма», «Програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра», «Програма розвитку та технічного переозброєння підприємств чорної і кольорової металургії», «Програма в галузі охорони здоров'я і медичної техніки», «Національна програма відродження освіти («Україна — XXI століття»)), «Програма основних напрямків розвитку культури», «Програма розвитку матеріально-технічної бази книговидавництва і преси» тощо.

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі запровадили з метою встановити безпосередній зв'язок між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання.

Запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі спрямоване на:

—забезпечення прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі й завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю результатів виконання бюджетних програм;

—за результатами виконання бюджету забезпечення оцінки діяльності учасників бюджетного процесу стосовно досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також аналіз причин неефективної реалізації бюджетних програм;

—упорядкування діяльності головного розпорядника бюджетних коштів із формування й виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між головним розпорядником і відповідальними виконавцями бюджетних програм;

—посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання;

—підвищення якості розробки бюджетної політики, ефективності розподілу й використання бюджетних коштів.

Здійснення видатків на основі бюджетних програм передбачає визначення їх конкретних відповідальних виконавців. Відповідальним виконавцем бюджетної програми є визначена головним розпорядником бюджетних коштів за письмовим погодженням із Мінфіном (на стадії складання проекту Державного бюджету на наступний рік) юридична особа, що має окремий рахунок і бухгалтерський баланс. Відповідальний виконавець забезпечує виконання однієї або кількох бюджетних програм та несе відповідальність за це. При цьому під бюджетною програмою розуміють систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Державні видатки здійснюються шляхом фінансування. Фінансування державних видатків — це плановий, цільовий, безповоротний і безвідплатний відпуск грошових коштів, який виконується шляхом поєднання власних, кредитних і бюджетних джерел фінансування, проводиться мірою здійснення планового використання коштів для забезпечення виконання функцій держави.

Залежно від джерел фінансування виділяють такі його види:

- бюджетне фінансування — проводиться за рахунок бюджетних коштів;
- самофінансування — використовується для покриття видатків державних і комунальних підприємств за рахунок їх власних фінансових ресурсів;
- державне кредитування — надається кредит як державі, так і державою.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Видатки бюджету — кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Витрати бюджету — видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу.

У фінансовому праві державні видатки виділено в окремий інститут державних видатків, який утворюється фінансово-правовими нормами, що регулюють суспільні відносини щодо витрачання державних і комунальних грошових ресурсів.

Суб'єктами цього інституту є: держава в особі Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, галузеві органи виконавчої влади, державні та комунальні підприємства, установи, організації.

Об'єктом є мобілізовані у розпорядження держави та державних і комунальних підприємств кошти.

Як економічна категорія державні видатки об'єднують витрати, що покриваються з централізованих і децентралізованих державних фондів.

Державні видатки здійснюються шляхом фінансування. Фінансування державних видатків — це плановий, цільовий, безповоротний і безвідплатний відпуск грошових коштів, який виконується шляхом поєднання власних, кредитних і бюджетних джерел фінансування, проводиться мірою здійснення планового використання коштів для забезпечення виконання функцій держави.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

1. Поясніть, у чому полягає різниця між державними видатками й державними витратами.
2. Визначіть коло суб'єктів інституту державних видатків в Україні.
3. Що становить об'єкт інституту державних видатків?
4. Поясніть, що означає фінансування державних видатків.
5. Для яких категорій суб'єктів фінансового права застосовують кошторисно-бюджетне фінансування?
6. Хто та з якою метою складає кошторис витрат?
7. Які види кошторисів витрат ви знаєте?

ТЕМА № 8. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття страхування, його завдання і функції.
2. Законодавче та нормативно-правове регулювання страхових відносин. Участь держави в страховій діяльності.
3. Класифікація страхування:
 - 3.1. Види обов'язкового державного страхування.
 - 3.2. Пенсійне страхування.
 - 3.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.
 - 3.4. Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.
 - 3.5. Соціальне страхування тимчасової втрати працездатності.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, N 50-51, ст.572).

3. Закон України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 1, ст. 1).
4. Закон України „Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 1, ст. 2).
5. Закон України „Про страхування” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 18, ст. 78).
6. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI (Урядовий кур'єр від 26.08.2010 - № 156)
7. Закон України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р.
8. Закон України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” від 2 березня 2000 р.
9. Закон України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.2003 р.
10. Постанова Кабінету Міністрів « Про затвердження переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 22.12.2010 № 1170// Урядовий кур'єр від 31.12.2010 - № 247
11. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..
12. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.
13. Монаєнко А.О.Бюджетне право України : навч. посіб. / А. О. Монаєнко; Клас. приват. ун-т. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 399 с

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розкрити поняття та правову природу соціального страхування; дослідити основні форми здійснення соціального страхування; охарактеризувати зміст правовідносин в сфері соціального страхування; визначити правовий статус фондів соціального страхування в Україні, та джерела їх формування.

ВСТУП

Формування в Україні соціально орієнтованої моделі ринкової економіки, розбудова її інфраструктури, створення дієвих механізмів господарювання для усіх суб'єктів ринку передбачає створення ефективної системи соціального захисту населення, що передбачає необхідність

наукового обґрунтування форм і методів мобілізації фінансових ресурсів на соціальне страхування.

Необхідність соціального страхування зумовлена потребою у формуванні таких страхових фондів, за рахунок яких працездатним особам можна було б гарантувати їхнє фінансове забезпечення у разі тимчасової втрати працездатності, пенсійне страхування, на випадок безробіття, страхування при нещасних випадках на виробництві та профзахворювання та медичне страхування.

Важливим складовим елементом системи соціального захисту населення є соціальне страхування. Соціальне страхування - гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності, підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах страхової медицини, з виходом на пенсію тощо.

I. ПОНЯТТЯ СТРАХУВАННЯ, ЙОГО ЗАВДАННЯ І ФУНКЦІЇ

В ході розгляду загальної частини фінансового права і зокрема фінансової системи України зазначалося, що до неї входить і страхування, яке охоплює фінанси страхування в частині, яка підлягає правовому регулюванню і державному впливу, залишаючи поза увагою фінанси страхування, які не охоплюється державним впливом і регулюванням. З огляду на це потрібно вказати, що до предмету регулювання фінансового права відноситься загальнообов'язкове державне страхування, створення фондів якого передбачено і регламентовано законодавчими актами.

Страхування – це врегульований правовими нормами процес формування цільових фондів коштів на відшкодування шкоди при виникненні непередбачених явищ, а також на надання матеріальної допомоги громадянам при настанні певних подій у їх житті.

Змістом страхування є система відносин між його учасниками по перерозподілу збитків від настання страхових подій, а також надання матеріальної допомоги, як по територіальному розміщенню, так і в часі, а *об'єктом страхування* є формування цільових страхових фондів за рахунок грошових внесків і відшкодування з цих фондів можливого збитку застрахованих.

Страхування слід розглядати *одночасно в трьох аспектах*:

1) як систему особливих грошових відносин, що є проміжною ланкою між фінансовими і кредитними відносинами;

2) як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій). Слід зазначити, що даний аспект страхування майже повністю співпадає з визначенням, статтею 1 Закону України «Про страхування»;

3) як форму організації централізованого страхового фонду за рахунок децентралізованих джерел.

Страховання є досить складним як фінансовим, так і цивільно-правовим та соціально-правовим явищем, яке охоплює собою різні за сутністю та правовою формою страхові відносини.

Основними суб'єктами страховання є:

- страховики – це цільові страхові фонди, які беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг під час настання страхових випадків (грошові кошти цих фондів не входять до складу Державного бюджету України).

- страхувальники - юридичні і дієздатні фізичні особи, що мають страховий інтерес і вступають у відносини зі страховиками за приписом закону, іншого нормативного акту або на підставі двосторонньої угоди у формі договору страховання.

Основні категорії:

Страховий ризик - певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страховий випадок - подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Страхова сума - грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку.

Страхова виплата - грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

Страхове відшкодування - страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

Франшиза - частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) - плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Суспільна сутність і призначення страхування найяскравіше та найповніше про-являються у його **функціях**. Найважливішими серед них є **відновлювальна, попе-реджувальна, ощадна та контрольна** функції.

Основною функцією страхування є відшкодування збитків від страхових випадків, відновлення продуктивних сил чи добробуту страхувальника (страхувальників). В юридичній літературі ця **функція** традиційно іменується **відновлювальною** (в спеціальній літературі із страхування ця функція страхування найчастіше іменується ризиковою функцією).

Попереджувальна функція страхування спрямована на фінансування за рахунок частини коштів страхового фонду заходів по зменшенню страхового ризику. В страхуванні життя категорія страхування в найбільшій мірі зближується з категорією кредиту при нагромадженні у відповідності з договорами страхування на доживання обумовлених страхових сум. Збереження грошових сум з допомогою страхування на доживання пов'язане з потребою в страховому захисті досягнутого сімейного добро-буту. Тим самим страхування має і *ощадну функцію*.

Контрольна функція страхування полягає в строго цільовому формуванні коштів страхового фонду. Дана функція впливає з усіх вищевказаних специфічних функцій і проявляється одночасно з ними в конкретних страхових відносинах, в умовах страхування. У відповідності з контрольною функцією на підставі нормативних документів здійснюється фінансовий страховий контроль за правильним проведенням страховальних операцій.

Зміст інституту страхування розкривається в його ознаках, серед яких розрізняють такі:

- 1) цільове використання страхового фонду, зумовлене договором або законом;
- 2) імовірний характер відносин, обумовлений тільки можливістю настання страхового випадку, його наслідків;
- 3) зворотний характер акумульованих коштів, за якого розмір виплат визначається розміром втрат, умовами та строками дії угоди;
- 4) перерозподільний характер відносин, що регулює участь більшої кількості осіб, які власне вносять страхові внески до фондів, порівняно з кількістю осіб, які одержують право на виплати зі страхового фонду.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в умовах ринкової економіки є основним інститутом соціального захисту населення, який гарантує захист від недопустимого зниження рівня життя в разі настання страхового випадку й забезпечує своєчасну соціальну адаптацію застрахованих громадян до соціально-економічного середовища. Організація соціального страхування в ринковій економіці базується на таких основних принципах: поєднання обов'язковості та добровільності соціального страхування; соціального партнерства держави, роботодавців і найманих працівників, компенсації втрати особистих прибутків та працездатності; формування й використання цільових позабюджетних фондів; поєднання державного регулювання та ринкового регулювання страхової діяльності; взаємодії основних суб'єктів соціального страхування страховальників, страховиків і застрахованих громадян; балансу економічної ефективності та соціальної справедливості; громадської солідарності й індивідуальної відповідальності в страхуванні громадян; профілактики та реабілітації соціальних ризиків. Соціальне страхування є невід'ємною частиною політики держави в соціальній сфері.

II. ЗАКОНОДАВЧЕ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН. УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ В СТРАХОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Участь держави в страховій діяльності здійснюється на двох рівнях залежно від характеру страхових фондів:

- а) непрямому;
- б) безпосередньому.

Непряма участь держави в страховій діяльності пов'язана з організацією формування децентралізованих страхових фондів. Прямо не визначаючи умови договору, держава впливає на ці відносини через механізм ліцензування страхової діяльності, коригування відповідних правових норм.

Безпосередня участь держави у страховій діяльності здійснюється шляхом формування і забезпечення коштами обов'язкового державного страхування, формування цільових державних резервних фондів та ін. Особиста участь держави у страховій діяльності пов'язана, зазвичай, з обов'язковим страхуванням.

Саме ця сфера відносин є предметом фінансово-правового регулювання. У цьому випадку держава або виступає однією зі сторін відносин страхування, або організує державний контроль за дотриманням законодавства страховиками та страхувальниками. При цьому держава визначає види, порядок, умови страхування, джерела страхових виплат. Подібні відносини регулюються імперативними методами, що визначає вирішальний стан держави.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Система соціального страхування розв'язує два важливих соціально-економічних завдання, а саме: 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни; 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин.

III. КЛАСИФІКАЦІЯ СТРАХУВАННЯ

Враховуючи різноманіття об'єктів, що підлягають страхуванню, відмінності в обсязі страхової відповідальності і категоріях страхувальників, всю сукупність від-носин страхування можна поділити на п'ять *галузей*:

- майнове страхування;
- соціальне страхування;
- особисте страхування;
- страхування відповідальності;
- страхування підприємницьких ризиків.

Об'єктами майнового страхування є матеріальні цінності; *соціального страхування* - рівень добробуту громадян; *особистого страхування* - життя, працездатність і здоров'я громадян. *Об'єктами страхування відповідальності* виступають обов'язки страхувальників виконувати договірні умови по

поставках продукції, погашенню за-боргованості кредиторам або відшкодуванню матеріальної чи іншої шкоди у випад-ку її нанесення іншою особою.

В залежності від форм власності і категорій страхувальників **майнове страхуван-ня** поділяється на декілька підгалузей: страхування майна державних підприємств; страхування майна колективних сільськогосподарських підприємств, радгоспів і орендарів; страхування майна кооперативних і громадських організацій; страхуван-ня майна громадян.

Соціальне страхування включає в себе страхування соціальної допомоги, стра-хування пенсій, страхування пілг; особисте страхування - страхування життя та страхування від нещасних випадків.

При **страхуванні відповідальності** підгалуззями є: страхування заборгованості і страхування на випадок відшкодування шкоди.

Підгалуззями **страхування підприємницьких ризиків** є різні сфери комерційної діяльності: виробнича, брокерська, маклерська, банківська, біржова та інша діяль-ність по одержанню доходів чи прибутку.

З метою безпосередньої організації страхових відносин підгалузі поділяють-ся на види страхування. Конкретними **видами майнового страхування** є, напри-клад, страхування будівель, тварин, домашнього майна, транспортних засобів, вро-жаю сільськогосподарських культур тощо.

Видами соціального страхування є: страхування пенсій за віком, по інвалід-ності, на випадок втрати годувальника; страхування конкретних видів допомоги се-ред різних соціальних верств населення.

Видами особистого страхування є: змішане страхування життя; страхування на випадок смерті чи втрати працездатності; страхування дітей; страхування додат-кової пенсії; страхування від нещасних випадків; індивідуальне страхування і т.д.

Видами страхування відповідальності є: страхування непогашення кредиту чи іншої заборгованості; страхування цивільної відповідальності власників джерел під-вищеної небезпеки, наприклад транспортних засобів; страхування цивільної відпові-дальності на випадок завдання шкоди в процесі господарської діяльності і т.д.

Видами страхування підприємницьких ризиків є: страхування звичайних економічних ризиків; страхування специфічних ризиків, притаманних лише ринко-вому господарству:

- страхування від усіх ризиків (на випадок шкоди, завданої всіма відомими сти-хійними лихами);
- страхування від вогню (включаючи порушення в підприємницькій діяльності, викликане підприємницьким ризиком);
- морське та авіаційне страхування;
- страхування від втрати прибутку (доходу) внаслідок порушення виробничого процесу, простою, пошкодження або крадіжки майна і інших втрат, пов'язаних з пе-рериванням основної діяльності;
- страхування ризиків по новій техніці і технології;

- страхування заставних операцій;
- страхування біржових операцій та угод;
- страхування видатків по входженню експортера на новий ринок;
- страхування від втрат через коливання валютних курсів;
- страхування від інфляції;
- страхування від фінансових втрат, зумовлених злочинною діяльністю, шахрай-ством службовців при виконанні ними своїх службових обов'язків;
- страхування вантажів та вантажоперевізних засобів.

Види страхування враховують конкретні страхові інтереси організацій, підприємств і громадян, дозволяють охоплювати страховим захистом широке коло об'єктів від найрізноманітніших страхових випадків.

З роками все помітнішу роль в інфраструктурі страхового ринку України відіграє перестраховування. *Перестраховування - це система економічних відносин, при яких страховик частину відповідальності по взятих на себе ризиках передає іншим страховикам з метою утворення збалансованого страхового портфеля (фактичного числа укладених угод), забезпечення фінансової стабільності і рентабельності страхових операцій.* Договір перестраховування укладають дві сторони: страхове товариство, яке передає ризик, і страхове товариство, що приймає ризик на свою відповідальність, - перестраховальник.

Поряд з перестраховуванням у страховій практиці України використовується і такий метод розподілу та вирівнювання страхових ризиків, як *співстрахування*. В цьому випадку страховик, що одержав пропозицію укласти угоду страхування об'єктів з великою фактичною вартістю і високим ступенем ризику, ділить частину відповідальності з іншими страховиками, укладаючи з ними договір співстрахування. Поширеність цього методу розподілу і вирівнювання ризиків в даний час в нашій країні зумовлена недостатнім розвитком ринку страхування та свідчить лише про початкові етапи його формування у нас.

Законом України "Про страхування" в редакції від 06.10.2012 року встановлено дві форми страхування: *обов'язкове та добровільне*.

Суспільство в особі держави встановлює обов'язкове страхування, тобто обов'язковість внесення відповідним колом страховиків фіксованих страхових платежів, коли необхідність відшкодування матеріальної шкоди чи надання грошової допомоги стосується інтересів не лише конкретної особи, що постраждала, але й суспільних інтересів. Інакше кажучи *обов'язкова форма страхування поширюється на пріоритетні об'єкти страхового захисту*. Тому соціальне страхування, страхування майна сільськогосподарських підприємств, страхування будівель і деяких тварин у громадян, страхування пасажирів та страхування окремих категорій службовців в Україні є обов'язковим.

Обов'язкове страхування здійснюється в силу вимог закону чи іншого нормативного акту. Страхова відповідальність в цьому випадку настає автоматично, з моменту появи об'єкта страхування. *Обов'язкове*

страхування не обмежується будь-яким періодом і діє до тих пір, поки існує страхувальник. Сфера обов'язкового страхування розрахована на визначене коло страхувальників та має встановлені нормативними актами межі і форми страхового захисту.

Метою обов'язкового страхування є підвищення соціальної захищеності окремих категорій громадян, посилення стабільності в економіці завдяки раціональному використанню страхових фондів, розширення кола страхувальників і помітне зниження на підставі цього страхових платежів.

Згідно із Законом України “Про страхування”, в Україні здійснюються такі види обов'язкового страхування:

- медичне страхування;
- особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників на випадок інфікування вірусом
- імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- особисте страхування працівників відомчої та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- страхування спортсменів вищих категорій;
- страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- авіаційне страхування цивільної авіації;
- страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних з обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів;
- страхування засобів водного транспорту;
- страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності;
- страхування цивільної відповідальності ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- страхування працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки;
- страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну доквітлю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;
- страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції;

- страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора та ліквідатора фінансової установи;
- страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і га-зу;
- страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;
- страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;
- страхування персоналу ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, а також державних інспекторів з нагляду за ядерною та радіаційною безпекою безпосередньо на ядерних установках від ризику негативного впливу іонізуючого випромінювання на їхнє здоров'я за рахунок коштів ліцензіатів;
- страхування об'єктів космічної діяльності (наземна інфраструктура);
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності;
- страхування об'єктів космічної діяльності;
- страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;
- страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів;
- страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам;
- страхування відповідальності власників собак (за встановленим переліком по-рід);
- страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї;
- страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків (згідно з переліком тварин);
- страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну;
- страхування відповідальності морського судновласника;

- страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб.

Решта видів майнового та особистого страхування здійснюється на добро-вільній основі. Добровільне страхування є найоптимальнішою із форм вираження страхових інтересів. В цьому випадку у страхувальника є можливість вибору страхо-вика, а їх відносини регулюються укладанням угоди страхування.

Добровільне страхування - це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком.

Добровільне страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин.

Видами добровільного страхування можуть бути:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування;
- страхування здоров'я на випадок хвороби;
- страхування залізничного транспорту;
- страхування наземного транспорту;
- страхування повітряного транспорту;
- страхування водного транспорту;
- страхування вантажів та багажу;
- страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- страхування кредитів;
- страхування інвестицій;
- страхування фінансових ризиків;
- страхування судових витрат;
- страхування медичних витрат тощо.

Раціональне поєднання обов'язкового та добровільного страхування робить можливим формування такої системи страхування, яка забезпечує універсальний обсяг страхового захисту суспільного виробництва і громадян країни.

Державне соціальне страхування представлене централізованими цільовими соціальними фондами. Державне соціальне страхування має своєю метою формування централізованих страхових фондів для покриття соціальних витрат у випадку настання передбачених законодавством страхових випадків (тимчасової втрати працездатності в зв'язку з хворобою, трудового каліцтва, безробіття, народження і смерті тощо).

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що містить матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються

сплатою страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавець), громадянами, а також бюджетними та іншими джерелами, передбаченими законом. *Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р., № 16*

Залежно від страхового випадку існують такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- а) пенсійне страхування¹;
- б) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими похованням;
- в) медичне страхування;
- г) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що призвели до втрати працездатності;
- д) страхування на випадок безробіття;
- е) інші види страхування, передбачені законами України.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється обов'язкове державне соціальне страхування.

Страховиками є цільові страхові фонди з пенсійного страхування, медичного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; страхування на випадок безробіття.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту):
 - а) на підприємствах, установах, організаціях, незалежно від форм власності;
 - б) у фізичних осіб;
- 2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності.

До страхових випадків, з настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать:

- тимчасова непрацездатність;
- вагітність і пологи;
- інвалідність;
- хвороба;
- досягнення пенсійного віку;
- смерть годувальника;
- безробіття;
- соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами;
- нещасний випадок на виробництві;
- професійне захворювання.

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення:

1) пенсійне страхування:

пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім передбачених пунктом 4 цієї статті;

медичні профілактично-реабілітаційні заходи;

допомога на поховання пенсіонерів;

2) медичне страхування:

діагностика та амбулаторне лікування;

стаціонарне лікування;

надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення;

профілактичні та освітні заходи;

забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням:

допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

допомога по вагітності та пологах;

допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

забезпечення оздоровчих заходів;

4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:

профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;

відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;

допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків;

пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

пенсія у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

5) страхування від безробіття:

допомога по безробіттю;

відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;

дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, в тому числі молоді на перше робоче місце;
допомога на поховання безробітного;
профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Джерелами формування коштів фондів соціального страхування є:
страхові внески страхувальників - роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавчими актами у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування;
асигнування державного бюджету;
суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;
прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку;
благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
інші надходження відповідно до законодавства України.

Пенсійне страхування.

Закон України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.2003 р.

Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень - солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом.

Другий рівень - накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах - суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень - система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є:

1) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у розмірах, визначених законом, крім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

3) кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених законодавством;

3-1) кошти, сплачені виконавчій дирекції Пенсійного фонду за надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду та послуг недержавним пенсійним фондам - суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;

4) суми від фінансових санкцій та пені (крім сум пені, сплачених роботодавцем за несвоєчасне перерахування з його вини сум страхових внесків застрахованої особи до накопичувальної системи пенсійного страхування), застосованих відповідно до цього Закону та інших законів до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення;

5) благодійні внески юридичних та фізичних осіб;

6) добровільні внески;

7) інші надходження відповідно до законодавства.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

В Україні сформовану систему державного соціального страхування (розроблено законодавчу базу соціального страхування, відповідно до якої були створені державні позабюджетні фонди: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття).

Пенсійне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає призначення, перерахунок та виплату страхових пенсій застрахованим особам і членам їх сімей з коштів Пенсійного фонду України, а також порядок формування загальнообов'язкового Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їх сімей та іншим особам, передбаченим законодавством України

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування це система, що передбачає матеріальне забезпечення громадян у разі настання страхового випадку (наприклад, досягнення пенсійного віку, непрацездатність, хвороба і т. ін.), а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету відповідного Фонду соціального страхування, що формується шляхом сплати обов'язкових страхових внесків юридичними та фізичними особами, а також за рахунок інших джерел.

Соціальне страхування має дві форми: обов'язкову та добровільну. Обов'язкове соціальне страхування - державне, відрізняється від обов'язкового особистого наступним: є тільки державним; страховики функціонують на паритетних засадах; принципами субсидування, забезпечення рівня життя, не нижче прожиткового мінімуму; характером забезпечення; сферою дії; підставами організації (соціальний ризик); засобом встановлення (імперативний) та соціально-правовою природою страхових внесків.

В Україні сформовану систему державного соціального страхування (розроблено законодавчу базу соціального страхування, відповідно до якої були створені державні позабюджетні фонди: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

1. Що таке страхування?
2. Які функції страхування Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
3. Сучасний стан розвитку ринку страхування в Україні.
4. Перспективні напрямки страхування.
5. Наведіть приклади застосування «франшизи» в договорах страхування.
6. Які функції виконує страхування?
7. За якими ознаками класифікується страхування?

ТЕМА № 9. ПРАВОВІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЮ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Банківська система України.
2. Банківські операції в Україні.
3. Банківське регулювання та банківський нагляд в Україні.
4. Грошова система та грошовий обіг в Україні. Правові засади готівкових та безготівкових розрахунків.
5. Валютне регулювання та валютний контроль в Україні.

Висновок

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
2. Закон України „Про Національний банк України” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 29, ст.238).
3. Закон України „Про банки і банківську діяльність” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 5-6, ст.30).
4. Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 05.04.2001 р (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 29, ст.137).
5. Закон України «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 № 2374-III// Офіційний вісник України від 11.05.2001 - 2001 р., № 17, ст.. 731
6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р.// Офіційний вісник України - 2001. - №32. Ст. 1457.
7. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: затв. постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 // Офіц. вісн. України. - 2003.-№51.-Ст. 2077.
8. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: затв. постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. №22//Там само. -2004.-№13.-Ст. 908.
9. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19,02. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993.-№17.-Ст. 184.
10. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. – 2008 с..
11. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. — К. : "Правова єдність", всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 699с.

12. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. – К.: Атака, 2007 – 263 с..

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Зрозуміти сутність банку та його роль у сучасній економіці; засвоїти основні засади організаційно-правового забезпечення діяльності НБУ, ознайомитись з його основними функціями; з'ясувати місце і роль комерційних банків у банківській системі України; засвоїти сутність грошово-кредитної політики, виділити складові грошового обігу та правові форми розрахунків; дослідити валютне регулювання та валютний контроль в Україні.

ВСТУП

Банківська діяльність є одним з елементів фінансової діяльності держави та системою діючих спеціальних суб'єктів та операцій, здійснюваних ними як учасниками єдиної банківської системи щодо грошей, цінних паперів і валютних цінностей як засобів платежу, заощадження й товару. З правової точки зору, банківську діяльність можна розглядати як сукупність дій, здійснюваних певними суб'єктами у формі, закріпленій нормативно-правовими актами чи договорами, спрямованими на отримання прибутку. Однією з особливостей цих відносин є те, що в їх регулюванні значне місце належить диспозитивним нормам (цивільно-правові, господарсько-правові). Саме тому завдання цієї теми — не всебічний аналіз банківських відносин, а конкретизація їх фінансово-правового аспекта.

I. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Банківська система— складова фінансової системи держави, що підпадає під загальну дію економічних законів, чинних у громадянському суспільстві. Вона є внутрішньо організованою, взаємопов'язаною, має загальну мету і завдання.

Банківська система є складовою кредитної системи держави й становить сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи і єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період).

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України.

До загальних рис банківської системи можна віднести такі:

- 1) поєднання багатьох однотипних елементів;
- 2) динамічність системи;

- 3) закритість системи;
- 4) саморегуляція системи.

До специфічних рис банківської системи можна віднести такі:

1. Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України.
2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.
3. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків.

Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій.

НБУ є центральним банком держави, центром її банківської системи, центральною ланкою і керівним органом грошово-кредитної та валютної політики. Як центробанк НБУ існує одночасно у двох іпостасях: як орган держави, що виконує функцію забезпечення стабільності національної валюти, та як своєрідний центр самоуправління банківської системи.

Основною функцією, визначеною ст. 99 Конституції України та ст. 3У «Про Національний банк України» є *забезпечення стабільності грошової одиниці України*. На виконання цієї функції центробанк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, — цінової стабільності.

Вищезгаданий Закон закріплює статус центробанку як особливого центрального органу державного управління. Нацбанк є підзвітним Верховній Раді України, Президенту України і незалежним від органів державної влади. При цьому *підзвітність* НБУ означає: 1) призначення на посаду та звільнення Голови НБУ Верховною Радою України за поданням Президента України (конституційною більшістю голосів); 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради НБУ; 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради НБУ; 4) доповідь Голови НБУ Верховній Раді України про діяльність НБУ; 5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Не допускається втручання органів законодавчої й виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради НБУ чи Правління інакше, як у межах, визначених законом.

Із Кабінетом Міністрів Нацбанк проводить взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного й соціального розвитку. Він підтримує економічну політику уряду в тому разі, якщо вона не заважає забезпеченню стабільності грошової одиниці України

Свою діяльність НБУ будує на **принципах** законності, незалежності, підзвітності, економічної самостійності, спеціальної правоздатності, організації на базі державної власності тощо. Нацбанк є *економічно самостійним органом*, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених законодавством випадках —

також за рахунок Державного бюджету України. У межах утілення зазначеного принципу НБУ може виконувати ряд операцій для забезпечення своїх функцій, зокрема надання кредитів комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування НБУ; здійснення дисконтних операцій з вексями і чеками; купівлю-продаж на вторинному ринку цінних паперів тощо.

Статутний капітал НБУ є державною власністю, він становить 10 млн гривень і може бути змінений за рішенням Ради НБУ. Нацбанк як юридичну особу наділено всіма ознаками юридичних осіб, зокрема відокремленим майном, що є об'єктом права державної власності й перебуває у його повному господарському віданні.

До **системи Нацбанку** входять: центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці та підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ.

Керівними органами Національного банку України є Голова НБУ, Рада НБУ та Правління НБУ.

Другий рівень БС представлений іншими банками, а також філіями іноземних банків, що створені і діють на території України.

Банк - юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків;

Банк перш за все є економічним суб'єктом, особливим підприємством, яке виробляє специфічний продукт – гроші, платіжні кошти і надає різні послуги фінансового характеру.

Аналіз історії банківської справи, сутності та механізму банківської діяльності дозволяє віднести до основної діяльності банку комплекс із трьох посередницьких операцій:

- залучення грошових вкладів;
- надання кредитів і створення платіжних засобів;
- здійснення розрахунків між клієнтами.

Виконання цього комплексу операцій можна вважати визначальною економічною ознакою банку. Перелічені операції є базовими, вони створюють первинну сферу банківської діяльності.

Комерційні банки класифікуються за такими ознаками:

- форма власності;
- організаційно-правова форма;
- належність капіталу;
- масштаби діяльності;
- обсяг та різноманітність здійснюваних операцій;
- розмір активів тощо.

За формами власності виділяються державні та колективні банки. В Україні діють два державних банки другого рівня – ВАТ “Державний ощадний банк” та Укрексімбанк.

Державний банк - це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Державний банк створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку. Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України.

Іншою суттєвою ознакою є **організаційно-правова форма банку.** Закон України “Про банки і банківську діяльність” визначає організаційно-правові форми, за якими можуть створюватися банки в Україні.

Згідно зі змінами Закону від 14.09.2006 банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

За масштабами діяльності банки поділяються на місцеві, регіональні, міжрегіональні та міжнародні.

За структурною будовою виділяють системоутворюючі та інші банки. За законодавством України системоутворюючий банк – це банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи. Виходячи з такого визначення можна констатувати, що в Україні немає системо утворюючих банків

За розміром банки в Україні поділяються на чотири групи залежно від величини активів та регулятивного капіталу.

I група регулятивний капітал 1500 млн. грн., активи – більше 14000 млн. грн.;

II група (великі банки): регулятивний капітал – більше 500 млн. грн., активи – більше 4000 млн. грн.;

III група (середні банки): регулятивний капітал – більше 200 млн. грн., активи – більше 1500 млн. грн.;

IV група (малі банки): регулятивний капітал – менше 200 млн. грн., активи – менше 1500 млн. грн.

В Україні банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. Банківські установи в країнах з ринковою економікою мають тенденцію до створення широко розгалуженої структури бізнесу. Універсальні банки здійснюють майже всі види банківських операцій, які не заборонені чинним законодавством, і обслуговують широке коло клієнтів.

Однак їх діяльність має як переваги, так і недоліки. У суспільстві система універсальних банків інколи зазнає критики і викликає питання: чи

не буде об'єднання операцій по вкладах і кредитних операцій з операціями по цінних паперах мати негативні наслідки для клієнтів та загального стану економіки?

Спеціалізовані банки здійснюють обмежене коло операцій або обслуговують обмежену кількість клієнтів. Згідно з діючим законодавством України банк набуває статусу спеціалізованого у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу, а статусу спеціалізованого ощадного банку – у разі, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Спеціалізований банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення операцій цих банків.

Найбільш вираженою є функціональна спеціалізація банків, тому що вона принципово впливає на характер діяльності банків, визначає особливості формування активів і пасивів, побудову банківського балансу, а також специфіку організації роботи з клієнтурою. **Закон України визначає, що за спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими).**

Інвестиційні банки спеціалізуються на акумулюванні значних сум грошових коштів на тривалі строки, зокрема шляхом випуску облігаційних позик та надання довготермінових кредитів. Крім того, інвестиційні банки беруть участь в емісійно-засновницькій діяльності промислових компаній (випускають і розміщують для них акції). Вони виступають як організатори первинного і вторинного обігу цінних паперів третіх осіб, посередниками і кредиторами при здійсненні фондових операцій [8].

Іпотечні банки здійснюють довгострокове кредитування житлового будівництва під заставу земельних ділянок (іпотеки), інші довгострокові позики – під заставу нерухомості. Необхідні для іпотечного кредитування кошти ці банки мобілізують шляхом випуску та реалізації довгострокових зобов'язань (іпотечних облігацій) чи продажу частки участі в іпотечних позиках тощо [8].

Інноваційні банки – це спеціалізовані банки, основними операціями яких є операції з кредитування венчурного капіталу, новітніх розробок, технічного і технологічного прогресу. Основні ресурси банки отримують за рахунок власних коштів, внесків держави, інвестиційних фондів, вкладів клієнтів. Кредити такого банку мають, як правило, довгостроковий характер [8].

Ощадні банки – це спеціалізовані банки, основною діяльністю яких є здійснення операцій з приймання на зберігання і видачі вкладів та з кредитування фізичних осіб. Крім того, вони можуть виконувати розрахунково-касове обслуговування організацій.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Банківська система є складовою кредитної системи держави й становить сукупність різних за організаційно-правовою формою та

спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи і єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період).

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України.

II. БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Банківська діяльність. як і будь-який інший вид діяльності, визначається та здійснюється в Україні тільки на підставі законів України та міжнародних нормативно-правових актів, чинність яких на території України підтверджена Верховною Радою України у встановленому законом порядку.

Банківська діяльність з правової позиції є сукупністю правових дій, що здійснюються певними суб'єктами у формі, встановленій законом або договором.

Згідно із законом України "Про банки і банківську діяльність" банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [64].

Банківська діяльність характеризується метою, наявністю суб'єктів, об'єктів. Суб'єктами банківської діяльності є банки, а їх контрагентами можуть бути фізичні та юридичні особи, які не обмежені законодавством щодо дії (правоздатності). Реалізація банківської діяльності значною мірою залежить від волевиявлення контрагентів банків, однак їх дії є середовищем, в якому основним суб'єктом завжди виступає банк як спеціалізована установа.

Об'єктом банківської діяльності є гроші та інші цінності, що виконують функції обігу, платежу та накопичення. При цьому гроші не виконують міри вартості. Залежно від форми, в якій знаходяться гроші, вони можуть бути готівковими або безготівковими. Цінні папери як об'єкти банківської діяльності повинні мати грошове вираження, бути корпоративними або розрахунковими, а не товарними й знаходитися у обігу.

Метою банківської, як і будь-якої іншої підприємницької діяльності, є отримання прибутку. Прибуток утворюється як різниця між процентними та іншими доходами, які банк отримує, здійснюючи активні операції, процентними та іншими видатками, що виплачуються банком за залученими грошовими ресурсами.

Банківським операціям характерні такі ознаки:

- 1) об'єктом банківських операцій є грошові кошти;
- 2) банківські операції здійснюються банками, а у випадках, передбачених законодавством, – іншими економічними суб'єктами ;
- 3) банківські операції здійснюються за правилами та нормами, встановленими Національним банком України;

4) облік банківських операцій здійснюється згідно з національним законодавством шляхом відображення у бухгалтерському обліку відповідних записів на банківських рахунках;

5) банківська операція, виступаючи елементом підприємницької діяльності, у більшості випадків націлена на отримання прибутку.

Виділяють такі принципи здійснення банківських операцій:

- правовий характер та законність здійснення банківських операцій;
- виконання банківських операцій банком самостійно в межах реально залучених (наявних) ресурсів;
- банківські операції проводяться в інтересах клієнта та самого банку на взаємовигідних умовах;
- надання кредитів банк здійснює з урахуванням кредитоспроможності позичальника;
- при здійсненні банківських операцій використовується право вільного вибору клієнтом банку для обслуговування;
- при проведенні банківських операцій банк прагне до скорочення готівкового обігу;
- універсалізація банківських операцій, підвищення їх якості, застосування нових прогресивних банківських технологій при здійсненні банківських операцій;
- прискорення обігу коштів з метою збільшення прибутку;
- розширення кореспондентських відносин між банками, участь банків у наданні спільних кредитів;
- здійснення банками зовнішньоекономічної діяльності, участь в міжнародних розрахунках та ін.

Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

До банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банківські послуги дозволяється надавати виключно банку.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду)

індивідуального банківського сейфа;

5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;

6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);

7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Банк здійснює діяльність, надає банківські та інші фінансові послуги в національній валюті, а за наявності відповідної ліцензії Національного банку України - в іноземній валюті.

Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

До банківських послуг належать:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

ІІІ. БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД В УКРАЇНІ

Специфічними формами управління банківською системою є банківське регулювання і банківський нагляд. Згідно із Законом про НБУ (п. 8 ст. 7), однією з функцій Національного банку України є здійснення банківського регулювання та нагляду. Порядок здійснення банківського регулювання та нагляду установлений розділом X Закону про НБУ, розділом IV Закону України "Про банки і банківську діяльність", а також іншими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Відповідно до ст. 1 Закону про НБУ банківське регулювання - одна з функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Зміст поняття "банківське регулювання" включає в себе більш вузьке за змістом поняття "банківський нагляд".

Банківське регулювання в Україні здійснюється Національним банком України, адже саме цей державний орган наділений спеціальною компетенцією у сфері управління банківською системою. Законодавство визначає форми банківського регулювання. Відповідно до ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) установлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) установлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення відсоткової політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентські відносини;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорт та експорт капіталу.

У сукупності форми банківського регулювання спрямовані на створення єдиних державних стандартів банківської діяльності в Україні, що дає змогу забезпечувати рівні умови при здійсненні діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ і стабільність банківської системи України.

Банківський нагляд законодавець визначає (ст. 1 Закону про НБУ) як систему контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Сферою наглядової діяльності Національного банку України фактично є нижній рівень банківської системи. Нагляд поширюється на всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання Закону України "Про банки і банківську діяльність" щодо здійснення банківської діяльності.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на Індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення законодавства щодо банківської діяльності.

Відповідно до ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність" у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих відсоткових виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видання розпорядження щодо:

а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

б) встановлення для банків підвищених економічних нормативів;

в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

г) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

д) заборони надавати бланкові кредити;

е) накладення штрафів.

є) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого порушення ним вимог Закону "Про банки і банківську діяльність*" або нормативно-правових актів Національного банку України;

ж) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку у разі грубого порушення нею вимог Закону "Про банки і банківську діяльність" або нормативно-правових актів Національного банку України;

з) реорганізації банку;

Виключним заходом впливу є відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку.

Заходи впливу застосовуються Національним банком України на підставі: а) результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій; б) результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; в) результатів перевірок діяльності

банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення.

Вибір заходів впливу, які мають бути адекватними вчиненому порушенню банківського законодавства, має здійснюватись з урахуванням: характеру допущених банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу; розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників.

У разі виконання банком прийнятих зобов'язань та поліпшення показників діяльності Національний банк України може достроково скасувати застосовані заходи впливу на визначений строк (частково або зовсім).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

За своїм характером нормативно-правовий інститут банківського регулювання та банківського нагляду використовує методи владних приписів, за якими правовідносини будуються на засадах субординації. На забезпечення стабільності банківської системи спрямоване державне регулювання банківської діяльності, яке здійснюється Національним банком України у таких формах:

1. Адміністративне регулювання
2. Індикативне регулювання

ІV. ГРОШОВА СИСТЕМА ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ В УКРАЇНІ

Грошова система — це форма організації грошового обігу в країні, що склалась історично та закріплена в національному законодавстві.

Грошова система складається з двох блоків елементів.

Функціональні елементи грошової системи:

- національна валюта — гривня (грошова одиниця України);
- масштаб цін — ваговий вміст дорогоцінного металу в грошовій одиниці;
- види грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу на території України.

Організаційні елементи грошової системи:

- організація готівкового грошового обігу;
- організація безготівкового грошового обігу;
- сукупність державних органів, які здійснюють управління грошовим обігом в Україні.

Зупинимося на характеристиці саме другого блоку елементів грошової системи.

1. Організація готівкового грошового обігу починаються з випуску грошей в обіг, тобто їх емісії, що є виключною компетенцією НБУ. Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків — банкнот і монет.

Емісійну систему розглядають як законодавчо встановлений порядок випуску в обіг грошових знаків, вона є складовою грошової системи.

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- 7) визначення вимог щодо технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Готівковий обіг — це обіг у готівковій формі законних платіжних засобів (банкнот та розмінної монети), які обслуговують потреби економіки країни.

Готівкові розрахунки — платежі готівкою юридичних і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) і за операції, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Постанова Правління НБУ від 15.12.2004 №637 „Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні”

Для уникнення зловживань у сфері обігу готівки НБУ встановлені відповідні вимоги та нормативи щодо її обігу. Для регулювання готівкового грошового обігу та підтримання касової дисципліни чинне законодавство передбачає, що готівкова виручка, яка надійшла до кас підприємств, має здаватися ними до установ банків для зарахування на їх поточні рахунки.

Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління НБУ. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується.

Зазначені обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами в оплату за товари, що придбані на виробничі (господарські) потреби за рахунок коштів, одержаних за корпоративними спеціальними платіжними засобами.

Зазначені обмеження не поширюються на:

- а) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;
- б) добровільні пожертвування та благодійну допомогу;
- в) використання коштів, виданих на відрядження;

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими підприємствами (підприємцями) понад установлену граничну суму кошти в

розмірі перевищення встановленої суми розрахунково додаються до фактичних залишків готівки в касі на кінець дня платника готівки одноразово в день здійснення цієї операції, з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

Ліміт залишку готівки в касі — це граничний розмір готівки, що може залишатися в касі підприємства на кінець робочого дня, який встановлює установа банку або самостійно визначає підприємство.

Усі підприємства, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в установах банків, можуть тримати у своїй касі на кінець дня готівку в межах, установлених для них обслуговуючими установами банків лімітів каси. Ліміт визначається, виходячи з потреб самого підприємства, і закріплюється при укладанні договору на розрахунково-касове обслуговування з банківською установою.

2. *Безготівкові розрахунки* ґрунтуються на закріпленні правового режиму використання певних символів, форм цифрових записів, які обертаються у грошовій масі, в умовах якої реальні грошові знаки як засоби платежу відсутні.

Постанова НБУ № 22 від 21.01.2004«Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»

Постановою №22 під *безготівковими розрахунками* закріплюється перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Безготівкові розрахунки здійснюються через банки (їхні філії) та інші кредитні установи, у яких відкриті відповідні кореспондентські рахунки.

Правовими формами, у яких можуть здійснюватися безготівкові розрахунки, виступають: акредитивна, інкасова, вексельна форма розрахунків, а також форми розрахунків за розрахунковими чеками та з використанням розрахункових документів на паперових носіях та в електронному вигляді.

Банки приймають до виконання лише розрахункові документи:

своїх клієнтів, які подають їх у банк у порядку, передбаченому договорами банківського рахунку цих клієнтів;

клієнтів інших банків або органів державного казначейства, якщо документи надсилають безпосередньо інші банки або органи Державної казначейської служби України;

платіжні вимоги/інкасові доручення (розпорядження) стягувача, на яких є підпис відповідального виконавця та відбиток штампа банку, що обслуговує цього стягувача, якщо він доставляє їх у банк платника самостійно (посильним, рекомендованим або цінним листом тощо).

До платіжних інструментів, що використовують при безготівкових розрахунках, чинне законодавство відносить:

1. Розрахунки із застосуванням *платіжних доручень*.

Платіжне доручення — розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача. Платіжне доручення подається платником до банку, що обслуговує його, не менше ніж у двох примірниках. Платник має право зазначати в платіжному дорученні дату валютування, яка не може перевищувати десять календарних днів після складання платіжного доручення, так як в іншому випадку банк таке платіжне доручення може не прийняти.

Банк одержувача до настання дати валютування, яка зазначена в електронному розрахунковому документі, зараховує переказані кошти на відповідний рахунок і не пізніше наступного робочого дня, згідно з порядком, передбаченим у договорі, повідомляє одержувача про надходження на його адресу коштів та дату їх валютування.

2. Розрахунки із застосуванням *платіжних вимог-доручень*.

Платіжна вимога-доручення — розрахунковий документ, який складається з двох частин:

– верхньої — вимоги одержувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

– нижньої — доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок одержувача.

У випадку згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює нижню частину та надає документ до банку, який його обслуговує. Такий банк приймає документ від платника протягом 20 календарних днів із дати оформлення її одержувачем.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, зазначена платником, перевищує суму, що є на рахунку платника. Причини ж несплати такого розрахункового документа з'ясовуються безпосередньо між платником і одержувачем коштів.

3. Розрахунки із застосуванням *платіжних вимог*.

Платіжна вимога — розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або — при договірному списанні — отримувача до банку, який обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ певної суми коштів із рахунку платника на рахунок одержувача.

4. Розрахунки із застосуванням *розрахункових чеків*.

Розрахунковий чек — розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітента, у якому відкритий його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Чекодавець — юридична чи фізична особа, яка здійснює платіж за рахунок чека та підписує його. Чекодержатель — юридична чи фізична особа, яка є одержувачем коштів за чеком.

Чеки виготовляються на замовлення банку Банкотно-монетним двором Національного банку чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог.

Чеки, що використовуються фізичними особами для здійснення одноразових операцій, виготовляються як окремі бланки, облік яких банки ведуть окремо від чекових книжок.

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Строк дії чекової книжки — один рік, а чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, — три місяці з дати їх видачі. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати неприймаються.

5. Розрахунки за *акредитивами*. *Акредитив* — договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) чи від себе проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

1) покритий — акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку.

2) непокритий — акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту;

3) відкличний — зазначається на кожному акредитиві. Він може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом). Відкличання акредитива не створює зобов'язань банку-емітента перед бенефіціаром;

4) безвідкличний — у разі відсутності позначки на акредитиві «відкличний», акредитив вважається безвідкличним. *Безвідкличний акредитив* — це акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені лише за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

6. *Меморіальний ордер* — розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій зі списання коштів з рахунку платника, внутрішньо-банківських операцій відповідно до нормативно-правових актів НБУ.

7. Розрахунки за допомогою *систем дистанційного обслуговування*.

Платіжна картка — це спеціальний платіжний засіб, що має вигляд емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншої картки, яку використовують для ініціювання переказу грошей із рахунку платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, фінансових установ, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

8. Розрахунки за допомогою *векселів*.

Вексель — це цінний папір (борговий документ), який засвідчує безумовне грошове зобов'язання однієї особи сплатити після настання строку, визначеного у веселі, певну суму коштів власникові векселя (векселе Векселі бувають простими та переказними).

1) простий вексель — містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векседавця сплатити векселедержателю певну суму грошей у визначений строк.

2) переказний вексель — містить простий, нічим не обумовлений наказ або пропозицію платнику сплатити на користь векселедержателя певну суму грошей у визначений термін. Так, первинними учасниками вексельних відносин виступають векседавець (трасант), платник (трасат, якщо акцептує вексель, стає акцептантом) та перший векселедержатель (ремітент) (векседавець надає наказ платникові сплатити на користь третьої особи — ремітента — визначену суму).

Грошово-кредитна політика — це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного розвитку, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, за-безпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Грошовою одиницею України, як це і встановлено ст. 99 Конституції України, є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових знаків і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються. Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Національний банк встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют Національний банк використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу.

Регулювання грошового обігу є одним із найбільш важливих напрямків діяльності держави у сфері фінансів.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Грошова система — це форма організації грошового обігу в країні, що склалась історично та закріплена в національному законодавстві.

Грошова система складається з функціональних елементів грошової системи (національна валюта; масштаб цін; види грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу на території України) та організаційних елементів грошової системи: (організація готівкового грошового обігу; організація безготівкового грошового обігу; сукупність державних органів, які здійснюють управління грошовим обігом в Україні.)

V. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ВАЛЮТНИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ

Стаття 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 від 19 лютого 1993 року визначає *валюту України* як грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу і є законними платіжними засобами на території України.

До валюти також належать грошові знаки, вилучені або які вилучаються з обігу, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України.

Другою складовою категорії — «валюта України» є платіжні документи й інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України.

Таким чином, *валюта України* складається з визначених законодавством України:

- а) грошових знаків, що перебувають в обігу і є законними платіжними засобами на території України;
- б) платіжних документів, що виражені у валюті України;
- в) інших цінних паперів, виражених у валюті України.

Іноземною валютою є іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави. Національна й іноземна валюта перебуває у відповідному співвідношенні, що відображає поняття «конвертованості». Це досить складне поняття. Саме *конвертованість* розуміється як гарантована державою можливість обміну національної валюти на іноземну.

Залежно від міри й особливостей режиму конвертованості, національні валюти окремих держав можна розмежувати на:

- неконвертовані — валюта, що використовується в межах однієї держави;
- частково конвертовані — валюта, що застосовується не до всіх зовнішніх валютних операцій, або не до всіх суб'єктів;

• вільно конвертовані — валюта, що вільно обмінюється на іноземні валюти і виступає як платіжний засіб на міжнародному ринку.

Валютний курс виступає як співвідношення валют двох держав. Він встановлюється на підставі попиту–пропозиції валют на валютному ринку. При цьому можливе встановлення валютного курсу державою у власному, односторонньому порядку.

Для регулювання курсу гривні Україна використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування, а також застосовує інші інструменти регулювання грошової маси.

Національний банк України, згідно п. 13 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», забезпечує накопичення та збереження золотовалютних резервів і здійснення операцій з ними і банківськими металами.

Статтею 28 зазначеного Закону передбачено, що Національний банк України забезпечує керування золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі–продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс іноземної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Структура золотовалютного резерву Національного банку України містить такі активи:

- банківське золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервну позицію в МВФ;
- іноземну валюту у вигляді банкнот і монет або коштів на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій, що оплачуються в іноземній валюті);
- будь-які інші міжнародно визнані активи за умови забезпечення їхньої надійності й ліквідності.

Але національна й іноземна валюта не охоплюють цілком коло валютних цінностей у державі. Крім національної й іноземної валюти у вигляді грошових знаків і коштів на рахунках у банківських та інших кредитно-фінансових установах до *валютних цінностей* належать:

- платіжні документи й інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України, іноземній валюті або банківських металах;
- банківські метали — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, виготовлені з дорогоцінних металів .

Валютними операціями називають певні банківські та фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності.

До валютних операцій, відповідно до ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», належать:

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;
- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- операції, пов'язані зі ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України і вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Одним із найважливіших засобів реалізації валютної політики держави є валютне регулювання, яке може здійснюватися як на національному, так і на міждержавному рівнях. Валютний ринок — це одна зі складових грошового ринку держави, і тому потребує державного регулювання.

Валютне регулювання — це діяльність держави та уповноважених нею органів щодо організації та здійснення валютних операцій.

До основних елементів системи валютного регулювання можна віднести:

- визначення переліку об'єктів, що мають статус валютних цінностей;
- закріплення статусу суб'єктів валютного регулювання;
- встановлення порядку здійснення валютних операцій;
- визначення порядку формування валютних резервів;
- валютний контроль;
- підстави відповідальності за порушення валютного законодавства.

Валютний контроль — це діяльність держави й уповноважених органів щодо забезпечення дотримання валютного законодавства під час здійснення валютних операцій. Держава не тільки встановлює правила поведінки суб'єктів у формі правових норм під час використання валютних цінностей, а й забезпечує виконання ними цих правових норм. У цьому полягає принцип законності діяльності суб'єктів валютних відносин.

Валютний контроль є специфічним видом фінансового контролю, саме тому йому властиві всі загальні риси фінансового контролю. Доцільно вирізнити характерні риси, які надають йому зміст власне окремого виду фінансового контролю, а саме:

1) метою валютного контролю є контроль за дотриманням валютного законодавства під час здійснення валютних операцій;

2) окрема сфера дії цього виду контролю, що визначена ст. 12 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Так, до валютного контролю належать валютні операції за участі резидентів і нерезидентів, зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та будь-якого майна. Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати й одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті в межах повноважень;

- 3) специфічні напрямки валютного контролю. До них можна віднести:
- відповідність валютних операцій діючому валютному законодавству;
 - наявність відповідних ліцензій і дозволів щодо діяльності, пов'язаних з використанням валютних цінностей;
 - перевірка виконання обов'язків резидентів у сфері валютного регулювання;
 - перевірка виконання обов'язків нерезидентів щодо валютного регулювання.

Валютний контроль здійснюється двома типами суб'єктів:

1. *Органами валютного контролю:*

а) Кабінет Міністрів України;

б) Національний банк України:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» до компетенції інших державних органів;

- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій здійснення валютного контролю згідно з цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

в) Державна податкова служба України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами на території України;

г) Державна митна служба України здійснює контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

д) Міністерство інфраструктури України здійснює контроль за дотриманням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

2. *Агентами валютного контролю.* Відповідно до п. 1.2. **Положення про валютний контроль, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 8 лютого 2002 року, № 49**, функції агента валютного контролю — це обов'язки уповноваженого банку щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці банки¹. Змістом зазначеного контролю є запобігання уповноваженими банками проведення резидентами і нерезидентами через ці банки незаконних валютних операцій і своєчасне інформування цими банками у випадках і в порядку, установленому законодавством, відповідні державні органи про здійснені валютні операції.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Валютні цінності — поняття включає в себе:

— валюту України — грошові знаки у вигляді банкнот, казначей-

ських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають

обмінні грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських установах на території України;

— платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

— іноземну валюту — іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських установ за межами України;

— платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або монетарних металах;

— банківські метали — золото й метали іридієво-платинової групи в будь-якому вигляді та стані за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів із цих металів і брухту цих металів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Банківська система України складається з Національного банку України та комерційних банків, що створені й діють на території України відповідно до закону.

Національний банк України – центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні. Правовий статус НБУ визначається Законом України «Про Національний банк України».

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банки** – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

Банки є юридичними особами. Вони можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані: – ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові).

Банки створюються у формі акціонерного товариства та кооперативного банку.

Основними видами банківських операцій є депозитні, розрахункові, кредитні, факторингові та лізингові операції.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

1. Що таке банківська діяльність?
2. Які банківські операції Ви можете назвати?
3. Які особливі риси притаманні банківській діяльності?
4. Як Ви можете визначити принципи банківської діяльності?
5. Що являє собою банківська система?
6. Які елементи входять до банківської системи України?
7. Поясніть, що таке спеціалізований банк?
8. У чому полягає суть правового становища державного банку?
9. Які функції Національного банку України Ви можете назвати?
10. Що являє собою грошово-кредитна політика центрального баня які її інструменти Ви можете назвати?
11. Що таке банківський нагляд, яка його мета?
12. Які органи здійснюють банківський нагляд в Україні?
13. У чому полягає мета грошово-кредитної політики, яку проводить Національ-ний банк України?
14. Які грошові реформи в Україні Ви можете назвати?
15. Що таке платіжна система? Які види платіжних систем існують?
16. Якими повноваженнями наділений Національний банк України у сфері регулювання готівкового обігу?